

RETTSPSYKIATERENS ROLLE I STRAFFERETTS- SYSTEMET

- Fra sikring til forvaring

Av Lene Kolbjørnsen

Hovedfagsavhandling i sosiologi

Instituttet for sosiologi, Universitetet i Oslo

Høsten 2005

INNHALDSFORTEGNELSE

1. INNLEDNING	3
1.2 PROBLEMSTILLING	6
1.3 GANGEN I OPPGAVEN.....	6
1.4 METODE	8
2. RETTSPSYKIATRI - EN INNLEDENDE FORSTÅELSE	9
2.1 AVSLUTNING	14
3. SOSIOLOGISKE TEORIER SOM ER RELEVANTE I FORSTÅElsen AV RETTSPSYKIATERENS ROLLE	15
3.1 ERVING GOFFMAN.....	15
3.2 VILHELM AUBERT	18
3.3 MICHEL FOUCAULT	22
3.4 AVSLUTNING	25
4. RETTSPSYKIATERENS ROLLE I RETTSYSTEMET	28
4.1 NÅR SKAL RETTSPSYKIATEREN UTTALE SEG UNDER RETTSFORHANDLINGENE, OG HVA ER HANS OPPGAVE?	28
4.2 HVA ER RETTSPSYKIATERENS ROLLE NÅR DET GJELDER SKYLDSPØRSMÅLET, OG HVOR VIKTIG ROLLE HAR RETTSPSYKIATEREN UNDER RETTSFORHANDLINGENE?	33
4.3 RETTSPSYKIATEREN SETT FRA DE TILTALTES SIDE.....	40
4.4 AVSLUTNING	47
5. RETTSPSYKIATRI.....	49
5.1 HVA ER EN RETTSPSYKIATER?	50
5.2 HENSIKTEN MED RETTSPSYKIATRI	51
5.3 HVA GJØR EN RETTSPSYKIATER?	54
5.3.1 Samtalene	54
5.3.2 Vurdering av tilregnelighet	59
5.3.3 Farlighetsvurdering	61
5.3.4 Rettspsykiatrisk erklæring.....	71

5.4 AVSLUTNING	74
6. HVORDAN HAR DEN PRAKSIS SOM EKSISTERER I RETTEEN I DAG OPPSTÅTT?	76
6.1 RETTSPSYKIATRIENS HISTORIE	76
6.2 AVSLUTNING	83
7. HAR RETTSPSYKIATERENS ROLLE I RETTEEN FORANDRET SEG MED TIDEN?	84
7.1 FRA SIKRING TIL FORVARING – DEN NYE ORDNINGEN	84
7.1.1 Forvaring kontra sikring	85
7.1.2 Forvaring – et bedre valg enn sikring?	97
7.2 RETTSPSYKIATERENS ROLLE	101
7.2.1 Er det en forskjell i rettspsykiaterens rolle i dagens forvaringsordning kontra den tidligere sikringsordningen?	102
7.3 AVSLUTNING	111
8. RETTSPSYKIATEREN – UNDER LUPEN	113
8.1 ROLLEBLANDING – RETTSPSYKIATERENS TO ROLLER	113
8.2 RETTSPSYKIATERNES DYKTIGHET	115
8.3 ET KRITISK BLIKK PÅ RETTSPSYKIATRIEN	119
8.4 ER DET ET BEHOV FOR RETTSPSYKIATERE INNEN RETTSVESENET?	127
8.5 AVSLUTNING	132
9. AVSLUTNING	133
10. LITTERATURLISTE	136
VEDLEGG	142

1. INNLEDNING

Rettspsykiatri er psykiatri anvendt i retten. Det er rettssystemets måte å benytte psykiatere til å veilede retten i vurdering av lovovertrederens sinnstilstand. Det gjøres for å avgjøre om vedkommende kan dømmes til straff. Rettspsykiatri er en del av psykiatrien, men grenser til rettsmedisin, juss, kriminologi, sosiologi og etikk (Poulsen, Gottlieb, & Adserballe, 2000:11).

Rettspsykiaterne håndterer både sivilrettslig og strafferettslige saker. Mesteparten av sakene er sivilrettslige. I denne oppgaven fokuseres det kun på strafferettslige saker, da fokuset er rettet mot rettspsykiaterens rolle under forvaringsordningen. Strafferettspsykiatrien handler om hvordan psykisk syke lovovertredere håndteres av rettsvesenet. Den sivilrettslige rettspsykiatrien handler om hvilken rolle psykiateren har når det gjelder rettslige reguleringer av forhold som gjelder vanlige psykiatriske pasienter (Høyer & Dalgard, 2002:221). Det innebærer at når jeg omtaler rettspsykiaterens rolle innen rettsvesenet, så er det kun hvilken rolle psykiateren har i saker som omhandler lovovertredere.

”En vid definisjon av strafferettspsykiatrien omfatter psykiatrisk bedømmelse av personer som har begått kriminelle handlinger, strafferettslige reaksjoner overfor personer med psykiske lidelser, samt behandling av lovbrøyttere med psykiske lidelser, enten de befinner seg innenfor det ordinære psykiske helsevernet, i særinstitusjoner eller i den alminnelige kriminalomsorgen” (Høyer & Dalgard, 2002:221-222).

Rettspsykiatere har siden 1848 blitt brukt i retten for å vurdere lovovertreder. Man kan undre seg om hvorfor en profesjon som psykiatri forekommer innen rettsvesenet. Hva gjør de der? Hva er deres rolle? Kan ikke retten ta seg av de juridiske oppgavene selv? Norges Lover fritar individer som har vært sinnssyke i gjerningsøyeblikket. Psykiatere er eksperter på sinnet. Rettssystemet benytter seg av rettspsykiatere for å kunne forstå sinnet hos en lovovertreder. Via Norges Lover blir da rettspsykiateren en nødvendighet innen rettsvesenet.

”Rettspsykiatriens utvikling har sammenheng med kravet til subjektiv skyld for å ilegge straff. Oppfatningen at mentalt syke lovovertredere ikke kan stilles til strafferettslig ansvar, er av gammelt opphav. Man kan f.eks. se dette i Aristoteles' skrifter. Grunnleggende for hans tenkning er at et individ er ansvarlig for en handling bare om handlingen springer ut fra ham selv, og om individet dessuten er bevisst handlingens natur og konsekvenser. Ifølge Aristoteles kan derfor en person som savner fornuft og ikke forstår sine handlinger, ikke straffes.

I rettspsykiatrien har to hovedprinsipper gjort seg gjeldende, det psykologiske (biologiske) og det medisinske. Det er i dag det medisinske prinsipp som ligger til grunn for norsk straffelov. Etter det medisinske prinsipp beskriver loven ved medisinske og biologiske kjennetegn den tilstand som

utelukker tilregneligheten. Hvor det medisinske prinsipp praktiseres, blir det den sakkyndiges plikt å svare bekreftende eller benektende på om der f.eks. foreligger sinnssykdom hos observanden.

Etter det psykologiske prinsipp vil det avgjørende være gjerningsmannens evne til innsikt og til fri viljesbestemmelse, det vil si om sinnslidelsen har påvirket handlingen. En sinnssyk kan derfor anses ansvarlig for ett forhold, men uansvarlig for et annet.

I norsk rett har begge systemene alternert, inntil straffeloven av 1842 gjennomførte det medisinske prinsipp konsekvent idet den anga de grupper av tilstander hvor subjektiv straffeskyld under enhver omstendighet er utelukket” (NOU 2001:12).

Loven har dermed gjort seg avhengig av en vurdering av lovovertrederes sinnstilstand. Rettspsykiatere blir ansett som mest egnede for denne jobben.

Dette er en avhandling som skal ta for seg rettspsykiaterens rolle innen det norske rettssystemet. Rettspsykiatere har vært en del av rettssystemet siden midten av 1800-tallet. Sikring ble innført som en særreaksjon i 1929; men ble opphevet i 2002, da forvaring ble innført. Jeg skal i denne oppgaven studere hvilken rolle rettspsykiateren har spilt i rettssystemet den gang sikring var en del av de rettslige særreaksjonene, og hvilken rolle de spiller i dag under den nye forvaringsordningen. Hovedformålet er å undersøke hvordan rettspsykiaterens rolle er i dagens rettssystem. Dagens rolle for rettspsykiateren har vært formet av tidligere lover, regler, ordninger og roller. Sikring har spilt en betydelig del i utformingen av dagens ordning. Sikring blir her brukt for å belyse hvordan rettspsykiateren spilte sin rolle før, og i forhold til hvordan rettspsykiateren spiller sin rolle i dag under forvaringsordningen.

Avhandlingen vil konsentrere seg om forholdene i Norge. De norske rettspsykiaterne og forholdene her i landet er riktignok påvirket av strømninger i resten av verden, spesielt europeisk kultur. Jeg har valgt å se bort i fra den rettspsykiateriske situasjonen i andre land.

Jeg er ikke opptatt av hva som kjennetegner de som blir underlagt en judisiell observasjon av rettspsykiateren. Derimot vil jeg ta opp hvem som kan undersøkes, og hvem som kan falle under begrepene og lovtekstene som nevnes. Jeg vil ikke undersøke eller drøfte selve lovforbryterne, som møter rettspsykiateren. Bruken av informasjon om hvem de er, blir nevnt av den hensikt at jeg ønsker å gi et bilde av rettspsykiaterens rolle, og situasjon rundt lovtekster og retten.

Som nevnt skal jeg ikke fokusere på lovforbryteren, men rettspsykiateren. Jeg er da opptatt av hvilken rolle rettspsykiateren spiller i den psykiatriske bedømmelsen og de strafferettslige reaksjonene sinnslidende lovforbrytere blir idømt. Jeg har derimot valgt å se bort i fra den behandling lovforbrytere får etter straffutmåling.

Jeg avgrenser meg fra å analysere den rettspsykiatriske kommisjonen. Kommisjonen vil ved flere anledninger bli omtalt og diskutert, men kun i lys av rettspsykiateren. Avhandlingens fokus er ikke å undersøke hvordan den rettspsykiatriske kommisjonen er satt sammen eller hvordan den opererer. Fokuset i avhandlingen er konsentrert omkring rettspsykiateren alene.

Videre avgrenser jeg meg fra å drøfte rettspsykiatere oppnevnt av politiet. I forbindelse med etterforskning kan politiet be rettspsykiateren utføre en rettspsykiatrisk undersøkelse. Jeg vil i denne oppgaven fokusere kun på de rettspsykiatriske situasjonene hvor rettspsykiateren er oppnevnt av domstolen.

Det kan være forvirrende for leseren at jeg tar for meg den tidligere særreaksjonsordningen sikring i tillegg til dagens nye ordning – forvaring. Min hensikt er å undersøke om det har forekommet noen forandringer i rettspsykiaterens rolle fra sikringstiden til forvaringstiden. Forvaringsordningen er såpass ny (den trådte i kraft 1. januar 2002) at det ikke foreligger så mye materiale omkring den. Jeg ønsker at leseren skal få et innblikk i hvordan situasjonen/rollen til rettspsykiateren har vært under sikringsordningen, og hvordan den er i dag under forvaringsordningen. Det kan muligens i enkelte tilfeller virke som, for leseren, at det er sikringsordningen som benyttes i dag, da mye av det som omtales og diskuteres omkring rettspsykiateren er hentet fra sikringstiden. Det skyldes som sagt mangel på nye omfattende forskningsmaterialet rundt forvaringsordningen.

Begrepene ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner” er blitt brukt mye under sikringsordningen. De er i dag fjernet fra lovteksten. Jeg har allikevel valgt å ta de med i denne avhandlingen, da de har vært av stor betydning for rettspsykiaterens rolle under den tidligere sikringsordningen.

Jeg vil i denne avhandlingen prøve å få et sosiologisk innspill til temaet om rettspsykiaterens rolle, og rettspsykiaterens funksjon innen rettsvesenet. Det gjør jeg ved å ta i bruk sosiologene Erving Goffman, Vilhelm Aubert, og Michel Foucault. Deres teorier, tanker og oppfatninger om rettspsykiatri nevnes tidlig i oppgaven slik at det kan kaste et lys over videre refleksjoner og drøftinger av temaet.

Jeg avgrenser meg fra å se på medias rolle og innvirkning på rettspsykiaterens rolle i rettssystemet. Det er meget sannsynlig at medias uttalige utsagn og vinklinger på sikring, forvaring og rettspsykiatri påvirker utøvere av lover og rettssystemet. Jeg har valgt å se bort i fra det i denne oppgaven, da jeg føler at en slik vinkling er svært omfattende. Av hensyn til oppgavens lengde har jeg valgt å utelukke en analyse av en eventuell innvirkning media kan ha hatt.

1.2 Problemstilling

Avhandlingens overordnede tema er ulike syn på rettspsykiaterens rolle.

Avhandlingen vil ta for seg tre hovedproblemstillinger:

- 1) Jeg vil se på hvilke forventninger rettspsykiateren møter fra tiltalte/fanger og domstolens parter. For å belyse dette vil jeg se på synspunkter fra bl.a. fanger, dommere og rettspsykiatere. Noen av spørsmålene jeg stiller er:
  - Når skal rettspsykiateren uttale seg under rettsforhandlingene, og hva er hans oppgave?
  - Hva er rettspsykiaterens rolle når det gjelder skyldspørsmålet, og hvor viktig rolle har rettspsykiateren under rettsforhandlingene?
- 2) Jeg vil drøfte rettspsykiaterens rolle i et samfunnsmessig perspektiv. Jeg benytter bl.a. sosiologene Erving Goffman, Vilhelm Aubert og Michel Foucault.
- 3) Jeg vil i tillegg diskutere rettspsykiaterens rolle når det gjelder:
  - Er det en forskjell i rettspsykiaterens rolle i dagens forvaringsordning kontra den tidligere sikringsordningen?

Hensikten med disse problemstillingene er å belyse avhandlingens hovedtema: Rettspsykiaterens rolle i dagens strafferettssystem – fra sikring til forvaring.

1.3 Gangen i oppgaven

Avhandlingen starter med en innledning i kapittel 1. Deretter kommer en kort gjennomgang av problemstillingene. Neste del i kapittelet er dette, som har som hensikt å fremlegge gangen i oppgaven. Dvs. at det her presenteres en kort fremstilling av hvert kapittel. Siste delen av kapittelet er metodedelen. Der opplyser jeg om hvilke metoder jeg har valgt å benytte meg av for innhenting av informasjon.

Kapittel 2 er et kapittel som introduserer temaet rettspsykiateren og hans rolle. Her blir det gitt en presentasjon av temaet slik at leseren lettere skal forstå og sette seg inn i problematikken.

Kapittel 3 er et kapittel som bringer sosiologi inn i temaet. Her ser jeg på tre ulike sosiologiske teoretikere som kan hjelpe meg å belyse temaet om rettspsykiaterens rolle i rettsvesenet. De tre teoretikerne er Erving Goffman, Vilhelm Aubert, og Michel Foucault. Relevante teorier hos disse tre vil bli presentert her slik at de kan brukes til å belyse resten av avhandlingen.

Kapittel 4 tar for seg spørsmålet om rettspsykiaterens rolle i rettssystemet. Her vil jeg stille tre spørsmål som retter søkelyset mot rettspsykiaterens rolle under rettsforhandlingene. Spørsmål 1: Når skal rettspsykiateren uttale seg under rettsforhandlingene, og hva er hans oppgave? Spørsmål 2: Hva er rettspsykiaterens rolle når det gjelder skyldspørsmålet, og hvor viktig rolle har rettspsykiateren under rettsforhandlingene? Spørsmål 3: Rettspsykiateren sett fra de tiltaltes side. Hvordan oppfatter de tiltalte rettspsykiateren under rettsforhandlingene?

For å forstå rettspsykiaterens rolle må man forstå hva en rettspsykiater egentlig er. Det tar jeg for meg i kapittel 5. Først drøfter jeg hva en rettspsykiater er. Deretter setter jeg søkelyset på hva en rettspsykiater gjør. Her vil jeg fokusere på hensikten med rettspsykiatri, samtalen de siktede har med rettspsykiateren, vurdering av tilregnelighet, farlighetsvurdering og de rettspsykiatriske erklæringene.

Kapittel 6 retter søkelyset mot rettspsykiaterens utvikling. Den praksis som eksisterer i retten for rettspsykiateren i dag har oppstått gjennom ulike tider. For å belyse det ser jeg på den rettspsykiatriske historien.

Kapittel 7 er et kapittel som tar for seg spørsmålet om rettspsykiaterens rolle har forandret seg med tiden. For å belyse det tar jeg for meg sikringsordningen og forvaringsordningen. Jeg sammenligner de to ordningene for å belyse hvilke endringer som er foretatt i henhold til den nye forvaringsordningen. I del 2 av kapitlet retter jeg fokuset mot rettspsykiaterens rolle innen rettsvesenet. Jeg ser på rettspsykiaterens rolle under sikringsordningen og under dagens forvaringsordning. Har denne overgangen medført en endring i rettspsykiaterens rolle innen rettssystemet?

I kapittel 8 kommer en drøfting av rettspsykiaterens rolle. I dette kapitlet rettes et kritisk søkelys mot rettspsykiateren og hans profesjon. Jeg vil se på rettspsykiaterens blanding av to roller, rettspsykiaterens dyktighet, og kritikken som foreligger mot dem. Jeg stiller også spørsmål om det er behov for rettspsykiatere innen rettsvesenet.

Kapittel 9 er det siste kapitlet, og er derfor en avslutning. I dette kapitlet vil jeg oppsummere de viktigste funnene i avhandlingen, samt sette søkelyset på hva som kan eller bør skje fremover i tiden når det gjelder rettspsykiaterens rolle i den nye forvaringsordningen.

1.4 Metode

Ottar Hellevik kom i 2002 ut med boken "Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap". Her skiller han mellom to hovedmetoder for innsamling av data man kan basere en undersøkelse på. Den ene er data som forskeren selv samler inn spesielt for den undersøkelsen man skal foreta. Dette er data som ikke eksisterer fra før av, men som blir skapt gjennom de innhentingsmetoder forskeren velger (intervju, observasjon osv.). Den andre metoden er foreliggende data. Dette er data som eksisterer uavhengig om forskeren foretar sin undersøkelse. Denne form for data er ikke skapt av forskeren selv, men brukt av forskeren.

I avhandlingen har jeg hovedsakelig benyttet meg av foreliggende litteratur. All litteraturen er annenhånds-materialet. Jeg har benyttet meg av en kvalitativ metode for å belyse oppgavens tema. Kvalitativ metode innebærer at "fremstillinger som er språklige, blir bearbeidet og transformert ved hjelp av fremgangsmåter som er språklige, til nye fremstillinger, som er språklige" (Holum & Grøndahl, 1995:9). Kvalitativ metode gir muligheter for en dyp og spesifikk kunnskap om temaet.

Jeg har i tillegg benyttet meg av internett. På internett har jeg benyttet aviser, tidsskrifter, og offentlige sider som inneholder bl.a. offentlige utredninger.

I avhandlingen har jeg lagt vekt på å få frem ulike stemmer/synspunkter om temaet rettspsykiaterens rolle i strafferetten. Jeg har også valgt å få frem stemmen til de som blir berørt av rettspsykiateren. På den måten er det flere som kommer til ordet i avhandlingen; bl.a. rettspsykiatere, dommere, advokater, fagteoretikere, sosiologer, og tiltalte/innsatte. Jeg prøver ikke å komme med noen konkrete svar på hvordan det er eller hvordan det skal være; men prøver å vise de ulike synene som foreligger.

Som nevnt har jeg benyttet foreliggende litteratur. Det jeg har fokusert mest på er å gi et kritisk blikk på rettspsykiatrien i Norge. Hensikten med de ulike stemmene er å få en diskusjon som belyser temaet på en bred og representativ måte.

Avhandlingen bygger mye på funn fra bl.a. Rosenqvist, Kongshavn, og Eitinger & Retterstøl. Randi Rosenqvist er leder for den rettsmedisinske kommisjon, og har skrevet flere bøker og artikler. Hun bidrar med et rettspsykiatrisk syn på debatten, og sitter med innsiktsfulle opplysninger om et tema som vedrører henne arbeidsmessig. Halvor Kongshavn bidrar med en bok fra 1987, hvor han har intervjuet 38 innsatte på Ila lands- og sikringsanstalt (har i dag byttet navn til Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt). Kongshavns kommer her med en undersøkende og innsiktsfull forskning, som er med på å debattere temaet på en god

måte. Leo Eitinger & Nils Retterstøl har i mange år vært ledende innen rettspsykiatridebatten. Deres bok var lenge eneherskende på området. Den ble utgitt første gang i 1971. Boken er i dag kommet i mange nye redigeringer, og jeg har valgt å benytte siste utgave som er fra 1990. Eitinger & Retterstøl er to professorer i rettspsykiatri. Boken er en lærebok i rettspsykiatri, og bidrar med mye redegjørende materiale.

Avhandlingen baseres ikke kun på disse bidragsyterne. Andre fremstående diskusjonsinnlegg kommer fra Erwin Goffman, Vilhelm Aubert, og Michel Foucault. Disse tre presenters senere i et eget kapittel, da de er sosiologiske innspill til debatten.

Diskusjonene inneholder mange andre forskere, rettspsykiatere, dommere, advokater og fagteoretikere, men de vil ikke bli presentert her. Deres innlegg er like viktige og betydningsfulle som de fra bidragsyterne nevnt ovenfor, men avhandlingens hensikt er ikke å presentere bidragsytere, men synspunkter.

2. RETTSPSYKIATRI - EN INNLEDENDE FORSTÅELSE

Rettspsykiatri er ikke et eget fag eller yrke. Rettspsykiatere er psykiatere eller leger som er oppnevnt av påtalemyndigheten eller domstolen for å bistå retten i vurdering av den tiltalte. Rettspsykiatere kalles også for sakkyndige. Rettspsykiater og sakkyndig kan brukes om hverandre. Om loven som omhandler de tiltalte og sinnslidelser har leder for Den Rettsmedisinske kommisjon Randi Rosenqvist uttalt:

”Rettsmedisin, herunder rettspsykiatri, har i liten grad vært inkludert i den kurative medisinske fagutvikling. De kliniske avdelinger har ikke hatt kapasitet til å påta seg utredninger for retten, og rettspsykiatri er stort sett blitt utøvd av selvstendig praktiserende spesialister og sykehusansatte i fritiden” (Rosenqvist, 2002).

Rettspsykiatere får ingen utdannelse for å bistå retten. Rettspsykiatri er en gren av psykiatrien, og det forventes av psykiateren/legen skal bruke sin kompetanse fra eget felt for å kunne hjelpe retten. Rosenqvist uttaler seg om dette:

”Rettspsykiatri er et meget lite fagfelt, spesialister i psykiatri får bare kunnskap og kompetanse om strafferettspsykiatri dersom de er spesielt interessert. I den obligatoriske undervisningen i psykiatriutdanningen er det ca. 6 - 8 timer forelesning om det å være sakkyndig for retten. Vi har intet besatt professorat i rettspsykiatri. I 2001 kom en ny lærebok i rettspsykiatri (8), ti år

etter at forrige kom i fjerde utgave (9). Akademisk forskning innen rettspsykiatri har vært beskjeden” (Rosenqvist, 2002).

Rosenqvist kommer ikke med noen konkret holdning, men det er tydelig at oppfatningen gjenspeiler en viss misnøye med hvor lite rettspsykiatrien har å støtte seg til. Få fagbøker, lite eller ingen undervisning. Rettspsykiatri er et lite felt.

På en annen måte kan det sies at psykiatri innebærer både ivaretagelse og kontroll (Hermundstad, 1999:246). Psykiatri er ikke en gren med helt klare grenser, den bærer grener av flere vitenskaper, som biologi, psykologi og sosiologi, sier Eitinger & Retterstøl (1990:11). Ut fra dette kan man se at det foreligger en enighet om at rettspsykiatrien er vagt formulert og uten klare grenser. Med det forstår jeg at rettspsykiatrien ikke er en konkret profesjon, men en slags tilleggspesjesjon som har vokst ut fra mange andre profesjoner, vitenskaper, og grener.

I denne oppgaven fokuseres det kun på rettsmedisinsk virksomhet innen rettspsykiatri; dvs. psykiatrisk eller psykologisk vurdering av tilregnelighet og tilbakefallsrisiko. Rettspsykiatri er rettssystemets måte å benytte psykiatere til å veilede retten i vurdering av lovovertrederens sinnstilstand. Det gjøres for å avgjøre om vedkommende kan dømmes til straff.

Rettspsykiateren skal i straffesaker avgjøre hvilken sinnstilstand den siktede var i når gjerningen ble begått. Rettspsykiateren skal ikke uttale seg om sinnstilstanden/sykdommen var den direkte årsaken til at gjerningen ble begått. Det skyldes at hvis lovovertrederen var sinnssyk i gjerningsøyeblikket, så kan han ikke straffes. Hvis en lovovertreder slipper straff for en forbrytelse, er det uvesentlig (for retten) hva som var årsaken til at handlingen ble begått, hevder Eitinger & Retterstøl (1990:46).

Medisinske og psykologiske prinsipper

I Norge dømmes de tiltalte etter det medisinske prinsippet. Det medisinske prinsippet går ut på at hvis lovovertrederen led av en medisinsk sykdom under gjerningsøyeblikket kan han bli fritatt for straff eller dømmes til særreaksjon. Det har vært diskutert hvorvidt vi i Norge skal gå over til det psykologiske prinsippet. Det psykologiske prinsippet går ut på at det må foreligge en sammenheng mellom sykdommen og den begåtte kriminelle handlingen. Fritak for straff eller særreaksjoner kan kun idømmes hvis lovbruddet er et resultat av sykdommen. Rosenqvist har uttalt seg om det medisinske og psykologiske prinsipper:

”I løpet av utredningstiden er det blitt diskutert hvorvidt vi i Norge ønsker å gå over til et psykologisk prinsipp, der man må vurdere om den straffbare handling var et resultat av en psykotisk sykdom. Utrederne har ment at vårt medisinske prinsipp gir de feil vi best vil leve med. Det er verre å dømme en

som skyldig som egentlig ikke hadde skyldene pga. en psykose, men hvor rettspsykiaterne ikke klarte å bevise en sammenheng mellom sinnstilstanden og lovbruddet, enn å frifinne en person som riktignok var psykotisk, men som utførte lovbruddet uavhengig av psykosen” (Rosenqvist, 2002).

Rettspsykiateren må utrede hvilke symptomer den kroniske lidelsen gav observanden på gjerningstidspunktet, og vurdere om han må oppfattes å *ha vært* psykotisk. Man kan hevde at dette er å innføre det psykologiske prinsipp, ved at graden og arten av lovbrøtters kognitive svikt og produktive symptomer blir vurdert. Jeg anser ikke dette som et helt riktig resonnement, og mener at dette er det medisinske prinsipp anvendt i dag. Også psykotiske lidelser må vurderes i grader og ikke bare kategorier.

Rettspsykiaterens oppgave

Rettspsykiaterens rolle innebærer bl.a. å arbeide med den tiltalte før rettsforhandlingene, og delta under forhandlingene for å forklare seg for retten. Rettspsykiateren skal kun stille en diagnose, og ikke vurdere om det foreligger en sammenheng mellom diagnosen og den begåtte kriminelle handlingen. Høyer & Dalgard (2002:279) mener det er en fordel sett fra rettspsykiaterens ståsted. En ulempe for rettspsykiateren er at for å kunne idømme forvaring må det i enkelte tilfeller foretas en farlighetsvurdering. Det kan være et tungt og vanskelig ansvar for rettspsykiateren å påta seg denne oppgaven.

Sjelsevnebegrepene: Mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner

Sjelsevnebegrepene ble under sikringsordningen benyttet som diagnoser for psykisk avvik som gav straffefritak. Sjelsevnebegrepene ble avskaffet ved innføring av forvaringsordningen den 1. januar 2002. Rosenqvist (2004a) støtter denne avskaffelsen.

”Når det gjelder rettspsykiatri, har kommisjonen hatt en vanskelig og viktig oppgave med å tilse at konklusjoner som «mangelfullt utviklete sjelsevner» eller «sinnssykdom» som var lovens begrep før 2002, ble forstått likt i hele landet. Begrepene er heldigvis avskaffet nå” (Rosenqvist, 2004a).

Begrepene har vært i bruk i lang tid, og er med på å belyse og forstå rettspsykiateren og hans rolle. Det foreligger noe usikkerhet rundt begrepene, da de ikke er konkrete. Begrepene ble ofte brukt sammen, tiltross for at det er to begreper. En av Marianne Fabers¹ (1998) informanter, som er rettspsykiater, kom med denne fortolkningen:

---

¹ Marianne Faber har foretatt intervjuer av 18 rettspsykiatere. Hun baserer sine utsagn på deres uttalelser.

”det er jo to varianter av det samme. Med sjelsevner så mener vi ikke bare intellektuelle evner, ikke bare det evnemessige nivå, kognitive funksjoner, men også de følelsemessige, karaktermessige sidene av det. Vi mener med en som hvor dette med at det er noen svikt i sjelsevnene enten på den ene eller andre måten så fremtrer vedkommende som en personlighetsmessig defekt person kan vi vel si, dels ved at dårlig intellektuell utrustning. Dels ved dårlige ressurser når det gjelder å styre sine følelser og å ha kontroll. Dårlig evne til empatisk innlevering i andre mennesker, hvordan de tenker og føler. Altså den som mangler denne evnen mangler veldig ofte en forståelse for konsekvensene av sine handlinger overfor andre, og kan liksom ikke forstå hvorfor dette skulle gjøre så vondt” (Faber, 1998:86).

Det finnes ingen konkret tolkning av begrepene. Rettspsykiatere er enige om oppfattelsen av begrepene, tiltross for at de kan bruke mange forskjellige ord for å forklare hva begrepene egentlig innebærer. Dag Ellingsen (1987:101) har studert 110 rettspsykiatriske erklæringer. Han fant mange observander med samme diagnose, men som viste seg å ha svært forskjellige personlighetstrekk. Faber (1998:88) mener det innebærer at bruken av sjelsevnebegrepene var allsidige.

Begrepene var stadig i utvikling og innholdet var delvis bestemt av den praksis og tradisjon som forelå i de rettspsykiatriske erklæringene. Begrepet sjelsevner har lite med intelligensen å gjøre. Begrepet omhandler personlighetsutviklingen hos en person. Når det gjelder begrepet ”mangelfullt utviklede sjelsevner” tilsvarer det psykopati, sosiopati, oligofreni eller seksuelle perversjoner. Terje, forfatteren av boka ”Kontrollert oppbevaring – sikring i fengsel og frihet” (1987:8)², hevder at psykopati står for ca. 50 % av de som fikk diagnosen ”mangelfullt utviklede sjelsevner”. Begrepet ”varig svekkede sjelsevner” svarer mer til personer som har vist normal psykisk utvikling, men som har forandret eller svekket sine sjelsevner p.g.a. sykdommer, alderdom, narkotika eller lignende. Av de som fikk denne diagnosen var de fleste misbrukere av alkohol eller narkotika, hevder Terje (1987:9). Enkelte ganger ble sjelsevnebegrepet benyttet i sin fulle form, dvs. at en person fikk diagnosen ”mangelfullt utviklede og varig svekkede sjelsevner” (Terje, 1987:9).

Av dette kan vi se at det forelå en enighet om at sjelsevnebegrepene ikke var konkrete tiltross for at det var en allmenn oppfattelse av deres betydning. Jeg forstår også ut i fra diskusjonene at det var en enighet om at begrepene burte avskaffes; noe de nå er i dag.

---

² Boken opplyser kun om mannens fornavn. Det skyldes mest sannsynlig at boken er basert på egne erfaringer.

Jus og medisin

Kriminolog Nils Christie (1974:135) mener at rettspsykiaterne har en reell innflytelse på de tiltaltes fremtid. Deres vurdering blir i sterk grad vektlagt hos dommeren før domsavsigelse. I dagens system ser det ut til at rettspsykiateren ivaretar dommerens, statsadvokaten og samfunnets interesser; og ikke lovbrysterens. Christie (1974:135) ønsker at dette skal endre seg. Han mener at psykiateren skal opptre som lovbrysterens lege. I både USA og England opereres det med to rettspsykiatere i retten. En oppnevnt av forsvaret, og en oppnevnt av aktoriet. Ingen i Norden har gitt uttrykk for at de ønsker en slik ordning. Dette tiltross for at det kan se ut til at en slik ordning ivaretar helhetens interesser. Christie har sagt at norske psykiatriordningen ivaretar samfunnets kontrolloppgaver: "Ved sin bistand vil psykiateren delta i beskyttelsen av fundamentale rettsgoder som borgerens liv, legeme og helse" (Christie, 1974:136).

"Lovbestemmelser er knyttet til kriterier som psykiatere ikke har noe fortrinn i å bedømme bedre enn jurister og lekdommere. Psykiaterens interesse er å forklare – rettens interesse er å hevde rettferdigheten" (Hermundstad, 1999:244).

Ut ifra dette kan jeg forstå at Christie mener en blanding av jus og psykiatri ikke helt har den virkningen det skal. Christie ser ut til å være opptatt av at rettspsykiateren først og fremst skal være en lege for den tiltalte. Slik det er i dag, bidrar rettspsykiateren til å ivareta samfunnets beskyttelse. Ut ifra Christies utsagn, er det galt at rettspsykiateren blander seg inn i de legale aspektene ved rettssystemet. Dette er et interessant og viktig aspekt ved rettspsykiaterens rolle, og jeg vil derfor utdype det mer under et samfunnsmessig perspektiv.

Et samfunnsmessig perspektiv

Med samfunnet som ståsted og utgangspunkt kan man analysere og rette fokuset mot rettspsykiaterens rolle i strafferettssystemet. Vi har tidligere i kapittelet sett hvordan rettspsykiateren skal veilede og hjelpe retten til å forstå hvordan den tiltales sinnstilstand var under gjerningsøyeblikket. Ut fra et samfunnsmessig perspektiv kan man si at rettspsykiateren hjelper samfunnet og domstolen med å sperre folk inne. Det kan sies å bryte med forholdsmessighetsprinsippet; som går ut på straffen skal stå i forhold til den kriminelle handlingen, og at virkemidlene for å oppnå det må være rettmessige og nødvendige. Man kan stille seg spørsmål om hvordan man kunne klart å sperre inne de som rettspsykiateren vurderer; om det ikke hadde vært for rettspsykiateren. Hvordan skal dommeren klare å ta en slik vurdering alene? Rettspsykiateren kommer da inn. Før, under sikringsordningen - før

1978 - fikk rettspsykiateren litt for stor andel av ansvarskaka. Den gang var rettspsykiateren forpliktet til å utale seg om den tiltaltes farlighet, og faren for gjentakende handlinger. Man valgt å gå bort i fra rettspsykiaterens uttrykkelighet. Nå skal rettspsykiateren bare si noe, og dommeren skal bare lytte. Det innebærer at det nå er dommeren som skal vurdere farlighet. Det stemmer med dommerens juridiske rolle, men de er to stykker på laget som skal ordne det. Samfunnsperspektivet bryter da med forholdsmessighetsprinsippet. Rettspsykiaterens rolle kan byttes ut, men hjelperollen er allikevel der. Bytter man ut rettspsykiateren kan dommeren lene seg på en annen profesjon. Samfunnet får ivaretatt hensynet til samfunnsbeskyttelse; men konsekvensen er at man bryter med forholdsmessighetsprinsippet samtidig som ingen kan anklage rettssystemet, da vi bringer inn rettspsykiateren for å hjelpe dommeren. Hensynet til samfunnsbeskyttelse kan ikke domstolen ordne alene, i slike vanskelige vurderingstilfeller. På den måten blir sikring og forvaring en nødutgang nr. 2 for å ivareta samfunnsbeskyttelsen. Dommeren trenger rettspsykiateren for å ta i bruk denne løsningen. En maksimumsstraff på 21 år kan ses på som nødutgang nr. 1 for å ivareta samfunnsbeskyttelsen.

2.1 Avslutning

Rettspsykiateren er en lege eller psykiater som skal bistå retten ved å veilede og hjelpe retten i vurderingen av den tiltalte. Rettspsykiaterens oppgave er å undersøke hvilken sinnstilstand den tiltalte hadde under gjerningstidspunktet.

I Norge opererer vi med det medisinske prinsippet. Det innebærer at hvis den tiltalte led av et psykisk avvik, da den kriminelle gjeringen ble begått; så kan vedkommende frifinnes eller bli dømt til en særreaksjon.

Under sikringsordningen benyttet rettspsykiaterne seg av sjelsevnebegrepene ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner” som diagnoser for psykiske avvik som medførte fritak for straff eller idømmelse av særreaksjon. Begrepene ble møtt med mye motstand og kritikk, og er i dag avskaffet. Dagens forvaringsordning har ikke innført noen nye begreper. Ut i fra diskusjonene jeg har belyst, ser det ut til å foreligge en enighet om at sjelsevnebegrepene ikke var konkrete, og at det tiltross for en allmenn oppfattelse av deres betydning likevel ikke var i det beste henseende for rettspsykiatrien å beholde dem.

Rettspsykiateren skal være en objektiv part i retten. Han skal fremlegge sin vurdering av den tiltalte. Rettspsykiateren jobber ikke på retten sin side, tiltross for at han er oppnevnt

av retten og skal hjelpe og veilede retten. Rettspsykiateren skal kun opplyse retten. På dette området foreligger det kritikk av rettspsykiaterens rolle. Ut i fra denne kritikken oppfatter jeg det slik at rettspsykiateren utøver en stor innflytelse på dommerens avgjørelse om den tiltaltes fremtid. Rettspsykiateren skal ikke sitte med makten til å avgjøre den tiltaltes fremtid. Ansvarer skal ligge helt og holdent hos dommeren.

3. SOSIOLOGISKE TEORIER SOM ER RELEVANTE I FORSTÅElsen AV RETTSPSYKIATERENS ROLLE

I dette kapitlet skal jeg presentere relevante sosiologiske teoretikere som kan være med på å belyse rettspsykiaterens rolle. Jeg vil presentere tre sosiologer, og undersøke hva de sier om rettspsykiaterens rolle i rettssystemet. Jeg vil ta for meg sosiologene en for en, og begynner med Erving Goffman. Dernest ser jeg på Vilhelm Aubert, og Michel Foucault. Jeg vil presentere relevante sosiologiske teorier de ulike står for, samt diskutere hva deres oppfatninger om rettspsykiateren og hans rolle innen rettssystemet er. Bare en av sosiologene er norsk; Vilhelm Aubert. Til tross for at avhandlingens tema er rettspsykiaterens rolle i den nye forvaringsordningen i Norge, har jeg valgt å ta med sosiologer som ikke direkte uttaler seg om de norske forholdene. Jeg synes disse sosiologene har viktige teorier til rettspsykiaterens rolle, så jeg mener de er sterke bidrag til tross for at de ikke konkret uttaler seg om norske forhold. I tillegg bør det bemerkes at ingen av disse sosiologene har uttalt seg i nyere tid, så deres holdninger og oppfatninger gjelder den generelle rollen rettspsykiateren har hatt gjennom tidene. Jeg vil analysere det de tre sosiologene sier om rettspsykiatrien, og prøve å forstå det ut i fra dagens norske situasjon. Jeg er her opptatt av hvordan rettspsykiaterens rolle kan sette inn i et samfunnsmessig perspektiv, og hvilke forventninger som stilles til rettspsykiateren. Helt til slutt kommer det en avslutning som oppsummerer de viktigste momentene i dette kapitlet.

3.1 Erving Goffman

Erving Goffman (1922-1982) var fra Canada, og er mest kjent for sine studier om menneskelig interaksjon. Han var utdannet sosiolog og sosialantropolog, og var fra 1968

professor i begge fag ved Universitetet i Pennsylvania, USA. Goffman er kjent for en skrivestil hvor bøkene består av empiriskbaserte essaysamlinger. De fleste av Goffmans verker er analyser av upåaktede og tilsynelatende betydningsløse detaljer i menneskers samspill med hverandre. Goffman bruker en dramaturgisk aktørmodell som metafor for sosial interaksjon i dagliglivet. Med det menes at livet er som et teaterdrama. Goffman mener vi spiller en rolle foran sceneteppet og en annen rolle bak.

I boken "The Presentation of Self in Everyday Life"³ fra 1959 uttaler Goffman at mennesker spiller ulike roller i ulike situasjoner. Goffman mener at vi tilpasser oss situasjonen vi er i, da vi ønsker å tilfredsstille de sosiale situasjonene. I overført betydning til rettspsykiatere, forstår jeg med dette at Goffman mener at rettspsykiateren prøver å leve opp til de forventningene som stilles til han. Collins⁴ (1994:277) mener Goffman beskriver hvordan mennesker p.g.a. sin rolle blir tvunget til å handle.

I boken beskriver Goffman hva han mener med sosial rolle:

"I og med at vi definerer en sosial rolle som utøvelsen av de rettigheter og plikter som er knyttet til en bestemt status, kan vi si at en sosial rolle omfatter en eller flere enkeltroller, og at hver av disse forskjellige rollene kan spilles av den opptredende ved en rekke anledninger overfor samme slags publikum som består av de samme personer" (Goffman, 1992:22).

Goffman legger frem fem ulike rolletyper; informanten, "the shill" (kundekaprer), provokatøren, "the shopper" (rapportør), og mellommannen. Han forklarer de ulike rollene med utgangspunkt i en gruppe. Informantens rolle kan beskrives som en som later som han er medlem av en gruppe, men som egentlig har til hensikt å avsløre hemmeligheter (for eksempel en spion). "The shill" er en rolle som kjennetegnes ved at vedkommende utgir seg for å være publikum, men egentlig er medlem av gruppa. Provokatøren er en som utgir seg for å være publikum for å avsløre medlemmer av gruppa (for eksempel ved en intern kontroll på jobben). "The shopper" er en rolle hvor vedkommende har en legitim rett til å overbære showet, men som egentlig ikke burde gjøre det (for eksempel en som jobber på Rimi, men handler på Rema 1000). "Mellommannen" er en rolle hvor vedkommende er med i begge grupper, men ikke for vinningens skyld (Goffman, 1992:123-127). Om man skal relatere Goffmans teorier til rettspsykiatrien, kan man si at rettspsykiateren spiller rollen som "mellommann". Rettspsykiateren skal være en objektiv part i rettssystemet. Han er verken lege for den som blir observert eller ute etter å få vedkommende dømt. Rettspsykiateren skal

---

³ Har benyttet den norske oversettelsen "Vårt rollespill til daglig: en studie i hverdagslivets dramatikk" fra 1992.

⁴ Randall Collins er professor i sosiologi ved universitetet i California, USA.

kun observere og komme med en objektiv vurdering av den tiltalte. Han skal ikke samarbeide med retten, men veilede og hjelpe retten i å forstå de psykiske faktorene hos den tiltalte. Rettspsykiateren skal ikke sitte med noen makt eller innflytelse på noen av sidene. Han er derfor en ”mellommann”. Goffman (1992:126) hevder at ”mellommannen” ofte vil gi begge parter et inntrykk av at han er mer lojal ovenfor dem enn den andre part.

Som nevnt kan man spille ulike roller i ulike situasjoner. Den judisielle observasjonen av den tiltalte foregår før rettsforhandlingene. Rettspsykiateren er da i en annen situasjon. Det er han og den tiltalte. Det kan antas at rettspsykiateren spiller en annen rolle under disse forholdene. Rettspsykiateren ønsker informasjon av den tiltalte, og det kan antas at rettspsykiateren spiller en rolle hvor den tiltalte føler at rettspsykiateren er der for å hjelpe han. Rettspsykiateren later da som han er på den tiltaltes side for å oppnå informasjon. Rettspsykiateren spiller da rollen som informant.

”Nå en person fremstår for andre, vil han bevisst og ubevisst gi en definisjon av situasjonen, og her spiller hans egen selvoppfattelse en viktig rolle” (Goffman, 1992:200).

Goffman (1992) mener de rollene vi spiller i hverdagen gjenspeiler de faktiske sidene ved oss selv, og kan derfor sies å være ekte. Kritikken mot Goffman er at mennesker er bevisste på hvordan de forholder seg i settingen og spiller alltid en rolle. Vi viser oss aldri slik vi er.

I 1961 skrev Goffman artikkelen ”Role Distance”. Her hevder han at det er viktig at man har distanse til sin rolle, slik at man vet at rollen kan overskrides. Goffman mener at hvis alle overholder rollene totalt, så vil det ikke forekomme noen samfunnsendringer i den sosiale strukturen. Goffman sier videre at alle har flere roller i samfunnet. Hvis det byr på problemer å forene disse rollene oppstår det en rollekonflikt (Østerberg, 1997:46). Med rolledistanse mener Goffman (1961:108) at individet skiller mellom seg selv og rollen han spiller.

I boken skiller Goffman mellom ”rolle” og rolleutøvelse”:

”*Role* consist of the activity the incumbent would engage in where he to act solely in terms of the normative demands upon someone in his position. Role in this normative sense is to be distinguished from *role performance* or role enactment, which is the actual conduct of a particular individual while on duty in his position” (Goffman, 1961:85).

Goffman (1961:93) sier videre at han skiller mellom den typiske rolle, de normative aspektene ved en rolle, og et bestemt individs faktiske rolleutøvelse. Det forstås slik at i relasjonen mellom rettspsykiateren og observanden kan det antas at slike skiller forekommer. Rettspsykiateren forbindes med en typisk rettspsykiater rolle. Observanden har en oppfattelse

av hva den rollen er. I tillegg forekommer det normer tilknyttet den rollen. Det eksiterer et sett med normer som betegner hva som skal forventes av en rettspsykiaters rolle. Individets faktiske rolleutøvelse er den rollen denne rettspsykiateren spiller i relasjonen med observanden. Hvorvidt den overholder forventningene eller normene tilknyttet rettspsykiater rollen er en annen sak. Goffman forklarer hvordan situasjonen innvirker på utøvelsen av rollen:

”(...) the individual must be seen as someone who organizes his expressive situational behaviour in relation to situated activity roles” (Goffman, 1961:132-33).

3.2 Vilhelm Aubert

Vilhelm Aubert (1922-1988) var en av Norges fremste samfunnsforskere. Han var utdannet jurist, men regnes som Norges første rettsosilog. Aubert bidro til å etablere sosiologi som eget fag ved universitetet, og var fra 1971 professor i sosiologi.

I 1958 kom Aubert med artikkelen ”Legal Justice and Mental Health”. Den handler om samarbeidet mellom jurister og ”mentale doktorer” (som han kaller det). Aubert uttaler at disse to profesjonene er to forskjellige systemer og opererer med hver sin tenkemåte. Jussen tar som regel utgangspunkt i en persons handlinger. Selve handlingen blir satt i fokus. Jussens hensikt er å vurdere denne handlingen samt svare på den. Aubert uttaler at jussen svarer på handlingene på en upersonlig måte. Med det mener han at jussen ignorerer irrelevante aspekter ved situasjonen. Psykiatrien setter individet i fokus. Faber (1998:8-10) tolker det dit hen at hos psykiatrien er handlingen ansett som uttrykk for noe underliggende.

”Although these occupational roles are rooted in traditional modes of thinking and evaluation that differ widely, their incumbents are today cooperating or competing in attempts to solve the same, or very similar, types of problems” (Aubert, 1958:101).

Aubert kom med to tankemodeller for å drøfte rettspsykiatri. En sakkyndig opererer i to roller. Til vanlig er han psykiater, men får nå i oppdrag å være rettspsykiater. Dette er to ulike roller som skiller seg noe fra hverandre. For mange er det ikke et klart skille mellom disse to rollene. Det kan være at psykiateren ikke har problem med å fungere i to forskjellige roller, men det kan være misvisende for den som blir underlagt en observasjon av de sakkyndige. Ut i fra dette forstår jeg at denne forvirringen kan medføre forventninger som rettspsykiateren ikke kan oppfylle. Rettspsykiateren spiller en dobbeltrolle.

Aubert (1958:101) mener at det er en kollisjon av normer når rettspsykiatere og dommere samarbeider. Dagens system inneholder et sterkt bidrag fra den legale siden, samt at den krever et ikke-legalt terapeutisk bidrag. Dommeren og rettspsykiateren utfører sitt bidrag på forskjellige nivåer i denne prosedyren. Ifølge Aubert foretar psykiateren en diagnose og foreslår behandling ovenfor dommeren. Dommeren legger dom på bakgrunn av psykiaterens vurdering, men dommeren er ikke bundet av psykiaterens bedømmelse. Poenget til Aubert er at det oppstår et kompromiss mellom to yrkesroller. Aubert mener at både dommeren og rettspsykiateren må spille to yrkesroller under rettsforhandlingene. Psykiaterrollen og dommerrollen. Problemet blir, ifølge Aubert, at når man skal gå inn i den andre rollen må man svikte normene fra sin opprinnelige yrkesrolle. Aubert (1958:103) bemerker at det innenfor enhver profesjon foreligger en norm for å opprettholde det interne systemet. Det er en norm for bl.a. dommerens rolle og en norm for psykiaterens rolle. Med det forstås det at Aubert mener at det interne systemet ikke blir opprettholdt når dommeren og rettspsykiateren går inn i hverandres roller. Aubert mener at disse oppgavene/rettsforhandlingen kan håndteres av kun en profesjon. Aubert (1979:85) uttaler og at disse normene er satt sammen av forventninger som over en tid har holdt seg stabile.

”Begrepet sosial norm i denne fremstillingen må alltid føres tilbake til relasjoner mellom aktører. Verken formelle, skrevne regler eller ensartede atferd er per definisjon noe symptom på at det foreligger sosiale normer” (Aubert, 1979:87).

Problemet med at dommere og rettspsykiatere sammenfletter sine profesjoner innebærer at vi har et system for mennesker innenfor disse profesjonene som går utenfor sin profesjon, og opptre som legmenn innefor den annen profesjon. Dommerne er legmenn innenfor det mentale området, mens rettspsykiaterne er legmenn innenfor rettsområdet (Aubert, 1958:8).

Dommere må begrunne sin vurdering ved idømmelse av straff (Aubert, 1958:9). Det må ikke rettspsykiaterne. Hvor mye det kreves at de må fremlegge er uvisst, men deres vurdering av den tiltalte gies det full tillitt til.

Aubert (1958:108) bemerker at rettssystemets utøvere ikke må engasjere seg for dypt i de tiltalte. Et stort engasjement kan medføre en påkjenning samt problemer med å utføre sin profesjonelle rolle.

Dommere baserer sine beslutninger på de fakta som kommer frem i retten. De er uten skyld hvis feil dom blir gitt, på bakgrunn av manglende informasjon. Rettspsykiatere er forpliktet til å utforske den tiltalte så nøye at de kommer med en riktig observasjon og

uttalelse om dem. Mye av dommen kan hvile på rettspsykiaterens vurdering. Et stort legalt ansvar ligger derfor på rettspsykiaterens skuldre. Men er dette riktig? Rettspsykiateren er ikke lovens mann. De er kun et bidrag til rettssystemet. De er kun hjelpere for dommere i å nå sin beslutning. Aubert mener rettspsykiateren har et visst ansvar.

”An applied scientist is responsible for the future consequences of the application of his knowledge. The lawyer, especially the judges, is free from such responsibility provided his decision is correctly adapted to the past history of the case” (Aubert, 1958:111).

Ut i fra drøftingen av Aubert, forstår jeg han slik at han mener rettspsykiateren er med på å ivareta samfunnets beskyttelse. Dette er hva jeg kaller det samfunnsmessige perspektiv. I likhet med Christie (jmf. kapittel 2) mener Aubert at rettspsykiateren går utenfor sin profesjon, og er med på å opprettholde de legale aspektene ved rettssystemet. Aubert går så lang og sier at rettspsykiateren opptrer som en legmann i retten. Etter hva jeg forstår av både Christie og Aubert går rettspsykiateren utenfor sin rolle, og opptrer isteden i en rolle på vegne av samfunnet.

Kriminolog Cecilie Høigård (1993:39-40) har kritisert Auberts psykiatriske modell. Hun mener at jus og psykiatri fint kan fungere sammen, og at de har mange likhetstrekk. Samfunnet tar det for gitt at det eksisterer en felles interesse mellom psykiateren og pasienten, da de begge ønsker at pasienten skal bli frisk. Høigård mener at psykiaterens tolkning av pasienten ikke kan anses som mer sann en pasientens. Videre sier hun at psykiateren oppfattes som om en har monopol på normalitet. Og at det setter psykiateren over pasienten. Det oppstår en form for herredømme som neppe er av felles interesse, sier Høigård. Psykiateren har i tillegg som oppgave å beskytte samfunnet. Psykiateren baserer sin rolle på vitenskap, som han bruker til å innvadere menneskers liv. Men psykiateren blir ikke etterprøvd. I tillegg viser Høigård ved å gi stemme til de som har opplevd rettspsykiateren at det ikke alltid, uten videre, eksisterer et ”interessefellesskap”. Høigård kommer altså frem til at det ikke eksisterer et interessefellesskap mellom psykiateren og pasienten, da det forekommer en holdning at psykiateren vet best, og en felles interesse neppe kan sies å være valgt ut i fra et reelt valg.

Aubert skrev i 1979 boken ”Sosiologi 1. Sosialt samspill”. Her har han uttalt seg om rollebegrepet, og mener at en rolle kan avgrenses til summen av de normer som knytter seg til en bestemt oppgave eller stilling. I rollen ligger det forventninger omkring aktøren. Disse forventningene kan uttrykke seg gjennom lover, forskrifter, reglementer, osv.

”Når vi omtaler rollen uten nærmere presisering, refererer det både til miljøets, partnerens forventninger eller reaksjoner og til aktørens egen atferd i rollen. (...) Rolle er et begrep for en relasjon mellom mennesker, en interaksjon

preget av stilisering og legitimering” (Aubert, 1979:101).

Aubert (1979:104) er opptatt av hvordan en rollekonflikt oppstår. Han sier at det kan forekomme to typer rollekonflikter. Den ene forekommer når vedkommende som spiller rollen møter ulike forventninger fra andre hold. Den andre form for rollekonflikt oppstår når utøveren av en rolle spiller flere roller som har motstridende sett med normer. Aubert (1979:105) sier videre at problemet blir at utøveren av rollene omdanner rollene slik at det blir lettere å spille dem. Når det gjelder rettspsykiateren og hans rolle, kan det tenkes at det er nettopp det rettspsykiateren gjør. Han omformer rollen sin for å unnsnippe rollekonflikten. De forventninger som stilles til rettspsykiateren blir da ikke oppfylt.

”Rollen er avgrenset av summen av alle disse forventningene, av de normer som de forskjellige berørte grupper sender til innehaveren av stillingen. Dette kan vi kalle rollesettet. I rollesettet ligger det et problem for mange sosiale roller, et problem som må løses eller mildnes hvis det ikke skal oppstå alvorlige rollekonflikter.

En løsning kan bestå i en atskillelse og isolasjon mellom de ulike grupper som stiller krav til innehaveren av samme stilling. (...) Aktøren kan også spille sin rolle overfor flere grupper på like vis, uten at disse er fysisk skilt fra hverandre. (...) En tredje mulighet for å løse problemet som rollesettet skaper, er at rolleinhaveren spiller de forskjellige grupper ut mot hverandre og plasserer seg selv i en meklersituasjon” (Aubert, 1979:106-107).

Hos Goffman plasserte jeg rettspsykiateren i en ”mellommann” rolle. Her ser vi at Aubert også er inne på denne rollen som en løsning på rollekonflikt. Rettspsykiateren utøver flere roller ut ifra situasjonen han er i, eller aktørene han samhandler med. Av Aubert kan det tolkes at en meklersituasjon vil være løsningen for rettspsykiaterens konflikt.

I boken ”Retts sosiologi” fra 1954 uttaler Aubert seg direkte om rettspsykiatrien. Her sier han bl.a. at domstolen går bort fra normene når rettspsykiateren er med i avgjørelsen av den tiltalte.

”I domstolens behandling av straffesaker vil ofte de fjernere målsettingene, verdiene styrer avgjørelsen relativt ubundet av faste normer. Særlig gjelder det når rettspsykiatrien bringes inn i avgjørelsen, bl.a. for å finne ut om det foreligger noen fare for gjentakelse av den straffbare handlingen. Det er rimelig å se det slik at domstolen i samarbeid med rettspsykiatrien er pålagt å realisere en verdi, nemlig å hindre fremtidig straffbare handlinger, og så selv må bedømme om midlet sikring er nødvendig for å realisere målet” (Aubert, 1954:17).

Aubert (1954:17) sier videre i boken at det allmennpreventive hensynet gir økt frihet til de fastlagte normene. Nå sier riktignok ikke Aubert at det er rettspsykiateren som bryter sine normer, men domstolen. Av drøftingen over vet vi at også rettspsykiateren bryter med sine

normer. Rettspsykiateren er riktignok oppnevnt av retten, men jobber ikke kun på vegne av retten. Rettspsykiateren er ikke domstolens allierte. Av den grunn kan ikke rettspsykiateren av allmennpreventive hensyn vike bort fra sine normer.

3.3 Michel Foucault

Michel Foucault (1926-1984) var en fransk sosiolog som beveget seg innenfor mange forskjellige vitenskapelige disipliner. Utdannet filosof, men kan allikevel kalles sosiolog; da mye av hans arbeid er samfunnsvitenskapelige studier. Foucaults forskning omhandler ofte ”de gale”, asylene, utøvelse av makt, og maktens funksjon. Jeg skal i denne delen se hvordan man kan bruke Foucault for å forstå rettspsykiaterens rolle i dagens rettssystem. Rettspsykiateren er opptatt av å observere og undersøke ”de gale”, og kan sies å sitte på mye makt når det gjelder ”de gales” møte med rettssystemet. For å forstå hvordan Foucault kan brukes til å belyse rettspsykiaterens plass og rolle i dagens rettsordning, skal vi først ta en titt på Foucaults teorier og forskning.

I ”Galskapens historie” fra 1961 skildrer Foucault hvordan ”de gale” ble observert og klassifisert, men aldri snakket med. Dagens rettspsykiatere fører samtaler med observandene. Dette er som regel korte samtaler på 2-3 timer sammenlagt. På bakgrunn av dette samt observasjoner og foreliggende informasjon, som tidligere rapporter, danner rettspsykiateren seg en konklusjon og klassifisering av ”den gale”. Foucault påpeker at mennesker som i dag blir underlagt observasjon og diagnostisering allikevel ikke har unnskluppet psykiatriens lenker. Tiltross for at det før var ekte jernlenker som bandt ”de gale” fast til asylene er det nå usynlige lenker av stigmatisering, og en koordinert makt som skal normalisere ”de gale”, hevder Foucault. Videre i ”Klinikkens fødsel” fra 1963 skriver Foucault om det nye forholdet som har oppstått mellom lege og pasient. Her beskriver han hvordan legene blir støttet av institusjoner, og forteller om hvilken makt de sitter med ovenfor pasientene (Andersen & Kaspersen, 1998:316). Dette kan relateres til dagens situasjon mellom rettspsykiateren og den tiltalte. Det er en annerledes situasjon mellom lege og pasient. Legen er ikke ute etter å helbrede, men kun å analysere og klassifisere den tiltalte slik at rettssystemet vet hvilken maktutøvelse de kan benytte ovenfor vedkommende. Foucault er svært opptatt av makt, viten og subjekt. I ordet subjekt legger Foucault betydningen menneske, individ, person, men også undersøtter, underkastet, og utsatt for. For Foucault utspiller disse tre komponentene (makt, viten og subjekt) seg som et trekantdrama. Foucault mener subjektet utvikles i et samfunn ved

å bli underkastet det å være utsatt for en ny viten som former individet gjennom sin makt (Andersen & Kaspersen, 1998:319). Foucault er opptatt av den mikromakt som utspiller seg ovenfor individer i konkrete situasjoner. Han er ikke opptatt av de som har makten eller deres intensjoner, men den makt som er rettet mot enkeltindivider i deres hverdag. For Foucault er makt en elementær kraft som alltid eksisterer i en sosial relasjon. I relasjonen ligger makten, men makten er en foranderlig kraft (Foucault, 1980:104-105). Med det mener Foucault at makten ikke er konstant. Makten kan flyttes, økes eller reduseres i den sosiale relasjonen. Men Foucault påpeker at makt er ikke noe som besittes av enkeltpersoner eller institusjoner. Makt er noe som utøves (Andersen & Kaspersen, 1998:324).

Ut i fra tolkningen av Foucault, forstår jeg han slik at han mener rettspsykiateren jobber ut ifra et samfunnsmessig perspektiv. Foucault beskriver det ved den makt rettspsykiateren sitter med, og hvordan rettspsykiateren hjelper domstolen med å straffe den tiltalte ved at rettspsykiateren også bidrar til rettens maktutøvelse.

Lars Mjøset (2000:26)⁵ har tolket det dit hen at Foucault ikke anerkjenner psykiatri som en vitenskap.

”Medisin, anser Foucault, er ikke vitenskap i det hele tatt (...) Den er ikke bundet til stadig dypere forståelse av mennesket, men nært knyttet til samfunnets praksis. Medisinsk praksis var lite annet enn anvendelse av de dominerende klassers ideologiske oppfattelser. Klinikk og hospital er mikrokosmos av samfunnets makrokosmos (...) Medisin innebar, særlig i psykiatrien, en brutalitet som var i strid med all vitenskapelig kunnskap (Mjøset, 2000:26).

Når psykiatrien vokste frem fikk man et system med dressur og kontroll. Foucault mener dette kan oppleves som mer uhyggelig enn de tidligere fysiske avstraffelsene som ble benyttet. Utviklingen av psykiatrien innebar en bedring av forholdene for de sinnssyke, men det medførte i tillegg en mer sosial kontroll over disse individene. Foucault hevder at samfunnet alltid vil lete etter en syndebukk. Videre sier han at de sinnssyke er ypperlige for denne rollen. Foucault mener at samfunnet projiserer kollektivt sin angst over på disse syndebukkene (Hermundstad, 1999:247). Med det mener han at det samler seg en felles frykt og angst blant normalbefolkningen i et samfunn. Disse individene velger å rette denne angsten og frykten mot de abnormale, altså de sinnssyke. De sinnssyke kan ikke så lett forsvare seg. Slik som hekser ble brent på 1500-1600 tallet, blir det heller ikke tatt så mye hensyn til de sinnssyke. De sinnssyke blir samfunnets syndebukker. Ved å relatere dette til dagens

---

⁵ Lars Mjøset er foreleser ved instituttet for sosiologi ved Universitetet i Oslo. Litteraturkilden som er benyttet her er et kursnotat som er skrevet og trykt opp av Mjøset selv.

rettspsykiatriske posisjon innen rettssystemet, må det sies at en tolkning av Foucault får det til å høres ut som om samfunnet dømmer mange uskyldige kun fordi de lider av en sinnssykdom; og derfor kan brukes som syndebukker. Det som er viktig i forståelsen av Foucault er at Foucault mener makt og kunnskap er avhengig av hverandre. Utvidelse av den ene krever utvidelse av den andre (Hermundstad, 1999:250).

Hermundstad (1999:253) kritiserer Foucault for å bare se de negative aspektene ved maktutøvelsen innen psykiatrien.

“...the medical system has always served as an auxiliary to the penalty system, even today when the psychiatrist collaborates with the judge, the court and the prison” (Foucault, 1980:44-45).

Hermundstad (1999:253) hevder at makt enkelte ganger kan være den eneste mulige løsning. Med makt mener Hermundstad bl.a. tvangsinnleggelse.

Det har i lang tid foreligget skepsis og motstand til psykiatriske begreper. Foucault kritiserer bl.a. psykiaterens bruk av slike begreper til å sperre folk inne i fornuftens navn, som han sier – stempeling av de gale som syke (Poulsen, Gottlieb, & Adserballe, 2000:51). Her ser vi igjen hvordan det samfunnsmessige perspektivet kommer til uttrykk hos Foucault.

Det Schaanning oppfatter og har lært av Foucault uttrykker han slik:

“Vil man vite noe om mennesker, vil man opptre som vitensutøvere på dette området – om det nå er som komitémedlem eller psykiater – så må man skvise denne viten ut av vitensobjektet ved å sette vedkommende i en ubehagelig og ofte underkuende situasjon” (Schaanning, 2002a:31).

Hermundstad (1999:252) hevder at Foucault har blitt kritisert av faghistorikere for å ha vært unøyaktig og udokumentert. Det sies også at mange av hans konklusjoner var basert på grove forenklinger. Hermundstad (1999:253) mener selv at denne kritikken ikke er relevant for Foucaults hovedpoeng.

Foucault (Ellingsen, 1987:139)⁶ har hevdet at rettspsykiatrien oppstod som en følge av alvorlig kriminelle handlinger. Når slike handlinger blir begått er det vanskelig å forstå den, da handlingene ikke er forenelig med vanlige modeller av menneskelig atferd. Foucault sier at det var vanskelig for folk å akseptere at slike handlinger begås av vanlige mennesker. Av den grunn oppstod rettspsykiatrien, slik at man kunne skyve det grusomme utover sidelinja for normal menneskelig atferd.

---

⁶ Ellingsen benytter Foucaults artikkelen ”About the Concept of the “Dangerous Individual” in the 19th-Century Legal Psychiatry”. I: *International Journal of Law and Psychiatry*. Vol. 1. Fra 1978. Har ikke klart å spore opp artikkelen selv.

Foucault uttalte i 1965 at han så på psykiatrien som monologisk. Han mente at det ikke foregår noen samtale mellom psykiateren og den syke. Videre sier han at sykdommen og den syke blir utestengt fra rasjonaliteten og fornuftens sfære. Når det gjelder rettspsykiatrien opplever man da at den tiltalte blir stemplet som mentalt avvikende, og som en farlig kriminell. Vedkommende blir på denne måten avmektiggjort, og det foreligger små forutsetninger for at en monolog skal blir til en dialog (Ellingsen, 1987:151).

”Psykiatrien er en ”kulturvidenskap”. Den er intimt forbundet med de kulturelle og geografiske forhold den eksisterer under. Adferd som hos oss blir stemplet som ”abnorm” (paranoid, schizoid, eller med et annet medisinsk trylleformular), kan innenfor andre kulturkretser kvalifisere til viktige sosiale oppgaver. ”Når vi sier ”dette er en gal” erkjenner vi ikke det samme som zuluen eller australnegeren, heller ikke det samme som middelsalder eller renessansemennesket i vår egen kultur. Denne erkjennelsen er nøye knyttet til det enkelte samfunns sosio-økonomiske, politiske og religiøse organisering. I mange primitive samfunn er psykopatologiske karaktertrekk nødvendig for å bli shaman”” (Foucault, 1963 i Warberg, 1978:21)⁷.

Psykiatrien har engasjert seg mer og mer i rettssystemet det siste århundret. I følge Foucault har dette to forklaringer. Den ene er at man etter hvert har ønsket å få en forklaring på uforklarlige handlinger. Grusomme handlinger som blir begått, må begrunnes i noe. Med dette vokste det frem en fokusering på individet bak forbrytelser som et tillegg til selve den kriminelle handlingen. Den andre forklaringen Foucault kommer med er at psykiaterne ønsket en plass innen rettsvesenet. Med en plass i rettssystemet kunne de definere sin egen spesialitet samt gi den en vitenskapelig karakter hevder Foucault. Foucault påpeker at rettspsykiaterne hadde store problemer med å bli akseptert i begynnelsen. På begynnelsen av 1800-tallet var det mange dommere som avviste rettspsykiaternes vurderinger av de tiltalte; spesielt i England, Italia, Frankrike og Tyskland. Rettspsykiatrien i Norge utviklet seg langsomt (Holum & Grøndahl, 1995:3).

3.4 Avslutning

I dette kapittelet har vi sett hvordan de tre sosiologene; Goffman, Aubert, og Foucault; omtaler rettspsykiateren ut i fra et samfunnsmessig perspektiv, og hva som forventes av rettspsykiaterens rolle. Hvordan de tre sosiologene har sett på rettspsykiateren er noe ulikt.

---

⁷ Har selv ikke klart å spore opp utsagnet.

Jeg vil allikevel si at de er har noen syn like med hverandre. Tiltross for at de viser ulike nyanser og holdninger til rettspsykiaterens rolle i strafferettssystemet ser det ut til at man kan fortolke deres utsagn i retning av at rettspsykiateren bidrar til å sperre folk inne. Rettspsykiateren går ut av sin tiltenkte rolle, og ivaretar samfunnets interesser.

Erving Goffman var opptatt av hvordan mennesker spiller ulike roller i ulike situasjoner. Goffman uttaler seg ikke direkte om det samfunnsmessige perspektivet, men av det han sier tolker jeg han at han er den oppfatning at rettspsykiateren hjelper samfunnet og domstolen med å sperre folk inne. Goffman mener at vi tilpasser oss den situasjonen vi er i. Han har definert fem ulike rolletyper, hvorav to av dem kan tolkes som roller rettspsykiateren spiller. De to rollene kaller Goffman "mellommannen" og "informanten". "Mellommannen" er en rolle hvor vedkommende er med i begge grupper. Rettspsykiateren kan sies at er en mellommann mellom den tiltalte og retten. Rettspsykiateren skal være en objektiv part mellom disse to. Det antas at rettspsykiateren spiller rollen som "informant" under den judisielle observasjonen av den tiltalte. "Informanten" er en rolle som Goffman betegner som en som utgir seg for å være en del av gruppe, men som har til hensikt å skaffe informasjon. De tiltalte vet at rettspsykiateren ikke er en del av deres gruppe, som tiltalte, men rettspsykiateren kan gi feil signaler om at han er på deres side eller ønsker å hjelpe vedkommende. Dette er misledende tegn, som gjør at den tiltalte kommer med opplysninger. Her kan man se hvordan Goffmans rollebetegnelser forklarer hvordan rettspsykiateren avviker fra de forventninger som stilles til han.

Vilhelm Aubert mente at rettspsykiateren spiller flere roller. Rollen som rettspsykiater er en rolle, mens rollen som psykiater er en annen rolle. Det kan være misledende for de tiltalte. Videre mener han at det oppstår problemer når rettspsykiateren og dommeren jobber sammen. Aubert hevder at det blir en kollisjon av normer. Det stilles ulike forventninger til rettspsykiateren og til dommeren. Aubert mener at det blir problemer når en profesjon som psykiatrien går ut av sin profesjon og opptre i en annen profesjon, og dertil som legmenn. Aubert undrer seg om det faktisk er behov for rettspsykiatere. Han tenker seg at en profesjon kan håndtere disse oppgavene. Videre sier Aubert at det legges mye ansvar på rettspsykiateren; bl.a. et legalt ansvar. Rettspsykiateren er ansvarlig for at dommeren får tilstrekkelig med informasjon om den tiltaltes sinnstilstand. Rettspsykiateren blir på en måte legalt ansvarlig, da mye av hans utsagn legges til grunn for dommen. Aubert er altså kritisk til at jus og psykiatri fungerer sammen. Dette har han blitt kritisert for av Cecilie Høigård som mener at de to profesjonene fint kan fungere sammen. Videre sier Aubert at å bruke rettspsykiatere i rettssystemet gir et bilde av et system som benytter seg av ekspertise. Aubert

mener at det gjenspeiler for samfunnet at man tar problemene alvorlig. Rettspsykiateren har da en symbolsk funksjon. Aubert påpeker dessuten at en rolle er med på å skape forventninger til aktøren. Når en rettspsykiater er i sin rolle kan det lett trekkes slutninger og forventninger til aktøren som spiller den rollen. Det er derimot ikke alltid aktøren spiller rollen riktig. Vedkommende kan bryte med normen og forventningene som stilles mot en, sier Aubert. Aubert er svært samfunnsengasjert, og av hans uttalelser om rettspsykiateren og dommeren ser jeg hvordan hans samfunnsperspektiv er. Aubert mener rettspsykiatere har en symbolsk rolle. I fortolkningen av Aubert ser man at han gjenspeiler holdningen med at rettspsykiateren hjelper samfunnet og domstolen med å sperre folk inne.

Michel Foucault hevdet at lovbrysterne fortsatt blir satt i lenker av rettspsykiaterne. Dagens lenker er usynlige lenker av stigmatisering og makt. Foucault er svært opptatt av denne mikromakt som utspiller seg i dette systemet. Videre sier han at psykiatrien ved hjelp av begreper stigmatiserer og utøver makt ovenfor de syke. Foucault mener at rettspsykiatrien oppstod som en følge av at det forelå et behov for en slik gruppe. Kriminaliteten utviklet seg til å bli svært grusom, og det oppstod et ønske om å få en forklaring på disse handlingene. Rettspsykiaterne ble satt til å utforske sinnet på disse lovbrysterne. Foucault mener at samtaler som foretas mellom rettspsykiateren og lovbrysteren er monotoniske. Med det mener han at samtalen kun går en vei. Rettspsykiateren vil ha opplysninger fra lovbrysteren slik at han kan vurdere sinnstilstanden. Rettspsykiateren er ikke opptatt av å gi noe tilbake til lovbrysteren. Det skal ikke være behandling, kun innhenting av informasjon. Foucault mener det preger samtalen mellom de to parter. Foucault har blitt kritisert av bl.a. Hermundstad for at han kun fokuserer på det negative med makt. Hermundstad mener at makt enkelte ganger kan være den eneste løsningen. Foucault sitt samfunnsperspektiv viser en oppfatning av rettspsykiateren med mye makt. Det er også rimelig å anta at Foucault er enig med at rettspsykiateren hjelper samfunnet og domstolen med å sperre folk inne.

Teoriene taler både til fordel og ulempe for rettspsykiatrien, men har selv blitt kritisert. Vi skal nå ta et nærmere blikk på hva det er de uttaler seg om; nemlig rettspsykiateren. Rettspsykiateren har på et vis to roller. Han skal hjelpe og behandle den lidende, og han skal representere samfunnets beskyttelse og kontroll (Poulsen, Gottlieb, & Adserballe, 2000:37).

4. RETTSPSYKIATERENS ROLLE I RETTSYSTEMET

Temaet rettspsykiaterens rolle i den nye forvaringsordningen tar meg inn på en diskusjon som har foreligget i mange år om rettspsykiatere og dommere, og hva saksgangen er i retten. Hvordan fordeler ansvaret seg, og hvilken rolle spiller rettspsykiateren i retten? Når presenteres den rettspsykiatriske erklæringen for retten, før eller etter skyldspørsmålet er avklart? Hvordan stiller dommeren seg til rettspsykiaterens utsagn? Hva hvis lovovertrederen viser seg å være uskyldig. Er det galt å foreta judisielle observasjoner av mennesker som man ikke er sikre på at er skyldige? Bør skyldspørsmål avklares før rettspsykiateren gjør jobben sin? Dette er noen av de spørsmålene jeg skal stille og prøve å besvare i denne avhandlingen. For å belyse det starter jeg med dette kapittelet som tar for seg tre temaer. Første tema er: Når skal rettspsykiateren uttale seg under rettsforhandlingene, og hva er hans oppgave? Andre tema er: Hva er rettspsykiaterens rolle når det gjelder skyldspørsmålet, og hvor viktig rolle har rettspsykiateren under rettsforhandlingene? Tredje tema er: Rettspsykiateren sett fra de tiltaltes side. Hvordan oppfatter de tiltalte rettspsykiateren under rettsforhandlingene? Ved hjelp av disse tre temaene ønsker jeg å presentere, samt drøfte, rettspsykiaterens rolle under selve rettsprosedyren. I dette kapittelet vil jeg se på hvilke forventninger rettspsykiateren møter. Det vil komme til uttrykk gjennom ulike syn og stemmer. Rettspsykiatere, dommere, tiltalte, diverse fagfolk og sosiologer kommer med synspunkter her. Det foreligger ingen konkrete svar på hvordan situasjonen er, men det forekommer forskjellige meninger om det. Helt til slutt kommer det en avslutning som oppsummerer de viktigste momentene i kapittelet.

4.1 Når skal rettspsykiateren uttale seg under rettsforhandlingene, og hva er hans oppgave?

I denne delen skal jeg diskutere når rettspsykiateren legger frem den rettspsykiatriske erklæringen muntlig for retten. Rettspsykiateren deltar under hele hovedforhandlingen, men når er det egentlig rettspsykiateren utøver sin rolle i rettssalen? Jeg vil her se på hvilke forventninger rettspsykiateren møter på dette området.

Rettsforhandlingen

Rettspsykiateren føres som et vitne i saken. Det innebærer at rettspsykiateren skal presentere sine funn og konklusjoner om den tiltale under bevisførselen. For å klargjøre når

bevisførselen føres under en rettssak presenteres hovedforhandlingens prosess: Rettsforhandlingen starter med rettens formann (fagdommer) som erklærer retten for satt. Tiltalebeslutning blir lest opp, og den tiltalte blir spurt om vedkommende erkjenner seg skyldig. Aktor holder så et innledningsforedrag. Den tiltaltes forsvarer skal ikke holde et innledningsforedrag, men kan komme med korte bemerkninger. Hvis den tiltalte ønsker å forklare seg muntlig ovenfor retten, gjøres det nå. Den tiltalte vil først bli avhørt av rettens formann, for så å bli stilt spørsmål fra aktor og forsvarer. Retten er ikke pliktig til å avhøre den tiltalte. Retten kan overlate det helt og holdent til aktor og forsvarer. Deretter følger bevisførselen. Det vanligste er at aktor først fører sine bevis, deretter fører forsvareren sine bevis. Bevisførselen er fri. Det innebærer at partene kan føre de bevis de ønsker.⁸ Bevisførselen består vanligvis av forklaring fra fornærmede og andre vitner. Rettspsykiateren forklarer seg i denne delen av rettsforhandlingsprosessen. Hovedforhandlingen går videre med at aktor og forsvarer legger frem hver sin prosedyre. I prosedyren fremheves det som har kommet frem under forhandlingen. Den tiltalte blir spurt om vedkommende har noe å tilføye, før retten trekker seg tilbake for å avgjøre dommen (Slettan & Øie, 1997:543-545).

Juridiske regler

I Straffeprosessloven (lov av 22. mai 1981, nr. 25) § 143 står det i kapittel 11:

”De sakkyndige kan innkalles til å gi muntlig forklaring for retten, enten i stedet for å avgi skriftlig forklaring eller for å utrede den nærmere. De plikter å møte etter samme regler som vitner”.

Når rettspsykiateren skal tre inn i retten med sin forklaring er ikke lovfestet. Det foreligger ingen lovregler for hvordan og når rettspsykiateren skal komme med sin forklaring. Slettan & Øie (1997:355) hevder, som nevnt, at det er vanlig at rettspsykiateren presenterer sin forklaring som et vitne under bevisførselen.

I Straffeprosessloven § 144 står det:

”De sakkyndige avhøres etter de regler som gjelder for vitner, men kan være til stede under hele forhandlingen. Retten kan tillate dem å stille spørsmål til parter, vitner og andre sakkyndige, og å rådføre seg med hverandre før de svarer”.

Hovedsakelig er det to forskjellige anledninger rettspsykiateren kan vitne. Før eller etter skyldspørsmålet er avklart. I de aller fleste tilfeller blir den rettspsykiatriske erklæringen

---

⁸ Det kan foreligge hjemmel for å nekte bevisene fremført, men det er det vanligvis ikke (Slettan & Øie, 1997:544).

avgitt muntlig av en av de sakkyndige før skyldspørsmålet er avklart. På denne måten kan dommeren ta stilling til den tiltaltes sinnstilstand før han avgjør sakens utfall.

Rettspsykiateren har som plikt å delta under rettsforhandlingene dersom han blir innkalt. I følge Faber (1998:62) plikter rettspsykiateren, hvis han er innkalt til rettsforhandlingene, å sitte i rettssalen under hele saksgangen. Argumentasjonen for det er at nye momenter kan dukke opp i saken.

Høyer & Dalgard (2002:237) uttaler at retten kan vente med å ta stilling til begjæringen om en judisiell observasjon til skyldspørsmålet er avklart. Det er lovfestet i straffeprosesslovens § 165⁹.

I by- og herredsretten blir vanligvis skyldspørsmål og straffeutmåling behandlet felles. Det innebærer at rettspsykiateren presenterer sin vurdering under denne delen. Hvorvidt det er samme praksis i tingsretten og lagmannsretten er uvisst.

Fremleggelsen

Veldig få uttaler seg om rettspsykiaterens rolle under rettsforhandlingene. Det kan virke som om de fleste anser rettspsykiaterens oppgave som over etter at den rettspsykiatriske erklæringen er avgitt skriftelig. Høyer & Dalgard (2002:239) sier at fremleggelsen i retten skal være muntlig, og inneholde hovedpunkter fra erklæringen. Rettspsykiateren har i tillegg lov til å komme med observasjoner gjort av observanden i rettssalen. Skulle rettspsykiateren komme med informasjon som avviker fra det som står skrevet i den rettspsykiatriske erklæringen, må Den Rettsmedisinske kommisjonen også vurdere et skriftlig referat av den muntlige fremstillingen.

Rettspsykiateren skal fremlegge sin erklæring for retten, men kan bli stilt spørsmål når som helst under hele hovedforhandlingen. Rosenqvist & Rasmussen (2001:88) kommer med råd for hvordan rettspsykiateren bør fremlegge sitt materiale. De sier at det kan være bra å redegjøre for det praktiske arbeidet først. Deretter kan de fortelle om behandlingen fra Den Rettsmedisinske kommisjon, for så å dokumentere erklæringens sammendrag og vurderinger ved å henvise til sidetall samt lese fra erklæringen.

Rosenqvist & Rasmussen (2001:89) sier videre at rettspsykiateren ikke er ferdig når erklæringen er fremlagt for retten. Både aktor og forsvarer får mulighet til å stille rettspsykiateren spørsmål.

---

⁹ Se vedlegg.

Rettspsykiateren har aldri hatt noen større rolle under rettsforhandlingene enn dette. Rettspsykiateren skal kun forklare muntlig hva han har kommet frem til under den judisielle observasjon, og svare på eventuelle spørsmål som kan oppklare uklarheter.

En av informantene til Faber (1998) opplyser om at hans bidrag i rettsforhandlingen var en 15 minutters forklaring etter at alle andre vitner hadde avgitt forklaring. Det kan oppleves som unødvendig bruk av rettspsykiatere. Deres tid kunne muligens ha vært brukt på noe annet enn å gjenta det de har skrevet i den rettspsykiatriske erklæringen. Problemet er at retten kan misforstå erklæringen, ønsker mer utdypning eller kommentarer. Rettspsykiateren må være tilgjengelig for spørsmål.

En annen informant hos Faber (1998:63) uttaler at han syntes det er sløsing med rettspsykiatrisk arbeidskraft at rettspsykiateren må delta under hele rettsaken. Han sier at ”de informasjonene som kommer i tillegg der er helt marginale i forhold til den rettsikkerhetmessige gevinst”. Flere av informantene til Faber har samme syn. Deres påstander er at det sjelden kommer nye momenter i saken under rettssaken. Faber påpeker at enkelte av rettspsykiaterne allikevel mente at å være tilstede under rettsforhandlingene er svært nyttig i forståelsen av observanden (den tiltalte).

Ut i fra diskusjonen forstår jeg det slik at rettspsykiaterens rolle er som regel 15 minutters muntlig fremleggelse av den rettspsykiatriske erklæringen. I tillegg svarer han på spørsmål fra aktor og forsvarer. Han anses kun som et vitne som fremlegger sin vurdering av den tiltalte. Rettspsykiateren er et ekspertvitne. Han er den som best kan forklare seg om den tiltaltes sinnstilstand. Skulle det dukke opp nye viktige momenter under rettsforhandlingene er det viktig å kunne få forhøre seg med eksperten/rettspsykiateren underveis. For man vil jo ikke dømme en tiltalt uten å få avdekket viktige spørsmål.

Man kan undre seg om ikke det blir galt å presentere en rettspsykiatrisk erklæring av en person som kan vise seg å være uskyldig. For det første er det av rettsmessige hensyn unødvendig, mens det for det andre kan oppleves som svært krenkende for den person som har blitt underlagt en slik judisiell observasjon.

Rosenqvist & Rasmussen (2001:26) påpeker at i saker hvor skyldspørsmålet er uklart, kan man ta for seg skyldspørsmålet først. Det kan innebære at rettspsykiateren ikke legger frem hele sin rettspsykiatriske vurdering, men kun presenterer det som er relevant for skyldspørsmålet; dvs. hvorvidt den tiltalte er utilregnelig. På den måten vil ikke den rettspsykiatriske erklæringen påvirke avgjørelsen av skyldspørsmålet. Skulle den tiltalte bli frifunnet er det ikke aktuelt å legge frem hele den rettspsykiatriske vurderingen.

I tilfeller hvor rettspsykiateren har blitt bedt om å foreta en prejudisiell observasjon, skal ikke denne fremlegges for retten, sier Høyer & Dalgard (2002:233).

Det har i dette kapittel kommet frem at det ikke foreligger noen klare regler for når rettspsykiateren skal fremlegge den rettspsykiatriske erklæringen muntlig for retten. Fremgangsprosedyren er verken lovfestet eller regelfestet. Jeg finner dette merkelig, da jeg er av den oppfatning at rettspsykiateren spiller en rolle i rettssystemet som ikke er tilfeldig, men rettspålagt. Rettspsykiateren har fungert som sakkyndig og rådgiver, for retten, i mange tiår. At det ikke foreligger noen klare regler for når rettspsykiateren skal forklare seg under hovedforhandlingene er derfor svært bemerkelsesverdig. Dette er et tema som fortsatt står åpent innen dagens forskning. Jeg mener det er et viktig tema, da det er med på å utdype rettspsykiaterens rolle og innvirkning, som følge av rettspsykiaterens konklusjon ved den rettspsykiatriske erklæringen.

Ut ifra diskusjonene som er presentert er det rimelig å anta at rettspsykiateren i en viss grad har en definert rolle for fremgangsprosedyren i rettssalen. Rollen er ikke nedskrevet, men ser ut til å ha blitt formet etter årenes utvikling. Jeg tror rettspsykiaterens fremtreden i retten er delvis formet av den tradisjon som foreligger etter rettspsykiaterens praksis igjennom mange år, men også av at rettspsykiaterens tiltenkte rolle gjør det naturlig å plassere han som vitne. På dette grunnlag mener jeg at de overordnede forventningene som stilles til rettspsykiateren antakelig gjør at rettspsykiateren plasseres som et vitne. Rettspsykiateren, er som nevnt i kapittel 3.4, tiltenkt en dobbeltrolle hvor han skal hjelpe de lidende og beskytte samfunnet.

Sosiologiske perspektiv

Goffman har ikke uttalt noe konkret om rettspsykiateren og rettsforhandlingene. Det han nevner er at rettspsykiaterens rolle kan variere med situasjonen han er i. I denne settingen befinner rettspsykiateren seg i retten, og hans oppgave er å rettlede og hjelpe retten i dens vurdering av den tiltalte. Goffman opererte med fem ulike rolletyper. Rettspsykiateren spiller her rollen som informanten, ved at han avgir sine opplysninger om den tiltalte. Men rettspsykiateren skal være en objektiv part under rettsforhandlingene. Hans oppgave er ikke å få den tiltalte dømt, men å avgi en vitneforklaring om den tiltalte. Rettspsykiateren skal være en ”mellommann” etter Goffmans termer. Han skal ikke stå på noen sin side. Dette er ikke med på å besvare det konkrete temaet i oppgaven som er når rettspsykiateren skal tre inn i

retten. Men en slik rollebetegnelse er med på å skape forventninger til rettspsykiateren i retten.

Aubert mener at psykiateren foretar en diagnose av den tiltalte, og på bakgrunn av den foreslår en behandling ovenfor dommeren. Nå er det lenge siden Aubert kom med denne uttalelsen. Vi vet at i dag foreslår ikke rettspsykiateren behandling ovenfor dommeren. Det dommeren er interessert i å vite er om den tiltalte kan dømmes for den kriminelle handlingen. Den tiltaltes sinnstilstand står i fokus, og dermed hvordan han kan dømmes. Aubert uttaler ikke noe om selve saksgangen og hvordan rettspsykiateren spiller sin rolle der. Men påpeker at det ikke foreligger noen krav til rettspsykiateren om hvor mye han må fremlegge under rettsforhandlingene. Rettspsykiatere er forpliktet til å utforske den tiltalte så nøye at de kommer med en riktig observasjon og uttalelse om dem. Ut i fra Auberts uttalelser om at rettspsykiateren foreslår behandling ovenfor dommeren, og ut i fra tidligere drøfting av Aubert i kapittel 3.2, er det rimelig å anta at Aubert mener rettspsykiateren er mer opptatt av samfunnets behov enn den tiltalte. Dette kan relateres til det samfunnsmessige perspektiv.

Foucault uttaler ingenting konkret om selve rollen rettspsykiateren spiller under rettsforhandlingen. Foucault er mer opptatt av rettspsykiaterens rolle ovenfor den tiltalte. Det vil jeg komme nærmere inn på senere i avhandlingen.

4.2 Hva er rettspsykiaterens rolle når det gjelder skyldspørsmålet, og hvor viktig rolle har rettspsykiateren under rettsforhandlingene?

I denne delen skal jeg se på ulike syn om rettspsykiaterens rolle under hovedforhandlingene. Hvor stor vekt tillegges rettspsykiateren under hovedforhandlingene? Hvilken vekt/betydning spiller rettspsykiateren ved avklaring av skyldspørsmålet? Jeg starter først med å se på skyldspørsmålet, og tar for så meg hvilken betydning rettspsykiateren har under rettsforhandlingene. Jeg vil her se på hvilke forventninger rettspsykiateren møter på dette området. Ulike syn vil bli presentert og drøftet.

Skyldspørsmålet

Eitinger & Retterstøl (1990) påpeker at den tiltalte blir underlagt en judisiell observasjon av en rettspsykiater før dommeren avgjør om han er skyldig eller uskyldig. Under

rettsforhandlingen skal rettspsykiateren vitne og komme med sin vurdering av den tiltaltes sinnstilstand. Rettspsykiateren skal ikke uttale seg om han tror/mener den tiltalte er skyldig eller uskyldig. Skyldspørsmålet er helt og holdent dommerens ansvar (så sant det ikke foreligger en jury), hevder Eitinger & Retterstøl (1990:60). Med det forstår jeg at rettspsykiateren ikke har noe ansvar for å vurdere om den siktede er skyldig eller noen myndighet ved idømmelsen av straff. Rettspsykiaterens rolle er kun å vurdere hvilken sinnstilstand den siktede hadde, da lovovertrædelsen ble begått.

Eitinger & Retterstøl er klare i sitt syn når det gjelder skyldspørsmål og sakkyndige.

”Skyldspørsmål og bevisspørsmål er de sakkyndiges fullstendig uvedkommende. Den handling observanden er siktet for, bør vanligvis ikke spille noen rolle for den konklusjon man kommer frem til. De sakkyndige skal vurdere en sinnstilstand og/eller personlighet. I de fleste tilfelle er disse uavhengig av om vedkommende har begått den handling han er siktet for eller ei. Spørsmålet kan bli noe komplisert når observanden er en person som er siktet for første gang, og som ikke tilstår den lovovertrædelsen han er siktet for. (...) I slike tilfelle bør de sakkyndige vente med sin konklusjon inntil skyldspørsmålet er avgjort i retten” (Eitinger & Retterstøl, 1990:62).

I Kongshavn bok ”Rettspsykiatrien – slik fanger ser den” (1987:82) hevder han at rettspsykiateren ser på lovbruddet som et symptom for ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”. Hvordan er det for rettspsykiatere når en forbryter ikke tilstår gjerningen? Kongshavn (1987:82) mener at rettspsykiaterne nesten må opptre som etterforskere under samtalen med tiltalte. Tiltross for at rettspsykiateren ikke skal uttale seg om den tiltalte er skyldig eller ikke, kan det allikevel forstås at rettspsykiateren finner det vesentlig å finne ut om vedkommende har begått gjerningen eller ikke. Rettspsykiateren skal stadfeste den tiltaltes sinnstilstand under den tid gjerningen ble begått. Hvis den tiltalte nekter for å ha begått forbrytelsen, må allikevel rettspsykiateren finne ut hvilken sinnstilstand den tiltalte hadde under tidspunktet gjerningen skal ha blitt begått. Hvis skyldspørsmål ikke er avklart når rettspsykiateren utfører den judisielle observasjonen, må rettspsykiateren stadfeste vedkommendes sinnstilstand under gjerningstidspunktet uten å ta hensyn til at han kan være uskyldig eller skyldig. Skyldspørsmålet er som regel ikke avklart med dom når rettspsykiateren blir oppnevnt til å foreta en judisiell observasjon. Vedkommende kan ha tilstått eller det foreligger sterke bevis for at vedkommende er skyldig. Den tiltalte blir derfor underlagt en judisiell observasjon (Kongshavn, 1987:82).

Ut i fra dette forstår jeg at det foreligger en enighet om at rettspsykiateren ikke kan uttale seg konkret om skyldspørsmålet eller dommen som blir ilagt. Rettspsykiateren har heller ikke noe ansvar eller plikt etter at den rettspsykiatriske erklæringen er lagt frem.

Rettspsykiateren skal kun svare på spørsmål som kan hjelpe og veilede dommeren i sin vurdering. Det er dommeren som avgjør skyldspørsmålet. Rettspsykiateren skal ikke uttale seg *konkret* om skyldspørsmålet. Man kan undre seg om ikke rettspsykiateren allikevel innvirker på skyldavgjørelse ved at rettspsykiateren innvirker på dommeren.

Et viktig spørsmål blir om rettspsykiaterens tilstedeværelse i retten virker hemmende på dommerne, slik at rettspsykiateren leder dommerne i retning av en avgjørelse for skyldspørsmålet. I dette kapitlet har det kommet frem at rettspsykiateren har en sterk innvirkning på dommerens vurdering av den tiltalte. Høyer & Dalgard (2002:233) mener at rettspsykiateren ikke bare innvirker på dommerens vurdering av den tiltalte, men også dommerens beslutning; altså skyldspørsmålet.

Rettspsykiateren en viktig part?

Eitinger & Retterstøl (1990:60) sier at rettspsykiateren har mange oppgaver for å kunne bistå rettsvesenet. Rettspsykiateren kan kun representere retten når rettspsykiateren har blitt oppnevnt som en sakkyndig. Det er retten som oppnevner de sakkyndige. De sakkyndige har opplysningsplikt om informasjonen som kommer frem under den judisielle observasjonen. Derimot er ikke retten forpliktet til å innrette seg etter de sakkyndiges konklusjoner, hevder Eitinger & Retterstøl (1990:6). De sakkyndige fungerer kun som et hjelpemiddel for retten. De sakkyndiges rolle er å være rettens rådgivere og veiledere. På den måten er det retten som avgjør hvor stor vekt de sakkyndige skal tillegges under hovedforhandlingene.

Slettan & Øie (1997:544), er enige i at det er retten som avgjør hvilken vekt beviser skal ha. Det innebærer at det er retten som avgjør hvilken vekt rettspsykiateren skal ha under rettsforhandlingene. Det foreligger mye diskusjon omkring rettspsykiaterens plass i rettssystemet, men det ser ut til å være en enighet i at rettspsykiaterens betydning styres mye av dommeren.

Kongshavn (1987:274) mener at rettspsykiatrien fungerer som et redskap for domstolen til å fatte sine beslutninger. Eitinger & Retterstøl (1990:83) sier at rettspsykiateren skal avgjøre om den siktede led av en psykisk avvikstilstand som omfattes av lovens betegnelser. Derimot påpeker Kongshavn (1987:197) at rettspsykiaterne kan sees på som aktors sterkeste kort. På denne måten har rettspsykiateren en viktig rolle i rettforhandlingene.

Retten velger selv om de ønsker å ta hensyn til de sakkyndiges uttalelser. Per Ancherssen¹⁰ (i Faber, 1998:129) har uttalt at det ikke er så lett for dommerne å se utover de konklusjonene de sakkyndige kommer med. Ut i fra det kan det tolkes at dommeren lett lar seg styre av rettspsykiaterens utsagn. Dette understreker hvor stor vekt en rettspsykiatrisk erklæring kan ha for utfallet for en tiltalt. Er det dommeren eller rettspsykiateren som egentlig avgjør den tiltaltes sak? Slettan & Øie (1997:165) uttaler bl.a. ”Psykiateren er bare rådgiver for retten, men retten legger vanligvis avgjørende vekt på hans uttalelser om diagnosen”.

Eitinger & Retterstøl (1990:61) mener at dommeren har mer makt enn rettspsykiateren i retten. Dommeren er ikke bundet til å følge rettspsykiaterens råd. Ut i fra Eitinger & Retterstøl forstår jeg at dommeren står med mest makt når det gjelder den tiltaltes dom. Rettspsykiaterens rolle er ikke å avgjøre den fremtidige dommen, men rettspsykiateren kan innvirke på dommerens beslutning. Høyer & Dalgard (2002:223) sier det på denne måten: ”Det er opp til retten å avgjøre i hvilken utstrekning de sakkyndiges vurdering skal tillegges vekt. Retten alene er ansvarlig for den dommen som felles”.

Nils Christie (1978a:140) hevder at rettspsykiateren neppe tilfører domstolen noen ny innsikt om den tiltalte. Han sier at psykiaterne har kommet inn i avgjørelsesprosessen av lovbrysterne. Dette omtaler han som en forandring i ansvarsfordelingen. Christie sier at rettspsykiateren bidrar med å dele ansvaret med dommeren i vurderingen av den tiltalte. Ut i fra dette kan det virke som om rettspsykiaterens tilstedeværelse letter ansvarsbyrden noe for dommeren. Dommeren sitter med en fagperson som hjelper han med å vurdere tiltalte. Det kan muligens antas at dommeren ville ha følt at ansvarsbyrden var tyngre på han om rettspsykiateren ikke hadde vært tilstede under rettsforhandlingene, men kun levert inn en skriftlig rettspsykiatrisk erklæring.

”De to vitenskapene har helt forskjellige begrepssystemer; det juridiske svarer ikke til kategoriene i det psykiatriske, og omvendt. Rettssalen skal være et sted hvor sosiale normer hevdes, en dom skal gi alle klar beskjed om hva samfunnet nekter å godta. På legeværelset skal pasienter vises omsorg og om mulig helbredes. Rollen som sakkyndig bryter radikalt med den tradisjonelle hjelperollen. I klinisk medisin behandler og lindrer legen, alltid under taushetsplikt. Rettspsykiateren derimot bare observerer, diagnostiserer og legger frem resultatene offentlig (Hermundstad, 1999:244).

---

¹⁰ Per Ancherssen skrev i 1974 artikkelen ”Oversikt over rettspsykiatrien i Norge”, som ble utgitt i Nordisk psykiatrisk tidsskrift Vol. 28. Det er uvisst hvem Ancherssen er og hvordan han har dokumentert sine funn, da jeg ikke har klart å spore opp hverken artikkelen eller noe annet fra han.

Nils Christie har sagt at norske psykiatriordningen ivaretar samfunnets kontrolloppgaver (jf. kapittel 2). Kongshavn (1987:274) er ikke like direkte i sitt syn, og mener at rettspsykiatrien fungerer som et redskap for domstolen til å fatte sine beslutninger. Om man skal fortolke dette er det rimelig å si at Kongshavn delvis mener det samme som Christie. Kongshavn legger derimot mer vekt på at rettspsykiateren er et redskap for retten. Ved at retten benytter seg av rettspsykiateren på denne måten er rettspsykiateren med på, hva Christie kaller, å opprettholde samfunnets kontrolloppgaver. Her ser vi hvordan samfunnsperspektivet blir brukt til å kritisere rettspsykiaterens rolle.

Som vi har sett er det ikke å se bort i fra at rettspsykiateren innvirker på dommerens beslutning via de utsagn rettspsykiateren måtte komme med. Rettspsykiaterens utsagn veier stort, og blir ofte ansett som ”korrekte”. Rettspsykiateren spiller rollen som ekspert på sinnslidelser, og hans utsagn blir ekspertuttalelser. Det kan antas å være med på å rettlede dommeren.

Faber (1998:63) hevder at rettspsykiaterne uttrykker en viss legeautoritet ovenfor lekdommerne som lett lar seg overbevise av rettspsykiaterens utsagn. Hermundstad (1999:244) sier bl.a. at det oppstår en praksis hvor man tildekker ansvaret.

”Følgen blir en rettspraksis hvor ansvaret for utfallet lett tildekkes. Med dagens prosedyre blir psykiateren jurist, advokaten avkrever innsikt i psykiatri, og begge profesjonene bringes i en svevende forlegenhet. ”I praksis sitter psykologer og psykiatere der for å frikjenne forbryterens ansvar – og for å tilta seg faktiske dommerfunksjoner. Det avgjørende bildet av menneskets fundamentale frihet og ansvar undergraves av den terapeutiske velviljen overfor alt og alle, en tilsynelatende menneskevennlig affekt som bidrar til å utviske skillet mellom rett og galt, og dermed til en alminnelig samfunnsoppløsning av samfunnets selvstendige stilling overfor statens forvaltere”” (Hermundstad, 1999:244)¹¹.

Schaanning (2002a:129) hevder at rettssystemet støtter seg på den psykiatriske ekspertisen for å vurdere tilbakefallsfaren. Så sant loven krever en sammenheng mellom sykdom og tilbakefall er det riktig å benytte psykiatere for å vurdere sannsynligheten. Spørsmålet blir hvorvidt psykiatere er gode nok til å vurdere tilbakefallsfaren hos mentalt normale lovforbryter. Schaanning mener altså at rettspsykiatere har en viktig rolle.

---

¹¹ Deler av sitatet er hentet fra et sitat i Hermundstads bok. Hermundstad operer ikke med kildehenvisning, men med noter. I noten står det *ibid*, se s.181. Kilden er derfor vanskelig å spore opp da s. 181 har flere andre noter. Det antas at Hermundstad har hentet sitatet fra Shapiro, David (1965): ”*Neurotic Styles*”. Basic Books, New York.

Schaanning (2002a:34) påpeker hvilken makt psykiaterne får ved å samarbeide med rettsvesenet. Han mener psykiaterne får makt over sin egen situasjon. Rettsvesenet, på sin side, drar nytte av å bruke rettspsykiatere. Christie (1974:135) påpeker at rettspsykiaterens vurdering i sterk grad blir vektlegget hos dommeren før domsavsigelse. Schaanning (2002a:35) hevder at dommere sier fra seg ansvar ved idømmelse av straff, da dommerne har foretatt sin vurdering på bakgrunn av rettspsykiaterens vurdering av tiltalte. Schaanning mener med dette at psykiaterne får en utøvende makt ved at de formulerer lovtekster og dømmer i retten (Schaanning, 2002a:34).

”Ved å alliere seg med rettsvesenet har psykiaterne kunnet skaffe seg mer makt over egen situasjon. De har ikke bare makt i den forstand at de i praksis bestemmer hvem som er utilregnelige eller farlige, men de opptre også langt på vei som lovgivere” (Schaanning, 2002a:34).

Med Schaannings uttalelser kan man forstå at rettspsykiateren har en viktig rolle under rettsforhandlingene. Retten er avhengig av rettspsykiateren til å vurdere den tiltalte. Dette er en vurdering dommeren ikke vil gjøre alene. Dermed er behovet for rettspsykiateren stort, og rettspsykiateren spiller en viktig part i rettsforhandlingene. Av Schaanning kan man forstå at rettspsykiateren har en veldig sterk rolle under rettsforhandlingene. Schaanning sier her at rettspsykiateren sitter med makt. Dette er en ganske sterk påstand, da den går ut over den tiltenkte rollen en rettspsykiater skal ha. Vi kan også se at Christie bemerker seg innvirkningen rettspsykiateren har på dommeren.

Ut i fra diskusjonen kan jeg se at det foreligger en enighet om at rettspsykiateren har en viktig rolle i strafferettssystemet. Det er også rimelig å si at det er en ganske stor enighet om at det er retten som avgjør hvor stor rolle rettspsykiateren skal ha, og hvor mye av det han kommer med som skal vektlegges.

Andre land og Norge

I både USA og England opereres det med to rettspsykiatere i retten. En oppnevnt av forsvaret, og en oppnevnt av aktoratet. Ingen i Norden har gitt uttrykk for at de ønsker en slik ordning. Dette til tross for at det kan se ut til at en slik ordning ivaretar helhetens interesser.

Høyer & Dalgard (2002:239) sier at i Norge trenger ikke begge de sakkyndige å møte i retten under hovedforhandlingene; med mindre de er uenige i konklusjonen i den rettspsykiatriske erklæringen. Det å ha to rettspsykiatere i retten antas å innvirke sterkt på legdommerne.

En av informantene til Faber (1998:63) er av samme oppfatning. Når to sakkyndige er i retten så er legeautoriteten tilstedet ovenfor legdommerne. Legdommerne lar seg lett

overbevise om hvordan det er. Informanten sier videre at det er bedre hvis de sakkyndige holder seg borte fra retten.

Ikke alle ser ut til å være enige med Fabers informant. Å holde rettspsykiateren borte fra retten og kun benytte seg av de skriftlige rettspsykiatriske erklæringene kan muligens anses som en feil. Som vi har sett, har det blitt hevdet at rettspsykiaterne kan komme med innsiktsfulle opplysninger som best lar seg presentere muntlig. Det er viktig for retten å få en oppsummering av erklæringen før dommen ilegges. Ut i fra diskusjonen som har kommet frem i dette kapittelet er det tydelig at rettspsykiateren spiller en viktig rolle, men at han ikke har ansvar for skyldspørsmålet og dommen. Rettspsykiateren er kun en bidragsyter.

Sosiologiske perspektiver

Goffman uttaler seg ikke om rettspsykiaterens rolle ved skyldspørsmålet eller hvor viktig rettspsykiaterens rolle er i rettssystemet.

Aubert har sagt at rettspsykiateren bidrar med et ikke-legalt terapeutisk bidrag. Rettspsykiateren spiller en viktig rolle, men på et annet nivå enn dommeren. Dommeren kan benytte seg av rettspsykiaterens bidrag for å foreta en vurdering, men er ikke bundet av det. Videre påpekte Aubert at det er et problem å sammenflette disse to profesjonene, da de går utenfor sin profesjon og opptrer som legmenn innenfor en annen profesjon. Aubert er altså kritisk til bruken av rettspsykiatere. Rettspsykiaterne gis en viss tiltro i sin rolle i rettssystemet, hevder Aubert, da de ikke må begrunne sin vurdering. Derimot, mener Aubert, at rettspsykiateren spiller en viktig rolle ved at det hviler et stort legalt ansvar på hans skuldre. Rettspsykiateren er viktig, da mye av dommen kan baseres på hans vurdering av den tiltalte. Aubert påpeker videre at rettspsykiateren allikevel ikke spiller noe annet enn en hjelperolle. Han skal kun bidra til rettssystemet, og hjelpe dommeren i å nå en beslutning. Det er viktig, mener Aubert, at rettspsykiateren kommer med rikelig og god informasjon, slik at dommeren ikke må ta en beslutning på bakgrunn av manglende informasjon.

Foucault mener at rettspsykiateren har oppnådd en viktig plass i rettssystemet ved at det dukket opp flere og flere uforklarlige og grusomme kriminelle handlinger. Dette er noe samfunnet ønsket å få en forklaring på. Rettspsykiateren har i tillegg plassert seg selv innen rettsvesenet ved at de ønsket en plass hvor de kunne definere sin spesialitet og gi den en vitenskapelig karakter, sier Foucault. Foucault sier ingenting konkret om hva han mener om rettspsykiateren og skyldspørsmålet.

4.3 Rettspsykiateren sett fra de tiltaltes side

Sier loven noe om hvordan rettspsykiateren skal opptre under rettsforhandlingene? Hvordan skal rettspsykiateren forholde seg til den tiltalte som har vært underlagt en judisiell observasjon? I dette kapittelet skal vi se på hvordan de tiltalte oppfatter rettspsykiateren. Rettspsykiateren vurderer den tiltaltes sinnstilstand, og gir rapport til rettssystemet. Jeg skal i dette kapittelet ta en nærmere titt på hvordan situasjonen er for den tiltalte under rettsforhandlingene. Her vil jeg se på hvilke forventninger rettspsykiateren møter på dette området. Jeg vil presentere ulike syn og meninger.

Lovbryterens forhold til rettspsykiateren

Kongshavn har fokusert mye på innsattes forhold til rettspsykiateren. Av det Kongshavn (1987) skriver kommer det frem at de innsatte hadde et negativt forhold til rettspsykiateren. De opplevde at sakkyndig bare fokuserte på negative trekk og hendelser. I tillegg syntes de samtalene var korte, og de fikk selv liten anledning til å komme med ytringer de hadde. Når rettspsykiateren fremla den rettspsykiatriske erklæringen for retten var det mange innsatte som ikke kunne gjenkjenne seg selv. Dette tolker jeg dit hen at de innsatte hadde andre forventninger til rettspsykiateren. De uttalte for Kongshavn at det var mange rettspsykiatere som ikke overholdt oppgaven sin med å informere om hvorfor de skulle foreta en judisiell observasjon av vedkommende, eller om at observanden ikke var pliktig til å delta. Mange hevdet dessuten at rettspsykiateren ikke informerte om at det ikke forelå noen taushetsplikt.

”Den uerfarne fange opplever først den hyggelige lege som han av gammel vane – gammel innbarket legetiltro – betror seg til. Så opplever han rettsmøtet, erklæringen, konklusjonen. Klienten opplever det – meget treffende – som om det er psykiateren som forårsaker at han får sikring. I klientens opplevelse av situasjonen utfører psykiateren en angivertjeneste for rettsmaskineriet. Mens politi, dommer og fengselsmann representerer klare kategorier som handler i overensstemmelse med de forventninger lovovertrederen har til dem, så representerer psykiateren et brutalt avvik” (Christie, 1978a:143).

Av Christies uttalelser ser vi at fangen opplever rettspsykiateren i to forskjellige situasjoner, og med to forskjellige atferder. Christie sier at fangen føler at rettspsykiateren angir han. I tillegg poengterer Christie at rettspsykiateren bryter med de forventningene fangen har til han.

Både Christie og Kongshavn snakker om sikringsinnsatte. I en studie utført av Monika Svendsen (2005)¹² kom det frem at også de forvaringsdømte føler seg forhåndsdomt av retten og rettspsykiateren. De føler at retten og rettspsykiateren jobber i mot dem og at deres forklaringer ikke blir tatt på alvor. Av de ti forvaringsdømte som ble intervjuet av Svendsen hadde 9 snakket med rettspsykiatere. Flere uttaler at de føler at rettspsykiateren er et bestillingsverk fra påtalemyndigheten.

Rettspsykiaterens oppgave

Selv om rettspsykiateren på forhånd presiserer hva undersøkelsen går ut på, og hvilke forpliktelser en sakkyndig har, er det på langt nær sikkert at den siktede oppfatter dette som noe annet enn et vanlig lege/pasient-forhold, hevder Hermundstad (1999:244). Det kan by på problemer når rettspsykiateren skal presentere sin konklusjon av den judisielle observasjonen under rettsforhandlingene.

Rettspsykiateren som dommer

I del 4.2 kom det frem at flere mente rettspsykiateren har en sterk innvirkning på dommeren og domsavsigelsen. Mange tiltalte føler det samme. Kongshavn (1987:121) fant i sin undersøkelse at mange tiltalte føler dessuten at rettspsykiaterne opptrer som dommere istedenfor sakkyndige. De føler at rettspsykiaterne ikke er upartiske. Når det gjelder den korte tiden rettspsykiaterne bruker på de tiltalte, er det flere som føler at resultatet ikke ville blitt annerledes med lengre undersøkelser. De mener at rettspsykiaterne ”står på den andre siden”, og at resultatet allerede er gitt.

Slettan & Øie (1997:261) sier at sikringsdømte oppfattet rettspsykiateren som en dommer.

Schaanning (2002a:34-35) mener rettspsykiateren sitter med makt over individers liv. Psykiateren har makt til å erklære mennesker som sinnssyke eller farlige. Med Schaanning forstås det at de tiltalte oppfatter rettspsykiateren mer som en dommer enn som sakkyndig.

Christie (1974:135) mener at rettspsykiateren har en reell innflytelse på den tiltaltes fremtid.

Rosenqvist & Rasmussen (2001:89) omtaler hvordan det kan oppleves for den tiltalte at de sakkyndige deltar under hovedforhandlingen. De sier bl.a. at det kan oppfattes som om det er rettspsykiaterne som avgjør straffereaksjonen. Rosenqvist & Rasmussen forklarer det

---

¹² Monika Svendsen har intervjuet 10 forvaringsinnsatte.

med at den tiltalte i stor grad har interagert mer med de sakkyndige enn han har gjort med dommeren. Det kan også være vanskelig for den tiltalte å oppleve at rettspsykiateren uttaler så mye om observanden at det kan virke som om de tror de vet alt om han. Det kan medføre at den tiltalte ofte føler seg misforstått av de sakkyndige, og/eller føler at all fokus har blitt lagt på de negative aspektene.

Leer-Salvesens undersøkelse av 13 drapstrømte i 1991 viste at de tiltalte oppfattet rettspsykiaterne som en som felte dom over de som personer og ikke handlingen de hadde begått (Faber, 1998:108-109).

På grunnlag av dette er det rimelig å si at det på den måten blir personligheten som står på tiltalebenken, og ikke den kriminelle handlingen.

”(...) i stadig større utakt med den vanlige legerollen. Han øker samfunnets grep om avvikerne, og han påfører den enkelte økte lidelser. Dessuten opererer han i et utpreget tjenerrolle overfor rettsvesenet (...) at klienten vil se på psykiateren som sin farligste - og kanskje også den mest uberegnelige - motspiller er ikke forbausende. Men derved synes det også nærmest selvinnslysende, at psykiateren senere vil få store vanskeligheter med å fungere i den vanlige legerollen overfor dette klientelet” (Christie, 1978b:153).

I Svendsens (2005:26-27) studie kom det frem at mange forvaringsinnsatte mente at rettspsykiateren er den som har mest makt i retten. Enten alene eller i samarbeid med dommeren. Det rettspsykiateren uttaler blir ofte godtatt som det eneste riktige, mener flere av de forvaringsdømte.

Eksperter eller ”galt bilde”?

Terje er en sikringsinnsatt som selv har skrevet bok om sitt møte med bl.a. rettspsykiatrien. Terjes rettspsykiatriske erklæring består av 23 sider med analyser av ham basert på 2 timer med de sakkyndige. I tillegg hadde de sakkyndige samtaler med Terjes mor. Terje har en noe kritisk holdning til den foreliggende vurderingen av han. Terje bemerker at det forekommer enkelte feil i opplysningene om han. Bl.a. nevner Terje uttalelser om selvmord, og hans tidligere strafferegister (Terje, 1987:18).

Schaanning (2002a:178) sier at psykiaterne opptrer som eksperter på sjelslivet. Ved deres uttalelser om lovbrøtterne mener de at de som psykiatere er eksperter på menneskets beslutnings- og handlingsliv. Kongshavn (1987:92) sier at flere innsatte påpeker at en rettspsykiatrisk undersøkelse ikke gir et riktig bilde av dem som person. De mener at en person som har sittet i varetekt og/eller i isolasjon i mange måneder, som blir neddopa, og ikke får bruke egne klær kan gi et feilaktig inntrykk av sin egentlige personlighet. Christie

(1974:131) påpeker at det ikke er normalt for et menneske å være innesperret. Under en rettspsykiatrisk observasjon vil man da ikke være den samme personen; som man er ute i det fri.

Som tidligere nevnt, er sikringsordningen i dag erstattet med forvaringsordningen. Det innebærer noen lovendringer, som det er rimelig å anta at kan påvirke de tiltalte på en annen måte. Svendsen (2005:111) påpeker at forvaringsinnsatte mener at rettspsykiateren har for mye makt når det gjelder straffen som idømmes. I tillegg føler de at rettspsykiateren står på påtalemyndighetens side. Det gir dem inntrykk av at det er rettspsykiateren som dømmer dem, og ikke dommeren.

Svendsen (2005:26-27) sier at de forvaringsinnsatte opplever frustrasjon, da de mener at rettspsykiaterne trekker slutninger på bakgrunn av korte samtaler. En av informantene til Svendsen uttaler at rettspsykiateren kom med uriktige opplysninger i retten.

Sviket

I Kongshavns (1987:3) intervjuer med innsatte kom det frem at møtene med rettspsykiaterne ofte er korte og forvirrende. Stort sett hadde de innsatte et negativt syn på rettspsykiatrien. Fangene føler at den meste av tiden brukes til å finne negative trekk om dem. Svært lite positivt kommer frem. Fanger har uttalt at rettspsykiaterne leter etter det negative, slik at den tiltalte kan bli idømt sikring. Det er legene som styrer hele samtalen, og setter premissene. Kommunikasjonen oppfattes som dårlig (Kongshavn, 1987:259). Det har hendt at representanter for systemet (advokater, politi) prøver å formidle en positiv holdning til de tiltalte før møtet med rettspsykiateren. Det medfører som oftest at den tiltalte føler seg lur i ettertid, da det viser seg at de ikke får den hjelpen de har trodd, hevder Kongshavn (1987:55).

Schaanning (2002a:208) beskriver hvordan rettspsykiaterne blir oppfattet som forrædere av drapstrømte. Rettspsykiateren opptrer ikke som terapeut, men som en hjelper for rettssystemet og politiet. Schaanning (2002a:208) kom frem til at det er lett for de tiltalte å misforstå rettspsykiaterens rolle. Mange kan be om hjelp. Rettspsykiateren hjelper ikke den tiltalte. Rettspsykiateren er rettens observatør.

Ut i fra diskusjonen er det rimelig å anta at mange tiltalte føler et svik fra rettspsykiateren. Det tyder på at det ikke foreligger klare retningslinjer for samtaler mellom rettspsykiateren og den tiltalte. Det kan se ut til at mange tiltalte misforstår situasjonen rundt samtaler med den sakkyndige. Den tiltalte betror personlige tanker og oppfatninger om seg selv, og som vi har sett har det ført til at den tiltalte har følt seg utlevert av rettspsykiateren; som videreformidler sin oppfatning av den tiltaltes utsagn. Det kan se ut til at mange tiltalte

ikke oppfatter rettspsykiaterens egentlige hensikt, og forventer mer av rettspsykiateren. Rettspsykiateren er en psykiater som ikke er satt til å hjelpe den tiltalte, men som er satt til å hjelpe retten.

Schaanning (2002a:208-209) sier at mange tiltalte blir svært skuffet etter møte med rettspsykiatrien. Det tar to rettspsykiatere 20 minutter å fastslå den tiltaltes tilregnelighet. Det er alt som skal til for å få stempelen sinnssyk. Et slikt stempel er det ikke lett å bli kvitt, og en av de tiltalte uttalte til Schaanning at han heller ville sonet vanlig straff. Straffens lengde blir allikevel like lang. Han mente at det da hadde vært bedre å være foruten sinnssyk-stempelet.

Rettspsykiater Dr. Langfeldt foretok den judisielle observasjonen av Knut Hamsun. Hermundstad (1998) har i sin artikkel "Når psykiatri blir politisk misbrukt" skrevet om hvordan dette ble oppfattet av Hamsun selv. "Hamsun følte seg dypt krenket over sin rolle som en mentalt syk person på linje med hjerneskadede alkoholikere og senildemente" (Hermundstad, 1998). Dette sier noe om sviket og følelsen de som har blitt observert sitter igjen med etter møtet med rettspsykiateren.

Kongshavn (1987) fant at etter møte med rettspsykiateren opplevde flere at de var skeptiske til rettspsykiatere og deres arbeidsgruppe generelt. Kongshavn mener at denne oppfatningen av rettspsykiateren setter en stopper for videre behandling som kunne vært av stor nytte for vedkommende.

Slettan & Øie (1997:261) har også påpekt at en slik mistillit til rettspsykiateren kan få ulemper ved at det kan hindre behandlingstiltak. Dette gjelder spesielt hos tilregnelige lovovertredere.

Mange forvaringsinnsatte føler seg stigmatisert av rettspsykiaterens uttalelser og diagnose av dem, hevder Svendsen (2005:29). Det er antakelig forventet at de tiltalte ikke er positivt innstilt til rettspsykiateren. Han er den som utlever dem for dommeren. I Svendsens (2005:28) forskning kom det frem at flere av de forvaringsdømte hun intervjuet var positivt innstilt til rettspsykiateren *før* deres eget møte med han. Møtet med rettspsykiateren ble omtalt som en situasjon hvor rettspsykiateren fremprovoserer reaksjoner. Uansett hva man gjør så blir det galt, mente en av de forvaringsinnsatte. "... enten er man for passiv, for aggressiv eller så er man unnnvikende eller lite berørt av hva som har skjedd" (Svendsen, 2005:28).

Ut i fra diskusjonene i kapittelet, er det rimelig å si at rettspsykiateren bryter med de forventningene som tiltalte/fanger har til han. Vi ser her at det er enighet om at rettspsykiateren på en måte angir de tiltalte på bakgrunn av de opplysningene de har gitt til han. Det foreligger også en stor enighet om at rettspsykiateren sitter med mye makt, og at han

viser i en viss grad dommertendenser. Det er flere (Kongshavn, Slettan & Øie) som mener at dette kan ha en negativ konsekvens for videre behandling av ”mentalt syke” kriminelle. Generelt sett, kan man med rimelighet si at det råder et negativt syn på rettspsykiateren fra de tiltaltes side. Rettspsykiateren ble ikke oppfattet som en objektiv part av de sikringsdømte. Av det som har kommet frem i kapittelet ser det ut til at innsatte legger mye av skylden på rettspsykiateren for hvordan det gikk. De er bitre og sinte, og føler seg sveket og lurt. Ignorerer rettspsykiaterne hensynet til observanden? Det kan se ut til at det ikke har foreligget noen klartekst for hvordan man går frem i dette samspillet. Rettspsykiateren er mest antakelig redd for å ikke få den informasjonen han trenger, og er derfor ikke klar nok om hva hans rolle er ovenfor observanden.

Sosiologiske perspektiver

Goffman har uttalt at mennesker spiller ulike roller i ulike situasjoner. Det er da meget sannsynlig at rettspsykiateren spiller en annen rolle når han er alene med den tiltalte (under judisiell observasjon), enn når han deltar i rettsforhandlingene. Dette er to svært ulike settinger for rettspsykiateren. Når rettspsykiateren er alene med den tiltalte prøver han å innhente informasjon. For å oppnå best mulig resultat bør han ha en god tone med den tiltalte. Det er meget sannsynlig at den tiltalte oppfatter han som en lege som kan hjelpe han. Rettspsykiateren spiller her rollen som ”informanten”, etter Goffmans teoribegreper. Når den tiltalte og rettspsykiateren så møtes i retten er tonen en annen. Rettspsykiateren spiller nå rollen som ekspert, og avgir et muntlig referat av hans konklusjoner om den tiltalte. Den tiltalte kan oppfatte dette som et svik. Rettspsykiateren skal ikke spille rollen som angiver eller være på den tiltaltes side, men være hva Goffman kaller en ”mellommann”. Mellommannen skal være objektiv og er i kontakt med begge grupper. En slik skifting av roller kan oppleves som svært misledende for den tiltalte. Det er rimelig å anta ut ifra Goffmans teorier at rettspsykiateren ikke møter de forventningene som stilles til han av de tiltalte.

Aubert uttaler seg ikke konkret om hvordan rettsforhandlingene kan oppfattes fra den tiltaltes side. Det han sier er at rettspsykiateren spiller flere roller, bl.a. som lege og som rettspsykiater. Aubert påpeker at det kan være misvisende for den tiltalte at rettspsykiateren er en utøver av flere roller. Selv om rettspsykiateren mestrer det å ha flere roller, kan det allikevel være et uklart skille for den tiltalte. Videre sier Aubert at rettspsykiateren i enkelte tilfeller kan skape et engasjement for den tiltalte. Det mener han at rettspsykiateren må styre unna. Et slikt engasjement, sier Aubert, kan påvirke hans rolle samt bli en påkjenning. Ut fra

dette er det rimelig å anta at en rettspsykiater som skaper et slikt engasjement også vil gi feil signaler til den tiltalte. Den tiltalte kan derfor lett føle seg sviktet og utlevert under rettsforhandlingene.

Aubert hevder at en rolle sier mye om et individ. Man trekker slutninger og har forventninger til vedkommende. Det kan tenkes at den tiltalte har visse forventninger til rettspsykiateren under rettsforhandlingene. Det kan være forvirrende for den tiltalte at rettspsykiateren opptrer i forskjellige roller. Det er uvisst for den tiltalte hva en kan forvente seg av rettspsykiateren. Mange vil nok føle seg sveket etter å ha åpnet seg opp og utlevert seg selv i samtaler med rettspsykiateren. Man må huske at rettspsykiaterens oppgave er å levere en vurdering til retten av den tiltalte. Dette kan det tenkes at den tiltalte lett glemmer i samtale med rettspsykiateren. Det kan dessuten skyldes at rettspsykiateren ikke alltid følger den normen som er satt for ”riktig atferd”, hevder Aubert. Aubert uttalte at rettspsykiateren kan oppleve en rollekonflikt. Løsningen for rettspsykiateren blir å endre rollen sin. Jeg forstår med det at rettspsykiateren da bryter med de forventningene som er satt mot en. Det kan påvirke den oppfatningen den tiltalte får av rettspsykiateren, og kan igjen skape skuffelse og sinne for den tiltalte under rettsforhandlingene.

Det er en generell oppfatning at rettspsykiateren har en dommerfunksjon. Vi vet at rettspsykiateren ikke skal ha en reell makt når det gjelder skyldspørsmål og dom. Men man kan allikevel se av de tiltaltes utsagn at rettspsykiateren oppfattes som den som avgjør utfallet. Aubert påpekte hvor misvisende det kunne være for lovovertrederen at rettspsykiateren spiller flere roller. Rettspsykiateren har riktignok ikke en dommerrolle, men forvirring rundt rollebilde kan medføre at lovovertredere oppfatter rettspsykiateren som en med mye makt over deres situasjon. Aubert mente at rettspsykiateren ikke følger normen for riktig atferd. Rettspsykiateren er hovedsakelig en lege og går ut av den normen/rollen når han er rettspsykiater. Av den grunn føler mange lovovertredere seg forvirret og misoppfatter rettspsykiaterens oppgave og rolle.

Foucault sier ingenting om selve rettsforhandlingen og hvordan de tiltalte kan oppfatte rettspsykiateren. Det han sier er at det foreligger en stigmatisering, og koordinert makt mot de som blir underlagt en observasjon av rettspsykiateren. Det kan vi tolke dit hen at gjenspeiler seg under rettsforhandlingene. De tiltalte vil føle seg stemplet av rettspsykiateren når han uttaler seg om deres sinnstilstand. Det er i tillegg rimelig å anta at den tiltalte vil føle at det er, hva Foucault kaller, et koordinert samarbeid av maktallianse mellom rettspsykiateren og dommeren. Han mente at rettspsykiateren stempler lovovertrederne, og at den tiltalte kan føle seg lurt under rettsforhandlingene, da rettspsykiateren viser seg å ikke ”stå på deres side”,

men er i en maktallianse med dommeren. Sammen får de han dømt. Den tiltalte kan føle seg lurt av rettspsykiateren som gir inntrykk av å være en lege under observasjonen. Den tiltalte kan føle seg underlagt denne makten av å bli observert av en ekspert. Dette vil til gjengjeld bli brukt i mot han under rettsforhandlingene. På den måten er det den tiltaltes personlighet som får han dømt og ikke selve handlingen. Dette kan føles krenkende og urimelig for den tiltalte.

Foucault hevder at rettspsykiateren blir støttet av institusjoner rundt seg til å utøve denne makten ovenfor den tiltalte. Nå snakker ikke Foucault direkte om selve rettsforhandlingene, men det kan tolkes dit hen at rettspsykiateren får mye støtte i utøvelse av sin rolle. Rettspsykiateren sitter med mye makt ovenfor den tiltalte. Det er rimelig å anta at det vil føles svært nedbrytende for den tiltalte; spesielt med tanke på at rettspsykiateren kun er et ekspertvitne og det er dommeren som sitter med avgjørelsen. Foucault er opptatt av den mikromakt som utspiller seg ovenfor individer i konkrete situasjoner. Vi ser av rettssituasjonen at det utspiller seg en mikromakt ovenfor den tiltalte. Den tiltalte må sitte og høre på hvordan andre mennesker oppfatter han, og hva de mener om hans personlighet; uavhengig av hva den kriminelle handlingen er. Det kan virke som om det er den tiltaltes personlighet som står til tiltale og ikke den kriminelle handlingen. Foucault bemerker at den tiltalte ikke kan forsvare seg, og blir dermed avmektiggjort.

4.4 Avslutning

I dette kapittelet har det kommet frem at det foreligger et ganske likt syn på rettspsykiateren blant de som har blitt drøftet i kapittelet. Rettspsykiateren spiller rollen som vitne under rettsforhandlingen, men rettspsykiateren anses som noe mer enn et vitne. Han plasseres der for å stadfeste når han skal uttale seg om den tiltalte. Man kan si at rettspsykiateren er et ekspertvitne. På bakgrunn av drøftingen i kapittelet er det rimelig å si at rettspsykiaterens oppgave er å komme med en muntlig fremstilling av den rettspsykiatriske erklæringen han har skrevet. Det innebærer at rettspsykiateren skal oppsummere sitt skriftlige arbeid, slik at alle i retten kan få høre hans vurderinger. På denne måten kan både aktor og forsvarer stille spørsmål til rettspsykiateren. Samtidig får dommeren en bekreftelse på at det som står skrevet i erklæringen er rettspsykiaterens oppfattelse av den tiltalte. Rettspsykiaterens bidrag under rettsforhandlingen er kort. Ofte tar det ikke mer enn 15 minutter, men han er pålagt å være tilstede under hele rettsforhandlingen i tilfelle det blir bruk for han. Ut fra diskusjonene i kapittelet kommer det frem en enighet om at rettspsykiateren

har en liten rolle under rettsforhandlingene. Rettspsykiaterens bidrag tar ikke lang tid, men han må allikevel være tilstede hele tiden. Ikke alle er enige i nytteverdien av det. Ingen av sosiologene har uttalt seg spesielt om dette temaet. Goffmans teorier tyder til at rettspsykiateren spiller ulike roller i ulike settinger. I rettssalen skal han være ”mellommannen”. Det er en objektiv rolle, hvor han deltar på begge side. Aubert har påpekt at rettspsykiaterens oppgave er å diagnostisere og forslå behandling av den tiltalte ovenfor dommeren. Rettspsykiateren bidrar som rådgiver og hjelper ovenfor dommeren, men i dag er ikke den tiltaltes behandlingssituasjon under fokus i rettsforhandlingene. Rettspsykiaterens oppgave i retten er å komme med en vurdering av den tiltaltes sinnstilstand, slik at dommeren kan vurdere straffen.

Rettspsykiateren har ikke noe formelt ansvar når det gjelder skyldspørsmålet. Det er dommeren som helt og holdent tar avgjørelsen om den tiltalte er skyldig. Det foreligger det stor enighet om. Rettspsykiateren kan lett lede dommeren med sin vurdering av den tiltalte. På denne måten sitter rettspsykiateren med mye makt, og spiller en svært sentral rolle i rettsprosedyren. Rettspsykiateren ses på som eksperten og får mye tiltro for sitt utsagn, det blir derfor opp til dommeren å kunne benytte denne informasjonen på en god måte. Problemet er at mange lekdommere lett lar seg styre av å ha en ekspert i rettssalen. På grunnlag av dette forstår jeg at de forventningene som stilles til rettspsykiateren er av den karakter at retten lar seg på forhånd lede av rettspsykiateren. Rettspsykiaterens vitnemål blir da svært konkluderende. Det er derfor viktig at rettspsykiateren ikke uttaler seg om han mener den tiltalte var skyldig eller ikke. Selve den kriminelle handlingen skal være ubetydelig for rettspsykiateren. Han skal kun vurdere den tiltaltes sinnstilstand. Rettspsykiateren skal veilede og hjelpe dommeren, og ikke komme med svarene. Goffman uttaler ingenting konkret i denne saken. Aubert, sier, at rettspsykiateren spiller en viktig rolle, men på et annet nivå enn dommeren. Aubert mener at det blir problematisk å flette sammen disse to profesjonene; jus og psykiatri. Rettspsykiateren får et legalt ansvar som er utenfor hans profesjonsområde. Foucault mener at rettspsykiateren har oppnådd en viktig rolle i rettsystemet grunnet samfunnets utvikling. Etter hvert som det har dukket opp mer og mer grusomme kriminelle handlinger har samfunnet ønsket en forklaring på det. Videre sier Foucault at rettspsykiateren har vært med på å plassere seg selv i denne rollen. Rettspsykiateren ønsket denne rollen ved at de ønsket å spesialisere seg.

Det kommer tydelig frem at rettspsykiateren ikke settes i et godt lys av den tiltalte. Tiltalte uttaler at de har opplevd rettspsykiateren som en forræder som bruker det de har sagt under observasjonen mot dem. Dette er det stor enighet om, og det innebærer at mange

glemmer hva rettspsykiaterens rolle egentlig er. Under en observasjon kan mange tiltalte føle at rettspsykiateren er forståelsesfull og samarbeidsvillig, men under rettsforhandlingene henger de ut den tiltalte og kritiserer hans personlighet. På den måten er det personligheten som står på tiltalebenken, og ikke den kriminelle handlingen. Det er mange tiltalte som misforstår situasjonen med rettspsykiateren, og reagerer med sinne og krenkelse når rettspsykiateren får en innflytelse på dommeren. Av dette er det rimelig å si at forventningene ikke imøtekommes. Rettspsykiateren er dommerens observatør, men for den tiltalte kan rettspsykiateren fremstå som dommeren selv. Mange føler at det er rettspsykiateren som avgjør saken. Goffman har som nevnt sagt at rettspsykiateren kun skal være en ”mellommann” under rettsforhandlingene. Mange tiltalte vil nok oppleve det som et svik når de oppdager at rettspsykiateren har spilt rollen som ”informanten”, og opptrer annerledes i retten enn i samhandling med dem. Aubert mener at det er misvisende for den tiltalte at rettspsykiateren spiller flere roller. Dette tiltross for at rettspsykiateren mestrer det. De tiltalte vil danne seg forventninger til rettspsykiateren på bakgrunn av rettspsykiaterens rolle under den judisielle observasjonen, mener Aubert. Rettspsykiateren vil bli oppfattet som en sviker når han ikke oppfyller disse forventningene under rettsforhandlingene. Foucault snakker om stigmatisering og kordinert makt når det gjelder forholdet mellom rettspsykiateren og den tiltalte. Den tiltalte kan oppleve at det er en maktallianse mellom rettspsykiateren og dommeren, og føle seg stemplet av rettspsykiateren, sier Foucault. Den tiltalte vil da føle seg lurt under den judisielle observasjonen til å gi informasjon som nå blir brukt mot han, da rettspsykiateren gav en annet bilde av seg selv under observasjonen.

For å forstå litt mer av denne problematikken er det viktig at vi vet hva en rettspsykiater er, og hva han gjør. I tillegg har det her blitt nevnt judisielle observasjoner og rettspsykiatriske erklæringer. Hva er egentlig det? Det vil nå bli belyst i neste kapittel.

5. RETTSPSYKIATRI

Dette er et kapittel som omhandler flere aspekter ved rettspsykiateren. I første del av oppgaven vil jeg se på hva en rettspsykiater er. Deretter ser jeg på hvilken hensikt rettspsykiatrien har. I tredje del drøfter jeg hva en rettspsykiater gjør. Jeg ser da på samtalerne rettspsykiaterne har med tiltalte, vurdering av tilregnelighet, farlighetsvurdering og de rettspsykiatriske erklæringene. I dette kapittelet vil jeg se på hvilke forventninger

rettspsykiateren møter når det gjelder de utvalgte temaene. Dette vil komme til uttrykk gjennom ulike syn og stemmer. Rettspsykiatere, dommere, tiltalte, og diverse fagfolk kommer med synspunkter her. Jeg prøver ikke å komme med noen konkrete svar på hvordan det er, eller skal være, men prøver å vise de ulike synene som foreligger. Helt tilslutt i kapittelet følger en avslutning, hvor jeg oppsummerer og kommenterer de viktigste funnene.

5.1 Hva er en rettspsykiater?

En rettspsykiater er som oftest en sakkyndig lege med spesialisering innenfor psykiatri. Kongshavn (1987:11) sier at retten kan benytte seg av vanlige leger om de ønsker det. Rettspsykiatri innebærer at man benytter en legmann i medisinsk vitenskap til å utføre rettens tjenester (Cappelen, 2001:919). I Straffeprosessloven § 140 står det hvem som kan oppnevnes til å være rettspsykiater:

- ”a) Overlegene ved statens, fylkenes og kommunenes psykiatriske institusjoner, og andre leger som har utdanning til det som kreves for å bli godkjent som spesialist i psykiatri, samt psykologer. Psykologer kan bare tjenestegjøre i tillegg til minst en spesialist i psykiatri.
- b) Andre leger som Justisdepartementet oppnevner etter innstilling fra Den Rettsmedisinske Kommisjon”

Som oftest blir to sakkyndige oppnevnt. Det er ikke pålagt å oppnevne to sakkyndige, da Straffeprosesslovens § 139¹³ kun krever en, bemerker Høyer & Dalgard (2002:233). Videre sier de at den norske lov har bestemt at det *bør* være minst to sakkyndige for å vurdere en tiltalt. De sakkyndige blir oppnevnt av retten, men er ikke forpliktet til å ta på seg oppgaven som sakkyndig. Dvs. at før rettspsykiaterne blir oppnevnt blir de forespurt om de er villig til å stille som rettspsykiater. Når de er blitt oppnevnt plikter de å stille, ifølge straffeprosesslovens § 138:

”enhver som retten oppnevner til å gjøre tjeneste som sakkyndig, plikter å påta seg vervet”

Faber (1998:34) sier at å være rettspsykiater er ingen jobb du kan søke på. Retten utpeker og forespør enkelte mennesker om de kan være sakkyndig. Det innebærer at man kan bli satt til å utføre jobben, selv om man aldri har søkt på stillingen. Godtar rettspsykiaterne oppgaven de blir bedt om å utføre? En av Fabers (1998:34) intervjuobjekter sier at han føler

---

¹³ Se vedlegg.

det er en del av stillingsinstruksen. Med det mener han at han føler seg pålagt å ta oppgaven som rettspsykiater. En annen rettspsykiater, som Faber (1998:36) har intervjuet, påpeker at mange takker nei til oppgaven, da den er dårligere lønnet enn deres vanlige arbeid. Videre kan det oppleves som svært ubehagelig for rettspsykiateren å bli krysseksaminert, samt få sitt navn i media og muligens bli kritisert (Abrahamsen i Faber, 1998:36)¹⁴. Faber (198:43) bemerker at det hender at rettspsykiatere foreslår hverandre eller ber om å få en sak.

Ut i fra diskusjonen kommer det frem noen nyanser når det gjelder rettspsykiateren. De ulike synene som er presentert her omtaler litt forskjellige områder av hva en rettspsykiater er. Høyen & Dalgard er inne på noe av det samme som Faber; det å bli oppnevnt som rettspsykiater. Her kommer det frem at Høyen & Dalgard mener at rettspsykiateren først blir forespurt om han vil stille som rettspsykiater; og kan da takke nei. Velger han å akseptere oppgaven kan han ikke trekke seg. Dette kommer ikke klart frem hos Faber. Det kan se ut til at Faber retter fokuset mer mot hvordan en rettspsykiater føler seg forpliktet til å påta seg oppgaven, da det er forventet av rettspsykiateren. Faber poengterer videre at ikke alle rettspsykiatere er opptatt av å i møtekomme denne forventningen. Hun sier at enkelte takker nei p.g.a. av dårlig lønn.

5.2 Hensikten med rettspsykiatri

”Den rettspsykiatriske observasjon har til hensikt ved hjelp av en omhyggelig psykiatrisk undersøkelse foretatt ved psykiatrisk sakkyndige å bringe klarhet i en persons sinnstilstand på et gitt tidspunkt” (Langfeldt i Holum & Grøndahl, 1995:5)¹⁵.

Hva er rettspsykiaterne ute etter å finne? Kongshavn (1987:12) sier at rettspsykiaterne ikke skal ta stilling til hvorvidt den psykiske avvikende tilstanden var relatert til lovbruddet; eller utløste det. Rettspsykiateren skal altså ikke uttale seg om sinnstilstanden/sykdommen var den direkte årsaken til at gjerningen ble begått.

”Målet for en judisiell observasjon er å klarlegge om den siktede lider eller på gjerningstiden led av en slik tilstand som de forskjellige lovbestemmelser om psykisk abnorme tilstander omfatter” (Eitinger og Retterstøl, 1990:60).

---

¹⁴ Faber har benyttet Abrahamsen, Pål (1976): ”Hvorfor er så få unge interessert i rettspsykiatri?”. I: *Lov og rett*. Universitetsforlaget, Oslo. Artikkelen lar seg ikke oppdrive.

¹⁵ Langfeldt er Dr. Gabriel Langfeldt som foretok den rettspsykiatriske vurderingen av Knut Hamsun i 1946.

Hvem skal observeres?

Ellingsen (1987:16) hevder at det ikke finnes noen klare regler eller lover som bestemmer hvem som skal underlegges en judisiell observasjon. Det er flere som kan be om at vedkommende underlegges en observasjon: påtalemyndigheten, domstolen, slektninger, politilegen, og fengselslegen.

Eitinger & Retterstøl (1990:58) sier at det som regel er påtalemyndigheten eller domstolen som bestemmer om det skal foretas en judisiell observasjon. En helhetsvurdering blir foretatt av den siktede i avgjørelsen om en judisiell observasjon skal foretas. I enkelte tilfeller er det selve forbrytelsen som avgjør at man skal utføre en undersøkelse av siktede. Hermundstad (1999:210) bemerker at grunnlaget ikke skal være dagens sinnstilstand hos vedkommende, men sinnstilstanden under ugjerningen. Videre sier han at en judisiell observasjon vanligvis foretas i fengsel.

Rettspsykiaterens oppgave

Eitinger & Retterstøl (1990:67) hevder at de sakkyndige skal undersøke om den siktede var sinnssyk i gjerningsøyeblikket. Det innebærer at hvis den siktede var sinnssyk før gjerningen ble begått, eller er sinnssyk under den judisielle observasjon, så spiller det ingen rolle. Det er kun sinnstilstanden under den kriminelle handlingen som er av betydning. For at den siktede skal gå fri for straff må sinnstilstanden ha vært av en spesiell art. Eitinger & Retterstøl (1990:50) nevner at de sinnstilstandene som fritar en person for straff er nedtegnet i lovbestemmelser om psykiske abnorme tilstander.

Eitinger & Retterstøl (1990:5) sier at det er syv tilstander som blir karakterisert som psykisk abnorme. 1) sinnssykdom, 2) bevisstløshet, 3) bevisstløshet som følge av rus, 4) forbigående nedsettelse av bevisstheten, 5) mangelfullt utviklede sjelsevner, 6) varig svekkede sjelsevner¹⁶, og 7) forbigående sterk nedsettelse av bevisstheten som ikke skyldes rus. Det er disse tilstandene de sakkyndige ser etter når de foretar en judisiell observasjon. Spørsmålet blir om den tiltalte led av en av disse tilstandene da gjerningen ble begått. Hva er sinnssykdom? I rettspsykiatrisk forstand svarer sinnssykdom til det kliniske psykosebegrepet. I følge Den Rettsmedisinske Kommisjon, må sinnssykdom grunnes på positive symptomer (symptomene representerer økt og påfallende aktivitet på en rekke områder, som også er

---

¹⁶ Eitinger & Retterstøl har her karakterisert sjelsevnebegrepene som to forskjellige tilstander. Sjelsevnebegrepene er ofte blitt brukt hver for seg, men i mange tilfeller brukes de som en diagnose ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”.

synlige for andre (Sykdommen, 2005)). Mennesker med svært lav intelligens, dvs. en IQ på under 50, blir etter loven ansett som utilregnelige. Det er ikke psykiatrisk riktig å klassifisere mennesker med lav IQ som sinnssyke. Loven har allikevel valgt å benytte IQ som en klassifisering, da det anses som en praktisk ordning. Begrunnelsen for det ligger i at mennesker med slik lav IQ neppe kan anses som ansvarlige for sine handlinger. Mennesker med en IQ på under 50 vil ikke få fengselsstraff ved lovbrudd, da det anses som lite hensiktsmessig å reagere med en straff et menneske forstår lite av hevder Eitinger & Retterstøl (1990:60, 66-67, 76). Hva er bevisstløshet?

”Når det i rettspsykiatrisk sammenheng er tale om *bevisstløshet*, dreier det seg om *relativ bevisstløshet*. Ved den absolutte bevisstløshet vil personen ikke være i stand til å foreta seg noe som helst, fordi både sanseevnen og den motoriske handlingsevnen er opphevet. Ved den relative bevisstløsheten det her er tale om, vil vedkommende være i stand til å gjennomføre selv kompliserte handlingsmønstre, selv om oppmerksomheten og oppfatningsevnen er sterkt redusert eller opphevet. Det siste innebærer at vedkommende i ettertid *ikke har noen erindring av det som har skjedd*, bortsett kanskje fra noen ”erindringsøyer”, og erindringstapet er et sentralt kriterium på bevisstløshet i rettspsykiatrisk forstand” (Høyer & Dalgard, 2002:229).

Kongshavn (1987:133-134) sier at rettspsykiatrien er ute etter å finne årsaker, til de kriminelle handlingene, i individet; og ikke i miljøet eller omgivelsene de vokser opp i.

Av det som har kommet frem tidligere i oppgaven er det rimelig å si at under sikringsordningen var det tre forhold rettspsykiateren måtte undersøke. 1) Sinnssykdomsspørsmålet: Var den tiltalte sinnssyk ved gjerningsøyeblikket, eller ved observasjonstidspunktet? 2) Bevisstløshetsspørsmålet: Var den tiltalte bevisstløs eller hadde nedsatt bevissthet ved gjerningstidspunktet? 3) Sjelsevnespørsmålet: Lider den tiltalte av varig svekkede sjelsevner, eller mangelfullt utviklede sjelsevner. Under dagens forvaringsordning har sjelsevnespørsmålet bortfalt. Rettspsykiateren skal fortsatt vurdere den tiltaltes sinnstilstand. Det skal undersøkes om vedkommende er tilregnelig om det foreligger psykiske avvik.

Ut i fra synene som er presentert er det rimelig å si at hensikten med rettspsykiatri er å bistå retten med en psykiatrisk vurdering av den tiltalte. Det er dette som forventes av rettspsykiateren. Vurderinger og konklusjoner skal hjelpe og rettlege retten i deres avgjørelse av straff.

5.3 Hva gjør en rettspsykiater?

Vi har sett at en rettspsykiater ikke er det samme som en psykiater. Noe som skiller en rettspsykiater fra en psykiater er bl.a. hensikten med undersøkelsen samt at rettspsykiatere ikke er ute etter å behandle individer, slik en psykiater er. Hva er det egentlig en rettspsykiater gjør? Rettspsykiateren skal i straffesaker avgjøre hvilken sinnstilstand den siktede var i da gjerningen ble begått. Det skyldes at hvis lovovertrederen var sinnssyk i gjerningsøyeblikket, så kan han ikke straffes. Eitinger & Retterstøl (1990:46) sier at hvis en lovovertreder slipper straff for en forbrytelse, er det uvesentlig (for retten) hva som var årsaken til at handlingen ble begått. I denne delen skal vi se på hvordan rettspsykiateren kommer frem til sin konklusjon om den tiltaltes sinnstilstand. Hva forventes det av rettspsykiateren? Jeg vil først ta for meg samtalene rettspsykiateren har med observanden. Deretter kommer jeg inn på vurdering av tilregnelighet, og farlighetsvurdering. Jeg vil så ta for meg den rettspsykiatriske erklæringen rettspsykiateren utformer. Ulike syn vil bli presentert og drøftet.

5.3.1 Samtalene

En rettspsykiatrisk undersøkelse blir foretatt fordi retten trenger en sakkyndig vurdering av tiltalte. Retten anser det som viktig å vite i hvilken psykisk tilstand den tiltalte var i da gjerningen ble begått, samt hvilken tilstand den tiltalte befinner seg i nå i ettertiden (Poulsen, Gottlieb, & Adserballe, 2000:130). For å finne ut av det foretar rettspsykiateren samtaler med den tiltalte.

Prejudisiell observasjon

Høyen & Dalgard (2002:232) sier at i enkelte tilfeller blir rettspsykiateren bedt om å foreta en prejudisiell observasjon. Det er en foreløpig observasjon som kun skal ta stilling til om det er behov for en fullstendig judisiell observasjon. Den prejudisielle observasjonen er en kort observasjon som foretas av en sakkyndig.

Judisiell observasjon

En judisiell observasjon er den undersøkelsen de oppnevnte sakkyndige foretar av siktede, i straffesaker, for å klarlegge den mentale tilstanden (Cappelen, 2001:522).

”Vi taler om en judisiell observasjon dersom den som skal observeres, er mistenkt for å ha begått en straffbar handling, og retten ønsker brakt på det rene om den mistenkte led eller lider av en slik psykisk abnormtilstand som vil

ha betydning for den strafferettslige reaksjon” (Eitinger & Retterstøl, 1990:12).

Kongshavn (1987:12) sier at rettspsykiateren har i tillegg til samtaler med den tiltalte, samlet inn opplysninger fra sykehusjournaler og tidligere observasjonserklæringer. I enkelte tilfeller har rettspsykiateren samtaler med familie og/eller venner av den tiltalte.

En rettspsykiatrisk vurdering er med på å sette en diagnose av den tiltalte. Yngvar Løchen er kritisk til diagnostisering av mennesker og uttaler bl.a.:

”Den forklarer handlinger ved å lete etter deres årsak. Men den er begrenset fordi den alltid plasserer årsakene til atferd i individet og ofte enda snevrere innen individets personlighet. Den unnlater å se atferd som uttrykk for en sosial konstellasjon eller konflikt” (Løchen, 1976:212).

Hermundstad (1999:259) hevder at psykiateren betrakter pasienten som et kasus og ikke som et individ i en undersøkelsessituasjon. Psykiateren sammenligner så hvordan vedkommendes egenskaper avviker fra andres, og stiller en diagnose.

Ellingsen (1987:43) påpeker at observasjonene blir påvirket av den tvangspregede situasjonen som preger forholdene. Den observerte har blitt utsatt for negative sanksjoner, dette vil meget sannsynlig påvirke samtalen. Lite blir nevnt i de rettspsykiatriske erklæringene om hvilke forhold samtale og diagnosene har utspilt seg. Kongshavn (1987) mente at de rettspsykiatriske observasjonene hadde en negativ effekt i seg selv. Ellingsen (1987:44) påpeker at det kan være viktig for juryen, dommere, og den rettspsykiatriske kommisjonen å vite under hvilke forhold samtalene utspant seg. Det kan foreligge store forskjeller om samtalene var lange og inngående og var i observandens hjem. Hvorvidt observanden var opplagt, og kontakten mellom rettspsykiateren og den observerte var god er viktige momenter som bør nevnes. En samtale som er kort og blir foretatt på varetektscella mens den observerte har brev- og besøks forbud kan påvirke resultat. I tillegg kan forhold som mistenksomhet ovenfor den sakkyndige prege svarene og holdningen til den observerte, hevder Ellingsen (1987:44).

Rettspsykiatriske observasjoner blir i Danmark foretatt på psykiatriske avdelinger (Poulsen, Gottlieb, & Adserballe, 2000:131). I Norge er dette ikke tilfelle. De fleste rettspsykiatriske observasjonene i Norge blir foretatt mens vedkommende fortsatt sitter i varetekt, det innebærer at de fleste samtaler blir foretatt i fengselet.

Tid

”En (...) observasjon hvor man legger hovedvekten på spørsmålet om sinnssykdom og bevisstløshet, bør under vanlige forhold kunne gjøres unna på

få timer. Enhver kompetent psykiater bør i løpet av noen timer ved samtale med pasient og eventuelt pårørende kunne danne seg et bilde av pasientens problemer, og eventuelt stille en diagnose” (Kongshavn, 1987:105).

Kongshavn (1987:105) sier at rettspsykiatere ønsker å ha minst en samtale med observanden før de skal komme med en erklæring. De fleste tiltalte har en til to samtaler med psykiatere (Kongshavn, 1987:107). Kongshavn (1987:110) hevder at de fleste sikringsdømte han undersøkte var i samtale med psykiatere i ca. 1 ½ time.

Faber (1998:48) fant i sin undersøkelse ut at det er vanlig med minimum to samtaler mellom sakkyndig og observand. De fleste av hennes informanter mente at to samtaler var tilstrekkelig for å danne et bilde av observanden.

Dette høres vel og bra ut. Derimot kan det se ut til at dagens rettspsykiatere ikke går så grundig til verks når de foretar en judisiell observasjon. I de ulike bøkene som foreligger om temaet kommer det til stadig frem at samtalene mellom rettspsykiateren og den observerte kun foregår i korte etapper, og sjelden mer enn 2-3 ganger. Det er skremmende å høre at det ikke skal mer til for å kunne diagnostisere en person; spesielt når en slik diagnose er av stor innvirkning på vedkommendes liv.

Holum & Grøndahl¹⁷ (1995:14) fant i sin undersøkelse at de sakkyndige brukte gjennomsnittelig 3,5 timer på samtale tid med observanden. Tiden varierte med 1 time til 7 timer på det meste. Sammenlagt arbeidstid på hele den rettspsykiatriske erklæringen lå på 18,5 timer. Også her var det store variasjoner, og strak seg fra 8 til 40 timer. Det vi kan lese av dette er at kun 20 % av tiden brukes i direkte kontakt med observanden.

Faber (1998:65) fant at de fleste av hennes informanter brukte 25-30 timer totalt på en observasjon. Det innebærer samtale tid, reisetid, innhenting av andre opplysninger, samt skriving av erklæringen.

Eitinger & Retterstøl (1990:59) påpeker at i tillegg til å oppnevne de sakkyndige, så setter retten en tidsfrist for når den judisielle vurderingen skal foreligge. Det viser seg at det kan ta lang tid fra påtalemyndigheten har bedt om en judisiell observasjon til den faktisk starter. Holum & Grøndahl (1995:14) fant at observasjonen vanligvis fant sted 2-3 måneder etter det ble vedtatt. Gjennomsnittelig var det 6-7 måneder, da enkelte saker tok flere år før den judisielle observasjonen ble gjennomført.

---

¹⁷ Holum & Grøndahl baserer sitt materiale på intervjuer av 11 rettspsykiatere.

Innhold

Kongshavn (1987:131) sier at temaene i samtalene med rettspsykiaterne fokuserer mye omkring bakgrunn og oppvekst; familieforhold, skolegang, barndom, forhold til venner og arbeid. Rettspsykiaterne er dessuten opptatt av å stadfeste hvorvidt det foreligger et alkohol- og/eller narkotikabruk.

”(D)et er personen, individet, personligheten eller karakteren som er rettspsykiaterens tema. Miljøet, situasjonen, samfunnet eller observandens omgivelser med et vidt begrep, er bare interessante størrelser i den grad de dokumenterer observandens ”innvendige”, personlige avvik” (Ellingsen, 1987:123).

Taushetsplikt

Eitinger & Retterstøl (1990:59) sier de at de sakkyndige har opplysningsplikt ovenfor retten, men ikke taushetsplikt ovenfor den tiltalte. Videre sier de at vedkommende som trer inn i rollen som sakkyndig har plikt å informere den siktede om dette. Det står bl.a. nedtegnet i lov av 13. juni 1980 § 33:

”Når en lege opptrer som sakkyndig, kan han uhindret av taushetsplikt gi oppdragsgiver opplysning om forhold han har fått rede på under utførelsen av oppdraget som har betydning for dette. For øvrig har han vanlig taushetsplikt.

En lege skal så vidt mulig gjøre oppmerksom på at han opptrer som sakkyndig og hva dette innebærer hvis det ikke er klart for vedkommende” (Eitinger & Retterstøl, 1990:144-145).

Eitinger & Retterstøl (1990:58-59) sier at all taushetsplikt opphører når en person blir ilagt en judisiell observasjon. Det kan også gjelde opplysninger som den siktede har gitt før den kriminelle handlingen ble begått. Det betyr at de sakkyndige kan innhente opplysninger om den tiltalte fra hans tidligere psykologer og lignende som har hatt taushetsplikt da opplysningene ble gitt. Derimot er ikke sistnevnte forpliktet til å bryte sin taushetsplikt. Etisk sett er det riktig at de sakkyndige ber om den siktedes tillatelse til å innhente denne informasjonen. Eitinger & Retterstøl (1990:58-59) hevder at etter den nye straffeprosessloven er ikke dette nødvendig. Terje (1987:12) sier at de eneste som ikke er lovlig forpliktet til å oppgi opplysninger om den gjeldende person er de psykiatriske sykehusene. Kongshavn (1987:101) kom frem til at hos 37¹⁸ av de innsatte han intervjuet hadde kun 7 stk blitt informert av sakkyndig om at det ikke forelå taushetsplikt. 4 av de 37 fangene var usikre på om de hadde sagt noe, mens 26 stk var sikre på at de ikke hadde informert observanden om at

---

¹⁸ Som tidligere nevnt foretok Kongshavn en undersøkelse av 38 innsatte. Den 38 faller bort i denne sammenhengen da han ikke ble innkalt til noen legesamtale.

opplysningsplikten ovenfor retten. Hva er så årsaken til dette? Christie (i Ellingsen 1987:55)¹⁹ mener at rettspsykiaterne jobber på samme måte som de vanligvis gjør som psykiatere. I samtaler med andre pasienter er de ikke opptatt av rettsikkerhet og spørsmålet om taushetsplikt. Denne arbeidsrutinen mener Christie de tar med seg inn i jobben som rettspsykiater. Dette kan forklares som rolleforvirringsmodellen. En annen årsak er at observanden er mer villig til å komme med opplysninger når vedkommende ikke tenker på hvilke konsekvenser det vil ha for han. Ut i fra disse utsagnene er det rimelig å si at rettspsykiateren opplever en dobbeltrolle. Rollen som rettspsykiater bryter med den vanlige lege/psykiaterrollen.

Når den tiltalte nekter judisiell observasjon

Høyer & Dalgard (2002:235) sier at en observand kan nekte å delta i den judisielle observasjonen. Rettspsykiateren må da benytte opplysninger fra sakens dokumenter, og eventuelt tidligere judisielle observasjoner. I tillegg kan rettspsykiateren innhente uttalelser fra politilegen eller kriminalomsorg i frihet. Disse opplysningene kan kun gies dersom de ikke strider mot taushetsplikten. Rettspsykiateren må avgi en foreløpig konklusjon, for så å komme med den endelige uttalelsen under hovedforhandlingene. Kongshavn (1987:105) uttaler at det ikke er vanlig at rettspsykiatere foretar observasjon av tiltalte som motsetter seg den judisielle observasjonen.

”En tiltalt kan motsette seg judisiell observasjon, men det hindrer ikke de sakkyndige i å avgi en erklæring, da denne i prinsippet kan lages på grunnlag av dokumenter og andre opplysninger om klientens fortid. En slik praksis er imidlertid ikke vanlig. Den type oppdrag vil gjerne bli avslått” (Kongshavn, 1987:105).

Det forstås med dette at samtalene mellom den tiltalte og rettspsykiateren anses som svært viktige for å gjøre en vurdering. Det er også rimelig. Å utarbeide en rettspsykiatrisk erklæring på bakgrunn av annet foreliggende dokumenter anses ikke som tilstrekkelig for vurdering av den tiltalte.

”De sakkyndiges samtaler med, og undersøkelser av, observanden utgjør det sentrale ledd i observasjonen” (Kongshavn, 1987:105).

Ut i fra diskusjonene i kapittelet kommer det frem at observanden kan anses som undersøkelsesobjekter av rettspsykiateren. Det foreligger en enighet om at det brukes lite tid

---

¹⁹ Ellingsen har hentet informasjon fra Nils Christie (1971): ”Law and medicine. The Case Against Role Blurring” I: *Law and Society Review*. Vol 5.No3. Tidsskriftet lar seg ikke oppdrive.

på samtaler med observanden. Det som det er noe uenighet om er hva som er viktigst for rettspsykiateren under samtalene. Ulike temaer tas opp, og det er rimelig å anta at rettspsykiateren vektlegger viktigheten av temaene etter hva som kommer frem under samtalene. Det foreligger en viss enighet om at betydningen av taushetsplikt, og informasjon om det, ikke er så viktig for rettspsykiateren. Rettspsykiateren ser ikke ut til å være opptatt av rettssikkerheten.

5.3.2 Vurdering av tilregnelighet

For å ilegge straff må det være påvist at den tiltalte er tilregnelig. Hvis det viser seg at rettspsykiateren finner den tiltalte utilregnelig skal han frifinnes. Det er ikke opp til dommeren å avgjøre dette. Utilregnelighetsreglene ble endret ved lov 17. januar 1997 nr. 11. Lovteksten ble omformulert noe, men det er ikke foretatt noen realitetsendringer, hevder Slettan & Øie (1997:164). Endringen er kun språklig formulering. Straffeloven uttaler ikke klart hva tilregnelighet er. Derimot understreker straffeloven hva som betegnes som utilregnelig for straff.

Andenæs (1989:256) sier at ”Tilregnelighet er den normale evne til å la seg bestemme av motiver”. Videre sier han at det ikke er noen universell definisjon av begrepet tilregnelig. Tilregnelighet kan variere med tid og sted.

Høyen & Dalgard (2002:222) sier at spørsmålet om tilregnelighet dreier seg om lovbrysterens sinnstilstand i gjerningsøyeblikket. Enkelte sinnstilstander medfører at vedkommende ikke kan straffes. Vurdering av tilregnelighet handler derfor om vedkommende er strafferettslig tilregnelig eller ikke. Videre sier Høyen & Dalgard (2002:246) at spørsmålet om strafferettslig tilregnelighet omhandler derfor subjektiv skyld. Kan vedkommende bebreides for sin handling eller ikke?

”**tilregnelighet**, *jur.* Straffansvar forutsetter en viss sjelelig sunnhet og modenhet. Dette uttrykkes ved at gjerningsmannen må være tilregnelig; han må m.a.o. ha strafferettslig skyld. Hvilke tilstander som fritar for straff, er regulert i straffelovens § 44-46²⁰: bevisstløshet, sinnssykdom, åndssvakhet samt at gjerningsmannen var under 15 år (kriminell lavalder). Bevisstløshet som følge av selvforskyldt rus fritar ikke for straff. Selv om den utilregnelige ikke kan straffes, kan sikring være aktuelt. Nedsatt tilregnelighet kan i visse tilfeller føre til redusert straff” (Cappelen, 2001:1118).

---

²⁰ Se vedlegg.

Det innebærer at alle andre lovovertrедere som er over 15 år er strafferettslig tilregnelig. Det er straffeloven av 22.mai 1902 som omhandler rettsreglene om utilregnelighet. Vesentlige endringer av denne loven trådte i kraft 1. januar 2002 (Høyér & Dalgard, 2002:223-224). Tilregnelige lovovertrедere dømmes vanligvis kun til fengsel eller bøter. Det har blitt bestemt at tilregnelige lovбrytere som har begått alvorlig kriminalitet kan idømmes en særreaksjon. Slike lovбrytere anses for å være farlige i en tid fremover etter gjerningen. Det er blitt foreslått å gi dem tidsubestemt forvaring. Vel å merke er dette kun forvaring, og ikke en særreaksjon i tillegg til fengselsstraff, hevder Eitinger & Retterstøl (1990:86). Med det menes at det dobbeltsporede system er opphevet. Tidligere kunne man, for alvorlig kriminelle handlinger, bli idømt "vanlig" fengselsstraff, straff + særreaksjonen sikring (det dobbeltsporede system), eller kun sikring. I dag kan man kun bli idømt "vanlig" fengselsstraff eller særreaksjonen forvaring; som også betegnes som en straff.

Rettspsykiaterens oppgave

Etter at den nye forvaringsordningen trådte i kraft er det kun nødvendig med rettspsykiatrisk vurdering når det foreligger tvil om den tiltaltes tilregnelighet. Rettspsykiateren må foreta en personundersøkelse av den siktede, som går ut på å kartlegge tiltaltes bakgrunn, oppvekst, tidligere atferd, og nåværende sosiale og personlige forhold. Eitinger & Retterstøl (1990:86) mener, før ordninger trådte i kraft, at rettspsykiateren med dette ville få en perifer rolle i slike saker. Det innebærer en mer tilbaketrukket rolle en tidligere.

Høyér & Dalgard (2002:222) uttaler at rettspsykiaterens rolle nå (under forvaringsordningen) er "å ikke uttale seg om selve tilregneligheten, som er et juridisk/filosofisk spørsmål, men bare om de psykiatriske tilstander som må antas å kunne påvirke tilregneligheten".

Behov for tilregnelighetsbegrepet?

Høyér & Dalgard (2002:222) sier at retten har et behov for psykiatrisk sakkyndighet når det gjelder spørsmål om utilregnelighet på grunnlag av sykelige sinnstilstander.

Et av argumentene som har blitt fremlagt mot tilregnelighetsbegrepet er at det viktigste bør være hva slags sanksjon lovovertrедeren utsettes for; straff eller behandling. I dagens ordning fokuserer man i stedet på om man kan anse lovertrederen som "skyldig" pga. sin sinnstilstand. De som argumenterer mot tilregnelighetsbegrepet mener at alle lovovertrедere er skyldige uansett sinnstilstand. Sinnstilstanden skal kun taes hensyn til i

vurderingen av hvilken straff eller sanksjon vedkommende bør få, hevder Høyer & Dalgard (2002:252).

Høyer & Dalgard (2002:252) tar også opp en annen innvendig mot tilregnelighetsbegrepet og rettferdighet. Mange lovovertrедere lever under vanskelige forhold når de begår kriminelle handlinger. Allikevel blir de straffet. Hvorfor skal psykisk avvikende lovbrыterer slippe straff? Det argumenteres også med at sinnslidende lovbrыterer ikke får gjort opp for seg. Enkelte hevder dessuten at en ordning som fritar sinnslidende lovovertrедere fra straff er med på å opprettholde fordommer mot psykiske lidelser, sier Høyer & Dalgard videre.

Det ser ut til å foreligge en enighet om at tilregnelighet ikke er klart definert juridisk. Høyer & Dalgard snakker om subjektiv skyld ved bruken av tilregnelighet. I tillegg har det kommet frem ulike nyanser når det gjelder rettspsykiaterens rolle ved tilregnelighet. Det er blitt diskutert at rettspsykiateren har en mindre rolle i spørsmålet om tilregnelighet, nå i dag under forvaringsordningen.

5.3.3 Farlighetsvurdering

I straffelovens § 39²¹ står det:

”... det må antas å være en nærliggende fare for at lovbrыteren på ny vil begå en alvorlig forbrytelse som krenker eller utsetter for fare andres liv, helse eller frihet. Ved farevurderingen legges det vekt på den begåtte forbrytelse sammenholdt særlig med lovbrыterens atferd, sykdomsutvikling og psykiske funksjonsevne”.

Høyer & Dalgard tolker straffeloven slik:

”Ved vurdering av farlighet er det sentrale spørsmålet om lovovertrедeren på grunn av en psykisk avvikstilstand representerer en særlig fare for gjentakelse av straffbare handlinger” (Høyer & Dalgard, 2002:222).

Fritak

Rettspsykiaterne ble fritatt for å vurdere faren for tilbakefall i et rundskriv fra riksadvokaten den 14.12.1978. Etter dette står psykiaterne fritt til å uttale seg om farlighet. Allikevel hender det at rettspsykiaterne opplyser om deres vurdering av tiltaltes farlighet,

---

²¹ Se vedlegg.

hevder Kongshavn (1987:12). Schaanning (2002a:130) sier at psykiaterne er de eneste ekspertene retten kan støtte seg til i spørsmålet om tilbakefall.

Svært mange sakkyndige føler en uvilje mot å uttale seg om faren for gjentakelse hos lovforbrytere, spesielt i saker under sikringsordningen, hvor de har konkludert med ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”. Rettspsykiaterne hevder de ofte føler seg medansvarlige når en sikringsdom blir ilagt. Farlighetsvurdering er ikke påkrevd av de sakkyndige, men det kan antas at det ligger et underliggende ønske, muligens fra dommeren, om at de skal uttale seg om det. Etter at lovteksten ble forandret i forhold til den nye forvaringsordningen i 2002; jf. Straffelovens § 39²², ligger det fortsatt et press på de sakkyndige om å uttale seg om faren for gjentakelse. Det er fortsatt ikke påkrevd at de sakkyndige skal uttale seg om faren, men som det står i lovteksten:

”I tillegg må det antas å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen, og faren for tilbakefall til en ny forbrytelse som nevnt i nr. 1 må antas å være særlig nærliggende” (Storvik, 2003:11).

Denne lovteksten legger opp til at de sakkyndige må foreta en farlighetsvurdering. Randi Rosenqvist, som er leder i Den Rettsmedisinske Kommisjon mener at det er dommerens ansvar å vurdere farlighet.

”De sakkyndige bør, som for de utilregnelige, unngå å benytte de juridiske formuleringene ”nærliggende fare” og ”særlig nærliggende fare”; det er domstolens oppgave. De sakkyndige bør redegjøre for sine vurderinger med vanlig klinisk språk” (Rosenqvist & Rasmussen, 2001:70-71).

Hvordan tolker retten det når rettspsykiateren ikke uttaler seg om den tiltalte er farlig? En av informantene til Faber (1998:78) har uttalt at han svarer på gjentakelsesfare i 50 % av sakene. I de resterende 50 % hvor han ikke svarer om det foreligger en gjentakelsesfare sier han i erklæringen at han forbeholder seg retten til å ikke svare på spørsmålet. Videre forteller han Faber at han allikevel diskuterer observanden og farlighet, men at han ikke kommer med noen konklusjon. Det begrunner han med at han ønsker at retten skal avgjøre om vedkommende er farlig. Rettspsykiateren ønsker ikke å si at det ikke foreligger noen fare for gjentakelse, da det innebærer at betingelsene for sikring ikke ligger der.

Kringlen (2001:521) mener at de sakkyndige uttaler seg om farlighet i ca. 30 % av sakene.²³

---

²² Se vedlegg

²³ Kringlen kommer med ingen dokumentasjon på hvor han har hentet dette fra. Han fremlegger ingen kilder eller studier.

Ut i fra diskusjonene ser det ut til at det rettspsykiateren i enkelte tilfeller uttaler seg om farlighet. Schaanning mener det er nødvendig for dommeren at rettspsykiateren kommer med dette bidraget. Rosenqvist er ikke helt enig og mener at det er dommerens oppgave å ta avgjørelsen om farlighet. Men rettspsykiateren kan uttale seg på en ikke-juridisk måte. Det ser ut til at det er noe ulik oppfatninger av hva som forventes av rettspsykiateren, men det kan med rimelighet si at farlighetsvurdering er noe som rettspsykiateren ikke er forpliktet til.

Hvem er farlige?

Hvordan vet man hvem som er en farlig forbryter? Et menneske som har begått en farlig forbrytelse er ikke en selvsagt tilbakefallsforbryter. Hvordan vet rettspsykiaterne hvem de skal velge ut? Det er kanskje ikke lett å beskrive en farlig forbryter. Christie (1974:128) mener at det kan kanskje sies at man vet når man står ovenfor en. Hvorfor finner rettspsykiaterne så mange mennesker farlige? Det er tryggere for samfunnet å si at en mann er farlig. Vil det si at man skal la tvilen komme samfunnet til gode?

Ekspert på farlighet?

For oss utenfor rettssystemet er det lett å ha tiltro til at den psykiatriske ekspertisen skal klare denne jobben. De av alle mennesker burde vite når de står ovenfor en farlig forbryter. Eller er det ikke så lett? Er ikke ekspertene eksperter? Kan man være ekspert på å forutsi fremtidig atferd? Psykiaterne behersker ikke spådomskunst, og det er naturlig å forstå at de kommer til å feile i enkelte tilfeller av å velge ut de farlige forbryterne. Men hvor godt gjør egentlig rettspsykiaterne det? Christie (1974:128) hevder at det er påvist at systematiske forutsigelsemakere gjør det langt bedre enn klinikere med årelang erfaring.

Schaanning (2002a:165) er av den oppfatning at rettspsykiaterne ser ut til å beherske forutsigelsen av farlighet svært dårlig. I en studie utført av Derschowitz kom det frem at psykiatere er meget unøyaktige forutsigere. Derschowitz sammenlignet psykiatere med andre profesjoner og fant at psykologer, sosialarbeidere og fengselsfolk er mer nøyaktig enn psykiaterne (Christie, 1974:129). Derschowitz bemerker at

”det virker som om psykiaterne i særdeleshett gjør seg skyldige i en form for feil; de forutsier for mye. Eller sagt med andre ord, de har en tendens til å forutsi anti-sosial atferd i mange tilfelle hvor dette faktisk ikke inntreffer” (i Christie, 1974:129).

I en studie utført av Wenk og Robinson i årene 1964-1966, kom de frem til at å velge ut forbrytere til internering vil man velge 8 feil personer for hver riktige farlige

tilbakefallsforbryter (Christie, 1974:127). I to norske studier utført i 1966 av Dalgard (1966:119) og Stang fant de begge at psykiatere er særdeles dårlige til å forutsi farlighet for kriminelle som har begått volds- og sedelighetsforbrytelser (Christie, 1974:129). Senere har det vist seg at blant de forbryterne som rettspsykiaterne valgte ut som farlige hadde 58 % tilbakefall til nye lovbrudd. Dette høres kanskje mye ut at rettspsykiaterne hadde rett i over halvparten av tilfellene. Men hva med de 42 % som uskyldig måtte ofres for at de 58 % skulle bli fanget inn? Hvis man går litt dypere inn i dette tallstudiet, viser det seg at bare 27 % av hele utvalget begikk tilbakefall til nye voldslovbrudd. Det er disse forbryterne rettspsykiaterne er opptatt av å plukke ut. Det vil altså si at rettspsykiaterne hadde rett i kun 27 % av tilfellene. Er ikke det ganske mange unødvendige idømmelser av særreaksjoner?

I undersøkelsen foretatt av Dalgard (1966:160) i 1966 fant han at rettspsykiatriske erklæringer hadde rett i 63 % av sakene. Stang (i Rosenqvist & Rasmussen, 2001:180) sin undersøkelse konkluderte med en lavere korrekt andel enn det Dalgard fant. Det er ikke opplyst hva hans resultat var. Rosenqvist & Rasmussen (2001:180) bekrefter at i de siste tiårene har vist seg at det foreligger liten holdbarhet i de rettspsykiatriske erklæringene når det gjelder farlighetsvurdering. Deres inntrykk er at det ofte har blitt satt likhetstegn mellom sjelsevner og farlighet.

Høyer & Dalgard (2002:280) stiller seg tvilende til å benytte rettspsykiatere til å vurdere farlighet. De mener at det ikke har vært mye fremgang på feltet til at rettspsykiateren nå kan gi en langsiktig forutsigelse av farlighet hos tilregnelige lovovertrедere. Videre sier de at det ikke foreligger noe dokumentert forskning som viser at man kan forutsi hvor farlig en person er etter et vist antall års fengslig forvaring.

Dalgard har uttalt om psykiatere at:

”(...) hovedinntrykket gikk i retning av at de sakkyndige hadde vært flinke til å forutsi nye vinningsforbrytelser, men at de hadde vist små forutsetninger for å uttale seg om tilbakefallsfaren hos voldsforbrytere og særlig hos sedelighetsforbrytere.

(...) Undersøkelsen viste med andre ord at de sakkyndige neppe har bedre forutsetninger enn folk flest til å uttale seg om tilbakefallsfaren. Det er egentlig ingen kunst å forutsi at faren for tilbakefall er stor, hvis en lovovertrедer tidligere har vist en tendens til vedvarende kriminell aktivitet ” (Dalgard, 1970:29).

Christie (1974:127) sier at mennesker som har begått voldelige lovbrudd, og har hatt tilbakefall er ikke en selvsagt tilbakefallsforbryter. Det er vanskelig å plukke ut farlige forbrytere; selv blant tilbakefallsforbrytere. Christie (1974:128) hevder at det ikke foreligger noe effektivt eller rasjonelt grunnlag for å forutsi senere farlig atferd. De lovbruddene det

gjelder for forvaring, er sjeldne handlinger sammenlignet med annen kriminalitet. Det er dessuten ikke til å unngå at man i tillegg til å fange inn de farlige forbryterne vil fange inn en rekke "uskyldige" mennesker som er feilidentifiserte som farlig. En slik gruppe mennesker kalles, i følge Christie (1974:127), for "falske positive". Det betyr individer som man anser som farlige, men som ikke vil ha oppfylt profetien med å begå nye kriminelle handlinger.

De som dømmes til forvaring i dag må ha begått alvorlig kriminalitet. Det innebærer som oftest voldskriminalitet. Voldskriminalitet er en handling som er svært vanskelig å forutsi, mener Christie (1974:128). Voldskriminalitet er handlinger som begås i et mindre omfang, dvs. at det er sjeldne hendelser. Man kan derfor ikke med sikkerhet si at en person som begår en voldskriminalitet vil begå en ny voldskriminell handling.

"Vi kan med en viss trygghet forutsi tilbakefall til lovbrudd i sin alminnelighet. Men fordi voldslovbryteres eventuelle tilbakefall som oftest skjer til ikke-voldsforbrytelser og fordi det her dreier seg om særdeles forekommende handlinger, har vi ikke rasjonelt grunnlag for forutsigelser av farlighet" (Christie, 1974:128).

Ikke alle er enige i Christie uttalelser. I en artikkel kalt "Flertallets bemerkninger til Christie særuttalelse" (1974) blir Christie kritisert for å ikke tatt for seg klientell som er av liten gruppe med grove voldsforbrytelser. I artikkelen påpekes det at man ikke uten grunn kan si at usikkerheten for å forutsi farlighet er dårlig hos en slik gruppe lovovertredere.

"All klinisk virksomhet hviler på skjønnsmessige vurderinger basert på kvalifikasjoner og erfaringer ervervet gjennom klinisk arbeid. Slike vurderinger må etter flertallets oppfatning også kunne anvendes i strafferettslig omsorg for avvikende lovbrøyttere som har begått grove voldshandlinger" (Flertallets bemerkninger til Christie særuttalelse, 1974:124).

Kringlen (2001:520-521) mener at rettspsykiateren forutsier flere som farlige jo mer alvorlig den kriminelle handlingen er. Kringlen sier videre at dette kan være svært alvorlig. Som eksempel nevner han USA hvor rettspsykiatere har forutsagt en farlighet hos kriminelle, noe som medførte at lovovertredere ble dømt til døden. Kringlen stadfester at farlighetsprognosen faktisk ble brukt som grunn for den sterke dommen.

Høyer & Dalgard (2002:253) nevner en del kritikk i bruk av rettspsykiatere for å forutsi farlighet hos lovovertredere. Empirisk forskning har vist at det er usikkert å bruke psykiatriske kriterier for å forutsi farlighet. De kriteriene som anses som best egnet for å forutsi farlighet antas å være knyttet til lovovertrederens tidligere livsførsel og sosiale tilpasning. I USA har de bl.a. nedsatt et utvalg for å undersøke dette. De konkluderte med at:

"Kompetansen når det gjelder å forutsi voldshandlinger er meget utilfredsstillende. Det foreligger ikke bevis for at psykiatere eller andre

profesjoner kan forutsi voldshandlinger på pålitelig måte” (Høyen & Dalgard, 2002:253).

Rettspsykiateren har utviklet sin kompetanse med årene. Å forutsi farlighet i dag kan muligens anses som bedre enn for 20-30 år siden. I dag har man utviklet farlighetstester med prognostiske faktorer. Det antas at treffsikkerheten er større ved bruken av farlighetstester. Allikevel er forutsigelsen av farlighet aldri helt feilfri. Det innebærer et etisk dilemma. Konsekvensen av å sperre inne farlige forbrytere er at man må sperre inne mange ufarlige, mener Høyen & Dalgard (2002:254). Det hevdes at den sosiale tryggheten i samfunnet mot å verge seg mot personer som har begått farlige forbrytelser er en nødvendighet (Flertallets bemerkninger til Christie særuttalelse, 1974:123). Ut i fra dette utsagnet er det rimelig å si at rettspsykiateren vil ha makt til å sperre folk inne. Her blir rettspsykiaterens rolle brukt i et samfunnsmessig perspektiv. Hensynet til samfunnets beskyttelse blir satt som en viktig nødvendighet.

Kan man forutsi farlighet? De fleste leger og lærde mener at når det foreligger tilfeller av vold eller kriminalitet er det en økt risiko for at det gjentas (Poulsen, Gottlieb, & Adserballe, 2000:136).

Som nevnt ble rettspsykiateren fritatt fra å uttale seg om farlighet i 1978. Undersøkelser har vist at i en 6 års-periode før avskaffelsen av plikten om farlighetsbedømmelse; altså fra 1970-1975, så var det 522 observander som fikk diagnosen ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”. Av disse ble 455 ansett som farlige. Det innebærer en andel på 87 %. Det vil si at nesten 9 av 10 observander ble ansett som farlige. Dette er en veldig høy andel, mener Ellingsen (1987:116).

”Men selv med de beste utredningene, må man være klar over at det i mange tilfeller er svært vanskelige prognoser å stille. Falske positive prognoser innebærer at man predikerer en farlighet som ikke er der og vil medføre at flere blir forvaringsdømt enn egentlig nødvendig. Falske negative prognoser innebærer at man predikerer ufarlighet hos en person som likevel viser seg å være farlig og medfører at samfunnet likevel ikke blir beskyttet mot farlige personer. Dersom man skal unngå det siste, må man akseptere en høy grad av falske positive. Dersom det viktigste er at ingen får forvaringsdom som ikke ville bli farlige, vil man måtte akseptere at mange som blir farlige, går uten særreaksjon. Selv med svært gode vurderinger, vil man ikke kunne unngå dette dilemmaet. Det er derfor viktig at verken sakkyndige eller retten gir inntrykk av å vite helt sikkert hva som vil skje i fremtiden, man har kun et risikoestimat. Et spesielt problem i denne sammenheng er jo at vi bare oppdager de falske negative prediksjonene. Dersom retten har ment at en person kommer til å være farlig og dette var en falsk positiv prediksjon, vil man i liten grad kunne oppdage det. Den straffedømte vil være anbrakt i anstalt der han ikke får så store muligheter til å residivere!

Hvilken risiko samfunnet er villig til å ta for å unngå at noen urettmessige blir dømt som farlig, er et verdivalg som ikke tilligger de sakkyndige. Man kan mene at det er uetisk å foreta slike risikovurderinger når man ikke kan gardere seg mot feil. Stortinget har likevel vedtatt disse lovbestemmelsene, og det er vår mening at det er mer fornuftig å foreta risikovurderinger enn ikke å gjøre det. Man må imidlertid være klar over at sakkyndige, og retten, nok vil kvie seg for å begå feil ved falske negative prognoser. Man kan i slike tilfeller utsettes for urimelig og ubehagelig offentlig kritikk” (Rosenqvist & Rasmussen, 2001:70).

Det finnes ingen praksis for hvordan rettspsykiateren skal vurdere om observanden har en ”nærliggende og alvorlig fare for andres liv og helse”. Rosenqvist & Rasmussen (2001:177) mener at befolkningen har en overdrevet frykt for at alvorlige voldshandlinger skal bli begått. Når det forekommer, så sier de at det ofte får en veldig stor oppmerksomhet i media, og at dette igjen fører til en frykt i befolkningen. Rettspsykiateren er heller ikke ubemerket av dette. Folks holdninger, media, og politiske uttalelser som følge av hendelser vil sannsynligvis påvirke rettspsykiateren i hans vurdering av en tiltalt. Det store spørsmålet blir om rettspsykiateren har lettere for å stemple en som farlig, av frykt for at lignende hendelser som omtales i media skal skje igjen. Forekommer det en overdreven farlighetsstempling? Forekommer det falske negative?

I 1966 ble en undersøkelse om farlighet foretatt i New York. 1000 innlagte i psykiatriske institusjoner for kriminelle ble overført til sivile psykiatriske institusjoner. Etter hvert ble ca. 500 av de utskrevet til samfunnet. Fire år etter utskrivningen ble det foretatt en undersøkelse om hvordan det hadde gått med de 500 ”pasientene”. 20 % av dem hadde begått nye kriminelle handlinger, men de aller fleste av dem var av ikke-voldelig karakter (Rosenqvist & Rasmussen, 2001:179). Dette tyder på at det ikke foreligger store farligheter for gjentakende handlinger. Derimot må det sies at de fleste i denne undersøkelsen hadde nå kommet opp i en høyere alder. Det er rimelig å anta at dette kan ha påvirket farlighetsresultatet.

Rettspsykiaterne Kjell Noreik og Arne Gravem (i Rosenqvist & Rasmussen, 2001:180) gjorde en undersøkelse av rettspsykiatriske erklæringer i 1986. De tok for seg årene 1967 og 1968. Noreik og Gravem fant at hos de fleste som ble vurdert som fare for gjentakende handling, viste det seg at halvparten hadde tilbakefall.

Kan man bli bedre til å forutsi farlighet i fremtiden? Ellingsen (1988) tar opp dette spørsmålet sitt i sin artikkel ”Kan og bør vi forutsi farlige handlinger”. Her sier han:

”Det er mange faktorer som taler for at man kan gjøre det bedre enn i dagens norske virksomhet. Bedre utdanning og etterutdanning, teamarbeid der flere profesjoner trekkes inn, systematisk feedback og egne observasjonsklinikker,

kan være stikkord her. Da kan man kanskje komme på høyde med de beste amerikanske erfaringene. Men er det bra nok? Jeg mener fremdeles nei. To feilaktige spådommer for hver riktig er ikke holdbart fra et rettsikkerhetssynspunkt eller ut fra moralske og humane betraktninger. Et vanlig standpunkt er jo at det er bedre at ti skyldige går fri en blir uskyldig dømt” (Ellingsen, 1988:45).

Diskusjonene i kapittelet viser at det foreligger en viss enighet om at andre enn rettspsykiateren kan gjøre det bedre i å forutsi farlighet. Det er en viss enighet, men ikke alle er enige i dette; og mener det avhenger av type kriminell atferd. Bl.a. har Christie blitt kritisert for å trekke slutninger på bakgrunn av studier som utelukker enkelte grupper. Dalsgard sier at rettspsykiateren neppe er bedre enn andre, og hentyder da spesielt til volds- og sedelighetsforbrytere. Videre ser det ut til å foreligge en viss enighet om at enkelte bakgrunnsfaktorer hos den kriminelle gjør det enklere å forutsi farlighet. Derimot er det en uenighet om hvorvidt rettspsykiaterne har blitt bedre med årene, eller hvorvidt farlighetsvurderinger kommer til å bli bedre.

Ansvar

Hvem er det som har ansvaret når det taes standpunkt til farlighet? Ellingsen (1987:135) hevder at dette ansvaret pulveriseres. Han hevder at det er ingen som tar det fulle og hele ansvaret. Ellingsen mener at psykiatere ofte fratas ansvaret for det de gjør. Retten baserer seg i stor grad på de sakkyndiges utsagn når en person blir vurdert som farlig. På denne måten er det ingen som tar det hele ansvaret for farlighetsvurderingen.

Ved farevurdering er det flere faktorer man må belyse, bl.a. lovbrysterens atferd, sykdomsutvikling og psykiske funksjonsevner. Det er forståelig at retten ikke ser seg i stand til å alene vurdere den tiltalte, men søker ekspertise fra rettspsykiateren, hevder Rosenqvist & Rasmussen (2001:65).

Christie (1974:129) mener at skulle en rettspsykiater si at en mann ikke er farlig vil det på en måte bli psykiaterens ansvar hvis denne mannen senere skulle vise seg å være farlig.

Her ser det ut til å foreligge en viss uenighet om ansvaret ved feilvurderinger. Ellingsen mener det er ingen som tar ansvaret, mens Christie mener at det er rettspsykiaterens ansvar. Det er ikke urimelig å anta at Ellingsen faktisk mener at rettspsykiateren har et ansvar, og bør ta det. Det han sier er kun at det er ingen som tar ansvaret.

Metode

I 1996 ble det foretatt en undersøkelse, av W. Gardner, der man tok for seg 357 antatte farlige pasienter og sammenlignet de med 357 ikke-farlige pasienter. Undersøkelsen gikk ut på å sammenligne de to gruppene i en 6 måneders periode etter at de ble utskrevet. Deretter registrerte de sosiale og historiske data (tidligere kriminalitet, sosiodemografisk status, rase og sivil stand) i tillegg til klinisk data (psykiatriske kriterier). Undersøkelsen viste at sosiale og historiske data var en bedre prediktor for farlighet. En annen forsker, D. Mossman, kom frem til at tidligere vold er den beste predikatoren for farlighet (Høyer & Dalgard, 2002:262-263).

Schaanning (2002a:128) foreslår at statistikk- og sannsynlighetsekspertene kunne vært brukt til å beregne sannsynligheten for tilbakefall.

Farlighetsvurdering har i Norge blitt foretatt via kliniske undersøkelser; dvs. at man ser på tidligere kriminelle handlinger, personlighet, avvik osv. En annen metode som har høstet bedre kritikk kalles aktuarisk vurdering, og går ut på at man gjør vurderingen ut fra strenge veldefinerte regler. Det er utarbeidet flere aktuariske skalaer, men den mest kjente er VRAG: Violence Risk Appraisal Guide. Skalaen består av 12 variabler som er skaffet frem gjennom undersøkelser av 600 mentalt syke kriminelle i Canada etter at de hadde blitt løslatt. En rekke variabler ble testet ut. Deretter valgte de ut de 12 variablene som best ga prediksjon om farlighet. Forskning som har sammenlignet denne metoden med klinisk vurdering har vist at den aktuariske vurderingsmetoden er langt bedre. Det er derimot ikke sikkert at denne metoden kan benyttes av andre populasjoner eller gjelde andre grupper kriminelle; da den ikke har blitt testet ut, sier Rosenqvist & Rasmussen (2001:182).

Det finnes både fordeler og kritikk ved den aktuariske metoden. Fordelene er at den gir bedre validitet og reliabilitet. Metoden er dessuten etterprøvbar for andre. Kritikken som har blitt fremsatt påpeker at metoden baserer seg mye på variabler som er statiske; dvs. at de er konstante. Metoden gir heller ikke rom for kliniske variabler, sier Rosenqvist & Rasmussen (2001:183). Denne metoden har ikke vært tatt i bruk i Norge.

Det er også blitt fremlagt en strukturert klinisk vurderingsmetode. Denne metoden fokuserer mer på faktorer som kan ligge til grunn for voldelig atferd. På mange måter er det en kombinasjon mellom aktuarisk og klinisk metode. Metoden baserer seg på at man har en person som er ansett som farlig. Det blir så satt i gang tiltak for å forhindre at vedkommende skal bli farlig. Det foreligger en rekke forutsetninger for at en slik prosess skal lykkes. Det må bl.a. foreligge en enighet blant flere i vurderingen av personen. I tillegg bør det være en grunn

for å minske risikoen av den farlige atferden.²⁴ Videre sies det at vurderingene må være etterprøvbare (Rosenqvist & Rasmussen, 2001:183).

Den strukturert kliniske vurderingsmetoden er aktuarisk ved at den har et sett med bestemte variabler som man måler vedkommende opp etter. Metoden er klinisk ved at den også inkluderer en rekke dynamiske variabler; dvs. variabler som er foranderlige. Den strukturert kliniske vurderingsmetoden benyttes ved at man har en sjekkliste. Det er utarbeidet flere, men den mest brukte er HCR-20 (Historical Clinical Risk management; 20 står for antall sjekkpunkter på listen). Man vurderer personen opp mot sjekklisten, som består av historiske og kliniske data, samt punkter om risikohåndtering (Rosenqvist & Rasmussen, 2001:184).

Metoden om strukturert klinisk vurdering har fått god kritikk. Det hevdes at den har høy reliabilitet og validitet. Undersøkelser har vist at det er en nøyaktighet på 75-80 % når det gjelder risikovurdering, hevder Rosenqvist & Rasmussen (2001:184).

Rettspsykiateres syn på farlighetsvurderinger

”Utfordringen er, så lenge vi har en forvaringsstraff, bedre å kunne identifisere de som er ekstra farlige. Jeg tror at rettspsykiatere i noen grad kan gi retten viktig informasjon om enkelte lovbyggere. I mange tilfeller mener jeg at retten like godt kunne basere seg bare på tidligere voldsatferd. Men i noen tilfeller kan rettspsykiateren, nettopp ved bruk av moderne diagnostisk metodikk, si noe viktig om lovbygteren som retten kanskje ikke ville sett selv. Spesielt viktig er nok dette i saker der lovbygteren har begått handlinger som oppfattes som spesielt bisarre eller skremmende, men hvor andre faktorer sier at det er situasjonsbetinget med liten sjanse for gjentakelse” (Rosenqvist, 2004a).

Det har vært diskutert hvor dyktig rettspsykiaterne er til å foreta farlighetsvurderinger. Rettspsykiater Kjell Noreik mener at alle som jobber med rettspsykiatri har begått feil. Det begrunner han med at den menneskelige adferd er uforutsigbar, og at det alltid vil være rom for skjønn og usikkerhet (Stenersen, 2002).

Rettspsykiater Berthold Grünfeld (Rognmo, 2002) er ikke like enig i at rettspsykiatere tar feil. Han mener at en flink rettspsykiater vil ha rett i 80 prosent av tilfellene. Grünfeld uttaler at:

”Vi har en manual på 10- 15 punkter, karakteristiske trekk som statistisk sett kjennetegner personer der det er fare for gjentakelse. Det kan være veldig enkelt i tilfeller der en person er dømt ti ganger før, men i tilfeller der

---

²⁴ Dette oppfatningen er hentet fra Rosenqvist & Rasmussen 2001:183. Selv undrer jeg om det at han er farlig er grunn nok i seg selv?

vedkommende aldri før har gjort noe galt kan det være veldig vanskelig, eller umulig. Likevel mener jeg det ofte er mulig å forutsi framtida” (Rognmo, 2002).

Rettspsykiater Børre Husebø har uttalt at mange kan mene at rettspsykiatere har for stor makt i rettssystemet. Han sier videre at det de sakkyndige sier under rettsforhandlingene blir som regel akseptert av en jury. Selv mener han at det er vanskelig å forutse hva som kan skje i fremtiden. Han er derfor svært forsiktig med å uttale seg om farevurderinger. Han mener at man skal ha gode kort på hånda for å forutsi fremtidig kriminalitet (Myhre & Andersen, 2002). En av informantene til Faber (1998:78) uttalte at psykiatere er like dårlig som alle andre til å forutsi farlighet. Det de baserer sin konklusjon på er observandens tidligere handlinger og tidligere farlighet.

Her kommer det tydelig frem av diskusjonen at det er en stor uenighet blant rettspsykiatere om hvorvidt rettspsykiaterne er dyktige til å forutsi farlighet. Som vi så tidligere i kapittelet var det ingen uenighet blant andre fagpersoner om at rettspsykiatere er dårlige til å forutsi farlighet.

Etter fritaket

To år etter fritakelsen fra plikten om å si noe om farlighet var det fortsatt mange som uttalte seg om det. Det er rimelig å anta at dette skyldes at mange rettspsykiatere finner spørsmålet sentralt og maktpåliggende, mener Ellingsen (1987:126). Det er mange år siden denne opphevingen kom. Hvordan er situasjonen i dag? Er det fortsatt mange rettspsykiatere som uttaler seg om farlighet? Faber (1998:78) fant i sitt materiale fra 1998 at alle hennes informanter uttaler seg om det foreligger gjentakelsesfare hos observanden. Hvordan situasjonen er i dag foreligger det ingen materialet på.

5.3.4 Rettspsykiatrisk erklæring

En rettspsykiatrisk erklæring er den skriftlige konklusjon de sakkyndige kommer med basert på den judisielle observasjonen. Den rettspsykiatriske vurderingen foreligger i fem eksemplarer. Retten skal ha to eksemplarer, Den Rettsmedisinske Kommisjon skal ha et eksemplar, mens de to sakkyndige beholder et eksemplar hver. Den Rettsmedisinske

Kommisjon er et utvalg som består av 6 personer.²⁵ Kommisjonen skal gjennomgå alle rettspsykiatriske erklæringer. Hvis det foreligger noen uklarheter skal kommisjonen konferere med de sakkyndige, samt gjøre påtalemyndigheten og retten oppmerksomme på uklarhetene og eventuelle mangler.

De to sakkyndige skal skrive en rettspsykiatrisk erklæring sammen (Eitinger & Retterstøl, 1990:61, 63).

”..domstolen får en psykiatrisk vurdering av dem, uttrykt i beskrivende, moralsk nøytrale uttrykk. Den psykiatriske erklæring har sykejournalens preg. Den er preget av ønsket om forståelse og behandling, og det er ikke til å unngå at dette også øver sin virkning på påtalemyndighet og domstoler” (Andenæs, 1962:162 i Kongshavn, 1987:173).

Selve lovovertreddelsen bør vanligvis ikke spille noen rolle for de sakkyndige i deres erklæring. Målet med erklæringen er å rapportere om den siktedes sinnstilstand under gjerningen, hevder Eitinger & Retterstøl (1990:63). Videre sier de at hensikten med erklæringen er at de sakkyndige skal gi et bilde av lovovertrederen (Eitinger & Retterstøl, 1990:58).

Innhold

Eitinger & Retterstøl (1990:58) sier at det ikke finnes noen lovfestet standard for hvordan en rettspsykiaterisk erklærings skal se ut. Eitinger & Retterstøl (1990:87-95) har kommet med en mønstererklæring i sin lærebok. Den er kun ment som en mal, og rettledning for rettspsykiatere. Det foreligger heller ingen krav til hvordan erklæringen skal utformes.

Vanligvis inneholder erklæringen observandens navn, fødselsdato og fødselssted, sivilstand, yrke, adresse, og de sakkyndiges navn og adresse. I tillegg opplyses det om hvilke paragrafer observanden er siktet for, og hvorvidt observanden har vært ilagt en judisiell observasjon før. Det opplyses om hvilken rett som har oppnevnt de sakkyndige, og når det fant sted. De sakkyndige må i tillegg opplyse om når den judisielle observasjonen forelå. Resten av erklæringen inneholder de opplysninger som de sakkyndige har fått oppgitt av den siktede om gjerningen, og hans atferd. Den observertes sykehistorie blir referert i detalj, slik at man blir kjent med vedkommendes forhistorie. Det blir også referert til vedkommendes intelligens. Dette skal drøftes av de sakkyndige, og ikke kun inneholde en intelligenskvotient

---

²⁵ Justisdepartementet oppnevner seks personer for 5 år av gangen, 3 psykiatere og 3 varamedlemmer. Varamedlemmen trenger ikke være psykiatere, men kravet er at alle har erfaring og kyndighet i rettspsykiatri (Høyer & Dalgard, 2002:237).

alene. De sakkyndige diskuterer observanden og hans handlinger nøye, før de kommer med en begrunnende konklusjon.

Randi Rosenqvist (i Faber, 1998:50)²⁶ mener at den avsluttende delen i den rettspsykiatriske erklæringen er den viktigste. Den delen kaller hun for psykiatrisk journal. I denne delen legges premissene for vurdering og konklusjon. Rosenqvist mener at denne delen bør inneholde: familiær belastning, barndom, skolegang, militæret, utdanning/arbeidsliv, seksualitet og samliv, forbruk av alkohol, medikamenter, og narkotika, observandens beskrivelse av tidligere kriminalitet, somatisk sykehistorie, psykiatrisk sykehistorie, observandens beskrivelse av aktuelle sak, og status presens.

En rettspsykiatrisk erklæring under dagens forvaringsordning trenger ikke å være konkluderende. Det er retten som skal ta stiling til om kriteriene etter § 39²⁷ er oppfylt. Rettspsykiateren skal redegjøre for forholdene og informere retten om forhold som kan være av interesse. Ønsker rettspsykiateren å oppsummere sin vurdering bør han unngå juridiske uttrykk. Klinisk språkbruk er best, mener Rosenqvist & Rasmussen (2001:66).

”En rettspsykiatrisk utredning i forbindelse med en mulig forvaringsdom må være grundig. Psykiatriske diagnoser skal stilles i den grad disse forekommer (for eksempel personlighetsforstyrrelse, rusmiddelmisbruk, psykisk utviklingshemming m.m.) Det er jo dette de sakkyndige har spesiell kompetanse på. Variasjoner i psykisk funksjonsnivå bør utredes, og hva som er forutsetningene for god funksjon og hva som er forutsetningene for dårlig” (Rosenqvist & Rasmussen, 2001:70).

Tid & lengde

De sakkyndige får en fastsatt tidsramme for når erklæringen må være ferdig. Som regel tidsrammen satt til 6-8 uker, med mindre det er en komplisert sak, sier Høyer & Dalgard (2002:233). Faber (1998:48) hevder at det er vanlig med 3 måneder frist for rettspsykiaterne.

Det har vist seg at det foreligger store forskjeller ved de rettspsykiatriske erklæringene. Hvor lang skal en rettspsykiatrisk erklæring være? Det finnes ingen juridiske krav til hvor lang en rapport skal være. Ellingsen (1987:12) hevder at det foreligger erklæringer på alt fra 4 sider til 56 sider. Ifølge Ellingsen skyldes mye av forskjellen hvor mange politidokumenter som foreligger om vedkommende, samt hvor mange kilder (venner,

---

²⁶ Faber har benyttet en forelesning ”Mal for rettspsykiatriske erklæringer” som er holdt av Randi Rosenqvist og gjengitt i *Årsberetning for den Rettsmedisinske kommisjons psykiatriske gruppe*. Utgitt av Kommisjonen, Oslo, 1994. Boken er ikke tilgjengelig i Oslo, og ikke til utlån.

²⁷ Se vedlegg.

familie, sykehusansatte osv.) som har gitt informasjon. Videre påpeker han at i enkelte erklæringer utgjør politidokumentene over 50 % av den rettspsykiatriske erklæringen.

Kringlen (2001:522) mener at en rettspsykiatrisk erklæring bør kunne gjøres unna på kort tid. Han mener at en kompetent rettspsykiater bør uten problemer kunne stille en diagnose av observanden etter en kort tid med samtale med den tiltalte og eventuelt familie. I tillegg uttaler han at erklæringen bør være kortfattet og inneholde kun det vesentligste.

Det ser ut til å være en noe ulik oppfatning av hvor lang tid det skal brukes på en rettspsykiatrisk erklæring. Av diskusjonene er det rimelig å anta at det ikke er lovfestet en tidsfrist, men at dette bestemmes i retten når det tas ut begjæringen om en judisiell observasjon.

5.4 Avslutning

I dette kapittelet har vi sett synspunkter på at en rettspsykiater er en person som utøver medisinsk ekspertrise på vegne av retten. Ut i fra diskusjonene har det kommet frem at rettspsykiateren ikke nødvendigvis er en utdannet psykiater, men kan også være en allmenn lege. Retten tar i bruk rettspsykiatere for å undersøke i hvilken sinnstilstand den siktede var i, da gjerningen ble begått. Ikke alle siktede blir undersøkt av en rettspsykiater. Det er retten eller påtalemyndighetene som avgjør hvem som skal undersøkes. Hensikten med denne undersøkelsen er å finne ut om den siktede kan dømmes til fengselsstraff hvis han blir funnet skyldig. Lovovertredere som har hatt en sinnstilstand som er nedtegnet i lovbestemmelsene som en psykisk abnorm tilstand blir frifunnet for vanlig fengselsstraff. Rettspsykiateren benytter seg hovedsakelig av samtaler med den tiltalte for å vurdere vedkommendes sinnstilstand. Rettspsykiateren kan innhente opplysninger fra sykehus, familie, eller tidligere behandlingsopplysninger. De fleste undersøkelsene er foretatt ved ett par samtaler med den tiltalte. Her kom det frem at det gjennomsnittelig blir brukt kun 3,5 timer på samtaler med observanden. Rettspsykiateren fokuserer som regel sin undersøkelse på tiltaltes barndom, oppvekst, familieforhold, venner, skole, arbeid, bakgrunn, samt om det foreligger alkohol eller narkotikabruk. Alt som blir sagt av den siktede kan brukes mot ham. Rettspsykiateren har ikke taushetsplikt, men derimot opplysningsplikt. Det har kommet frem at ikke alle rettspsykiatere er like flinke til å opplyse observanden om at de ikke har taushetsplikt. Det er forventet og muligens forpliktet at rettspsykiateren skal oppgi denne informasjonen.

I kapittelet har det kommet frem at ved vurdering av sinnstilstanden hos den siktede ser rettspsykiateren på vedkommendes tilregnelighet. Tilregnelige mennesker dømmes ikke til forvaring, med mindre de har begått en svært alvorlig kriminell handling. Retten kan finne det forsvarlig at den tiltalte holdes i tidsubestemt forvaring, da vedkommende kan være en fare for andre mennesker. Tidligere, under sikringsordningen ble det foretatt judisielle observasjoner for å vurdere tilregnelighet hos en lovbrøyer. I dag, under forvaringsordningen, holder det at rettspsykiateren foretar en personlighetsundersøkelse.

Rettspsykiateren kan også vurdere den siktedes farlighet. Retten kan ikke påkreve dette av rettspsykiateren. Med farlighet menes det om det foreligger en fare for at lovovertrederen på ny vil begå en alvorlig kriminell handling som følge av hans psykiske avvikstilstand. Det er ikke lett for en rettspsykiater å forutsi fremtidig atferd hos en lovovertreder. Derimot er det tryggere for samfunnet om rettspsykiateren finner vedkommende farlig. Det kan virke som om rettspsykiateren er redd for å la en farlig forbryter gå fri, og derfor vurderer altfor mange individer som farlige. Studier har vist at rettspsykiatere svært ofte tar feil. Det finnes intet rasjonelt grunnlag for å forutsi farlighet, og som vi har sett er det svært mange som "uskyldig" blir vurdert som farlige. Det er som sagt riktignok ikke forpliktet av rettspsykiateren å komme med en farlighetsvurdering. Det er ikke å se bort i fra at det kan forventes at rettspsykiateren vurderer farlighet hos de tiltalte. Det er rimelig å anta at det kan være med på å presse rettspsykiateren.

Domstolen kan velge hvor mye av rettspsykiaterens vurderinger den ønsker å vektlegge. Skulle retten velge å lytte til rettspsykiateren, så benytter dommeren den rettspsykiatriske erklæringen som er utformet av de sakkyndige. En rettspsykiatrisk erklæring er en skriftlig konklusjon de sakkyndige kommer frem til på bakgrunn av den judisielle observasjonen. I en slik erklæring blir den siktede diagnostisert og stemplet på bakgrunn av samtalene vedkommende har hatt med rettspsykiateren. Det finnes ingen lovfestet standard for hva en slik erklæring skal inneholde, men målet med undersøkelsen og erklæringen er å stadfeste den siktedes sinnstilstand, da gjerningen ble begått. Rettspsykiateren skal kun forholde seg til den siktedes sinnstilstand, og det er ikke forventet at rettspsykiateren skal ta hensyn til lovbruddets art, eller uttale seg om passende straff osv. De sakkyndige får som regel en tidsfrist på 6-8 uker på å levere den rettspsykiatriske erklæringen. Derimot viser det seg at det gjennomsnittelig tar 3 måneder innen erklæringen er klar. Om tiden preger resultatet er uvisst, men studier har vist at erklæringens lengde varierer stort; alt fra 4 sider til 56 sider.

6. HVORDAN HAR DEN PRAKSIS SOM EKSISTERER I RETTEN I DAG OPPSTÅTT?

Høyer & Dalgard (2002:77) mener at både den samfunnspolitiske utviklingen og psykiatriens historie har spilt en viktig del i utformingen av det regelverket som styrer den rettspsykiatriske virksomheten. I denne delen av oppgaven vil jeg derfor studere den rettspsykiatriske historien. Det er ikke mulig å gi en utfyllende fremstilling av historien, da den er for omfattende. Jeg valgt å kun referere til noen av de hendelsene jeg finner viktige i forhold til oppgaven. Helt til slutt kommer det en avslutning som oppsummerer de viktigste momentene i dette kapittelet.

6.1 Rettspsykiatriens historie

Jeg har valgt å ta en kort oversikt over psykiatriens historie. Dette skyldes at historie bidrar til å gi en kritisk refleksjon over psykiatriens samfunnsmessige funksjon (Hermundstad, 1999:17).

De eldre tider

Lovovertrедere med psykiske problemer har alltid blitt fritatt for straff. I romerretten ble "avsindige og gale" fritatt for straff ut fra moralske grunner. Det ble ansett at sinnssykdommen var straff nok i seg selv (Poulsen, Gottlieb, & Adserballe, 2000:13). I Norge kan man finne rettsregler helt tilbake til 800-tallet, som omhandler sinnslidende forbrytere. Retten har ikke benyttet seg av psykiatrisk ekspertise for å frifinne disse lovovertrедerne. Det var først etter loven av 1848 at det ble benyttet leger til å dokumentere en persons sinnstilstand før man valgte å sperre vedkommende inne på asyl. Dette fikk innvirkning på den senere rettspsykiatri, mener Høyer & Dalgard (2002:80, 89-90), da også lovovertrедeres sinnstilstand ble vurdert av leger.

Innføring av rettspsykiateren og begreper

For å forstå rettspsykiatrien skal jeg først se litt på psykiatriens historie. Begrepet "psykiatri" kom i 1808, og ble innført av Johann Christian Reil; som var en tysk professor i medisin.

"psykiatri, den gren av legevitenenskapen som studerer sinnslidelsene, deres

opphav og behandling. De viktigste arbeidsfeltene er psykoser, psykopati, psykisk utviklingshemming, alkoholisme, narkomani, mentalhygiene og psykosomatiske medisin” (Cappelen, 2001:890).

Før psykiatrien ble det brukt mange forskjellige måter i å prøve og å forstå psykiske lidelser. Psykiatrien erstattet overtro, religiøse spekulasjoner, humoralpatologi og andre førvitenskapelige metoder. Opplysningstiden på 1700-tallet var med på å forme den psykiatriske vitenskap. Sinnssykdommer ble ikke lenger betraktet som en straff fra gud, men legene anså sykdommene som arvelige hjernesykdommer, sier Hermundstad (1999:19).

”**rettsmedisin**, legevitenenskap anvendt i rettens tjeneste. Særlig kjent gren av rettsmedisin er *rettspsykiatrien*, der de sakkyndige skal avgjøre om en tiltalt var sinnssyk eller bevisstløs i gjerningsøyeblikket, eller om han har mangelfullt utviklede eller varige svekkede sjelsevner” (Cappelen, 2001:919).

Rettspsykiatri er psykiatri anvendt i retten. Rettspsykiatri er rettssystemets måte å benytte psykiatere til å veilede retten i vurdering av lovovertrederens sinnstilstand. Dette gjøres for å avgjøre om vedkommende kan dømmes til straff.

Rettspsykiatri stammer opprinnelig fra den gamle rettspraksisen som eksisterte i gresk og romersk tid. Ideen den gang var at ”sløve, vanvittige og idiotiske mennesker, som mangler forutsetninger for å vurdere konsekvensen av sine handlinger” (Hermundstad, 1999:208) ikke skal idømmes straff. Hensikten med straff er ikke lenger bare gjengjeldelse, men også å beskytte samfunnet. I Norge så man lignende rettspraksis allerede under Magnus Lagabøters lands- og bylov (rundt midten av 1200-tallet) (Hermundstad, 1999:208).

Frem til 1800-tallet så dommere seg like skikket som leger til å vurdere om en person var utilregnelig. I følge Schaanning (2002a:37, 39) fastslo straffeprosessloven av 1887 at det var en legeerklæring som skulle avgjøre om en person var utilregnelig. Institutt med rettspsykiatriske sakkyndige ble innført i alle vestlige rettsstater fra midten av 1800-tallet. I 1842 innførte Norge en lov som fritok ”gale og avsindige” for straff. Oppigjennom årene utviklet det seg lignende paragrafer som omtalte de utilregnelige. På denne måten har psykiaterne spilt en viktig rolle i rettsutviklingen. Både når det gjelder utforming av rettsregler og praktisering (Hermundstad, 1999:208).

I 1929 kom professor, i psykiatri, Ragnar Vogt²⁸ med uttrykket ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”. Begrepene har vært i bruk frem til innføring av forvaring 1. januar 2002. Disse begrepene har vært svært omtalt i rettspsykiatrien, og utgjør derfor en

---

²⁸ Ragnar Vogt var Norges første professor i psykiatri (Kringlen, 2001:29).

stor del av rettspsykiatriens historie. Uttrykket ble innført i sikringsrevisjonen i 1929. Den gang var fortolkningen av begrepet noe annen enn i senere tid:

”Svær nevrose, epilepsi, psykopatiske konstitusjonsanomalier, alkoholiske og annen toksikogen sinnssvekkelse, samt lettere former av svekkelse som følge av alder eller organisk hjernelidelse” (Dalgard, 1966:13).

I 1947 ble begrepene omtolket av Langfeldt:

”Med ”mangelfullt utviklede sjelsevner” i første rekke siktes til de forskjellige former og grader av åndsvakhet, samt til de alvorligere former for konstitusjonelle psykopatier. Til ”varig svekkede sjelsevner” svarer i første rekke organiske hjernelidelser samt alkoholiske eller andre toksikogene sinnssvekkelser, men også de mer fremskredne former for alderdomssvekkelse samt defektiltstander etter psykoser” (Dalgard, 1966:13).

Eitinger & Rettestøl kom med denne fortolkningen av begrepene:

”Stort sett kan man si at den rettspsykiatriske konklusjon mangelfullt utviklete sjelsevner svarer til diagnosene psykopati eller sosiopati, atferdsavvik, personlighetsforstyrrelse, oligofreni, og seksuelle perversjoner. Varig svekkede sjelsevner brukes på personer som gjennom oppveksten har hatt en normal utvikling men som på et tidspunkt på grunn av en sykelig tilstand har blitt forandret. Dette kan ofte ses i sammenheng med alkoholisme eller narkomani. Betegnelsen varig betyr ikke at tilstanden er evigvarende men betyr varig over lengre tid” (Eitinger & Retterstøl, 1990:75).²⁹

Det som ser ut til å være helt nytt er at Eitinger & Retterstøl har tatt med personlighetsforstyrrelser i sin fortolkning av begrepene. Selv om begrepene har forandrets seg noe, og noe fortsatt finnes i termen er ikke bruken av begrepene den samme som før. Tiden har forandret seg, og selv om det meste av hva som er riktig og galt har bestått er det en forskjell i hva som er normalt i dag. Normer, moral og verdi innebærer ikke det samme i dag som i 1929. Faber (1998:83) understreker dette i sitt materiale ved å referere til et utsagn av en av hennes informanter som er rettspsykiater:

”... hadde man mangelfullt utviklede sjelsevner hvis man var homofil. Nå må man minst være pedofil for å ha det lissom så det er jo noe med i hvilken grad atskiller man seg fra det som blir oppfattet som normalt. Det er en lite presis diagnostikk på alle vis” (Faber, 1998:83).

---

²⁹ Det er usikkert hvilket år denne fortolkningen kom. Eitinger & Retterstøl har utgitt flere utgaver av boken ”Rettspsykiatri”. Jeg er kun i besittelse av utgaven som kom i 1990, og kan derfor ikke med sikkerhet si om de hadde denne fortolkningen med i sine andre utgaver. Jeg antar at det foreligger uttalelser og fortolkninger om begrepene allerede i første utgave fra 1971, men jeg kan ikke si sikkert om den er ordrett lik/ulik den som nevnes her.

Sjelsevnebegrepene er i dag tatt ut av lovteksten. Før dagens forvaringsordning trådte i kraft, ble begrepene diskutert gjentatte ganger. Det har lenge vært en stor enighet om at sjelsevnebegrepene er belastende og ikke-psykiatriske begreper. Forslag har bl.a. vært å erstatte det med begrepene ”sterk bevissthetsforstyrrelse” og ”dyptgående abnormtilstand”. Disse begrepene er heller ikke hentet fra psykiatrien. Det antas av Christie (1974:140) at også disse begrepene med tiden vil få en stigmatiserende effekt.

”Forandrer man ordene, men ikke de bakenforliggende realiteter, vil snart de nye ord være like ille. Forandringen av ordene bidrar bare til at realitetene bakom kan få eksistere uforstyrret enda litt til” (Christie, 1974:140).

Christie (1974:140) uttalte i 1974 at å benytte ord som ”abnorme” og ”særlig farlig”, er ord som vil være hentet fra lovteksten. Å bytte ut sjelsevnebegrepene med disse er ikke nødvendigvis et fremskritt.

”Lovens nåværende uttrykk³⁰ synes å være særlig ”stygge”. Men selv om man søker å finne andre ord, så ville disse lett få akkurat det samme stemplingspreg. Det avgjørende er at ordene fungerer i en sammenheng hvor de danner bakgrunn for sosial kontroll av et utstøtt klientell. De nye uttrykkene ”særlig farlig” og ”dyptgående abnormtilstand” vil sikkert virke stigmatiserende på nøyaktig samme måte etter kort tid praksis” (Kongshavn, 1987:269).

Det finnes per i dag ingen slike eller lignende begreper i dagens lovtekst.

Behandlingsideologi?

Psykiatrien oppstod rundt renessansens humanisme. Sinnssyke skulle nå helbredes, i stedet for å bli låst inne i fangehull (Hermundstad, 1999:19). Ved innføring av en ny gruppe eksperter oppstod det en stor legitimitet og en ubestridt posisjon for disse legene hevder Hermundstad (1999:20). Ved innføring av psykiatri som behandlingsmetode vokste det frem en rekke asyler. Overlegene ved disse asylene fikk praktisk talt en uinnskrenket makt (Hermundstad, 1999:21). Det har igjennom tidene blitt utført en rekke groteske eksperimenter på psykisk syke individer (Hermundstad, 1999:31).

”I psykiatrien ble samfunnets krav om styring av avvikere viktigere enn behandling – og omsorg (...) I tillegg til å yte behandling påtok psykiateren seg en kontrolloppgave, og den dobbelte funksjon ga psykiateren en tvetydig karakter” (Hermundstad, 1999:22).

---

³⁰ Sitatet er hentet fra Kongshavns bok som kom ut i 1987. Lovens nåværende uttrykk henviser ikke til dagen lovtekst, men den tidligere sikringsordningen som var omtalt i den gangs Straffeloven § 39. Dagens forvaringsordning står nå i denne paragrafen. Lovens nåværende uttrykk henviser til sjelsevnebegrepene.

På denne tiden innebar asylene lite behandling og mest forvaring (Hermundstad, 1999:35). Av det her kan man se at rettspsykiateren oppnår sin dobbeltrolle. Rollen som lege og rollen som rettens hjelper for å opprettholde kontroll i samfunnet. Det er rimelig å si at rettspsykiateren får en noe tvetydig rolle.

Einar Kringlen (2001:11) beskriver to historieoppfatninger i psykiatriens historie; den materialistiske og den idealistiske. Det materialistiske synet tar utgangspunkt i Karl Marx, og mener at fokuset som ble rettet mot de sinnssyke i siste halvdel av 1800-tallet kan begrunnes med det kapitalistiske borgerskapets maktovertakelse. Kringlen forklarer det slik:

”Borgerskapet hadde behov for å markere ufornuften eller galskapens posisjon i forhold til sin egen fornuftsideologi, slik denne kom til uttrykk i opplysningstidens filosofi. Det ble viktig å skille ut opprørske og farlige elementer som var ”produsert” av den industrielle revolusjonen, slik som fattige, sinnssyke, alkoholikere og åndssvake. Psykiatrien ble et redskap for borgerskapet i dette renovasjonsarbeidet. Det ble også viktig for enkelte psykiatere å plassere geniene i båser, ut fra klassisk psykiatriskdiagnostikk” (Kringlen, 2001:11).

Det idealistiske synet tar utgangspunkt i G.W.F. Hegel liberalistiske evolusjonsoppfatning. Fokuset rettes mot at samfunnsutviklingen hadde kommet så langt at det vokste frem et humanistisk og vitenskapelig syn om at sinsslidende skulle få levelige kår og status som pasienter (Kringlen, 2001:11).

På 1960-tallet ble psykiatrien influert av sosiologien. Det var spesielt sosiologiske begreper som ble tatt i bruk i det psykiatriske vokabularet. Blant disse begrepene var bl.a. sosial rolle, norm, avvik, sosial kontroll og sosial klasse (Kringlen, 2001:26).

Omfang - utvikling

I 1894 uttalte Den Norske Kriminalistforeningen at mange forbryterske handlinger beviser sinnssykdom. Ved århundreskifte økte bruken av rettspsykiatere i alle vestlige land. Antall rettspsykiatriske erklæringer sier noe om hvor ofte rettspsykiatere har blitt brukt innen strafferettssystemet. I Norge ble det fra 1885-1890 foretatt 140 rettspsykiatriske vurderinger. Fra 1900-1905 ble det foretatt 398 rettspsykiatriske vurderinger. Rettspsykiaterne ønsket å stanse utviklingen av kriminalitet ved å hindre tilbakefall (Schaanning, 2002a:39). I 1920-årene ble det foretatt ca. 60 rettspsykiatriske erklæringer årlig (70 ifølge Holum & Grøndahl (1995:4)). På 1930-tallet hadde dette doblet seg til ca. 140 saker (Holum & Grøndahl, 1995:4). På 1950-tallet var det oppe i 200-300 rettspsykiatriske erklæringer årlig (300-400 ifølge Holum & Grøndahl, (1995:4)), deretter sank omfanget. I 1970 var det 140 erklæringer, mens det i 1975 var 89. Det begynte å stige igjen, og i 1985 lå det på 210 rettspsykiatriske

erklæringer (Kringlen, 2001:516). I 1988 ble det, som tidligere nevnt, foretatt 193 rettspsykiatriske vurderinger (Eitinger & Retterstøl, 1990:80). Holum & Grøndahl (1995:4) hevder at i siste femårsperiode på 1980-tallet lå antallet rettspsykiatriske erklæringer på rundt 250 saker årlig. I de siste årene har det ligget på ca. 350 rettspsykiatriske erklæringer årlig (Kringlen, 2001:516). Det er her en helt klar økning i bruken av rettspsykiatere som hjelpere for rettsvesenet.

Denne utviklingen bærer preg av samfunnets interesse for rettspsykiatri. På 1960-tallet ble det rettet en sterk kritikk mot rettspsykiaterens rolle i retten og konflikten med legerollen. Av tallene over ser vi at omfanget sank på 1970-tallet. På 1970-80-tallet ble det lagt en større vekt på klassifisering, og psykiatrien opplevde en biologisk orientering. Rettspsykiateren ble mer ettertraktet, noe som resulterte i en økning av omfanget på 1980-tallet (Kringlen, 2001:516).

Psykiateren trer inn i retten

Universitetet i Oslo ble opprettet på begynnelsen av 1800-tallet. Via universitetet vokste det frem en rekke vitenskapelige profesjoner; bl.a. leger. I 1815 ble derfor en medisinsk lege, på vegne av retten, pålagt å undersøke en lovforbryter som hadde handlet i ”villelse og raseri”. Det forelå lite utdannelse innen psykiatri i Norge på denne tiden. Som følge av dette ble samarbeidet mellom domstolen og de rettspsykiatriske sakkyndige lite tilfresstillende. Ettersom tiden gikk ønsket man å sikre seg en mer ensartet rettspsykiatrisk bedømmelse. Derfor ble Den Rettsmedisinske Kommisjon opprettet i 1900. Det medførte at psykiaterne fikk en vesentlig rolle i utarbeidelsen av Straffeloven av 1902 (Eitinger & Rettestøl, 1990:57). Straffeloven av 1902 ble senere revidert i 1929. De sinnslidende lovovertrederne ble først plassert på Gaustad. Det eksisterte en misnøye med at sinnssyke lovovertredere skulle plasseres sammen med andre sinnssyke. I 1895 ble Kriminalasylet i Trondheim etablert. Kriminalasylet klarte ikke å ta i mot alle sinnslidende forbrytere. Kapasiteten på asylet var for liten. Av den grunn ble Reitegjerdet (også i Trondheim) omgjort til spesialasyl i 1921. Kriminalasylet ble avviklet i 1961, mens Reitegjerdet ble avviklet i 1979 (Høyer & Dalgard, 2002:94-95, 100).

Av omfanget rettspsykiatriske erklæringer er det rimelig å konkludere med at rettspsykiaterens innpass i retten har vært noe skiftende. Hvis vi ser på de siste 50 årene, ser vi at rettspsykiateren deltok ofte i rettsforhandlingene på 1950-tallet. Deretter sank bruken, eventuelt behovet, for rettspsykiaterens bidrag i retten. På midten av 70-tallet var det svært lite bruk av rettspsykiatrisk kyndighet i retten. På 1980-tallet steg bruken av rettspsykiatere,

og det fortsatte å stige. I det siste tiåret har bruken av rettspsykiatere i retten vært høyere enn noensinne. Hvorvidt dette vil forandre seg etter at forvaringsordningen ble innført den 1. januar 2002 er usikkert. Planen er at rettspsykiateren skal benyttes mindre, men det er rimelig å anta at en overgangsperiode vil forekomme. Det kan og tenkes at retten allikevel oppnevner rettspsykiatere i like stort omfang som før, da de ønsker å støtte seg på deres kyndighet.

Historisk tabell

Som nevnt er det mye jeg har utelatt fra historien, da den er svært omfattende. Jeg kommer her med en tabell som er hentet fra Høyen & Dalgard (2002:107) som oppsummerer de viktigste årstallene i psykiatriens historie med vekt på rettspsykiatriske forhold:

800-1276: Tinglovene

1276-78: Magnus Lagabøter norske landslov

1604: Christian IVs norske lov

1687: Christian Vs norske lov (N.L.)

1736: Kgl. reskript om opprettelse av dårekister i hospitalene.

1776: Kgl. reskript om opprettelse av eget dolllhus ved Oslo hospitals dolllhus

1779: Oslo hospitals dolllhus åpner med plass for 16 sinnssyke

1842: Ny kriminallov

1845: Ny fattiglov, rett til fattighjelp

1848: Lov om sinnssykes behandling og forpleining

1855: Gaustad sykehus åpner (200 plasser)

1895: Kriminalasylet åpner i Trondheim

1902: Straffeloven, innføring av sikring som særreaksjon

1921: Reitegjerdet blir spesialasyl for vanskelige og særlig farlige mannlige sinnssyke

1929: Revisjon av straffeloven. Sikringsinstituttet endelig utformet

1935: Frivillig innleggelse i psykiatriske sykehus mulig

1961: Lov om psykisk helsevern

1970: Rettslig overprøving av vedtak om tvungent psykisk helsevern

1984: Tvangsbehandlingsregler i lov om psykisk helsevern

1991: Ny lov om sosiale tjenester. Tvangsbestemmelser overfor rusmisbrukere

1996: Nye særreaksjoner i straffeloven vedtatt. Sikring avskaffes

1997: Forslag til revisjon av lov om psykisk helsevern

1999: Psykisk helsevernloven vedtatt. Ny pasientrettighetslov vedtatt.

2001: Psykisk helsevern loven og pasientrettighetsloven trer i kraft.

2002: Nye strafferettslige særreaksjoner trer i kraft.

2002: Ny lov om straffegjennomføring trer i kraft

6.2 Avslutning

Den første kjente bruken av leger i en rettssal var i 1815, men det var langt fra vanlig praksis. I 1848 ble det nedskrevet i loven at man kunne benytte leger til å dokumentere sinnstilstanden hos lovovertridere. Rettspsykiatrien oppstod i en tid som forandret sitt syn på sinnslidelser. Tidligere ble sinnssykdom ansett som en straff fra Gud, og det eksisterte mye overtro og religiøse spekulasjoner. I opplysningstiden forandret synet seg og psykiatrien blomstret opp som en vitenskap. De sinnssyke skulle nå helbredes, og det oppstod en gruppe med eksperter som fikk stor legitimitet i samfunnet. I 1887 ble det fastslått i Straffeprosessloven at det var en lege som skulle avgjøre om en tiltalt var tilregnelig eller ikke. Tidligere hadde dommerne blitt ansett som like dyktige til å ta foreta denne vurderingen. Ettersom tiden gikk ønsket man å sikre seg en mer ensartet rettspsykiatrisk bedømmelse, og Den Rettsmedisinske Kommisjon ble opprettet i 1900. Kommisjonen gjennomgår alle rettspsykiatriske erklæringer før de sendes videre til retten. Psykiaterne var bl.a. p.g.a. denne kommisjonen med å utarbeide Straffeloven av 1902. Som følge av det fikk rettspsykiaterne en vesentlig rolle i rettssystemet. Rettspsykiatere har spilt en viktig rolle i selve rettsutviklingen, da de har vært med på å utforme de lover og den praksis vi har i dag.

Dette kapittelet har i tillegg belyst begrepene ”rettspsykiatri” og ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”. Rettspsykiatri innebærer at sakkyndige skal vurdere den tiltaltes sinnstilstand. Ved rettspsykiatri anvender man psykiatrisk vitenskap innen rettssystemet. Hensikten er å vurdere om den tiltalte kan straffes eller om vedkommende må dømmes til en særreaksjon. Begrepet ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner” er et begrep som er tatt ut av lovteksten i dag. Begrepet ble så sterkt kritisert at man valgte å fjerne det ved innføring av forvaringsordningen. Det ble allikevel diskutert i dette kapittelet, da det har i lang tid vært en del av rettspsykiatrien og er en viktig del av den rettspsykiatriske historiske utviklingen. Begrepet omtaler sjelsevner og svekkelser av sinnstilstanden. Begrepet ble todelt i sin bruk og forståelse. Av diskusjonen har det kommet frem at ”mangelfullt utviklede sjelsevner” tilsvarte psykopati, sosiopati, oligofreni eller seksuelle perversjoner; mens ”varig svekkede sjelsevner” ble brukt for toksiske hjerneskader etter alkoholisme og narkomani, samt andre organiske hjernesykdommer hos

kriminelle. Bruken av begrepene ble muligens tatt for ”god fisk”. Begrepene var ikke definert eller begrunnet, men ble dannet ut fra praksis og tradisjon. Kritikken av begrepene gikk på at de var svært belastende og stigmatiserende.

For å forstå mer om hvordan den rettspraksis som eksisterer i dag har oppstått må man forstå hvilken praksis som har eksistert og eksisterer i dag. Dette spørsmålet vil jeg belyse nærmere i neste kapittel hvor jeg kommer inn på sikring og forvaring.

7. HAR RETTSPSYKIATERENS ROLLE I RETTEN FORANDRET SEG MED TIDEN?

I denne delen av oppgaven vil jeg se på hvordan lovforandringer har påvirket rettspsykiaterens rolle. Hva skjedde når sikring ble opphevet og forvaring innført? Fikk det noen innvirkninger for rettspsykiaterens rolle i retten? Vi har sett hvordan rettspsykiateren og dommeren jobber sammen i retten. Vi har sett hva som er rettspsykiaterens oppgave og rolle. Men er rettspsykiaterens rolle annerledes under dagens forvaringsordning enn det den var under den tidligere sikringsordningen? For å forstå rettspsykiaterens rolle under de to ordningene vil jeg først se på hva de to ordningene er, og hva som skiller seg mellom dem. Jeg vil i dette kapitlet ta for meg problemstilling 3: Er det en forskjell i rettspsykiaterens rolle i dagens forvaringsordning kontra den tidligere sikringsordningen? Jeg vil presentere ulike syn og meninger, og er ikke ute etter å komme med konkrete fasitsvar om hvordan det er eller bør være. I tilfeller hvor det er rimelig å komme med antagelser vil jeg gjøre det. Helt til slutt kommer det en avslutning som oppsummerer de viktigste momentene i dette kapitlet.

7.1 Fra sikring til forvaring – den nye ordningen

Sikring er en særreaksjon som i mange år ble utsatt for sterk kritikk. Som følge av dette valgte man å utvikle en forvaringsordning som skulle erstatte sikringsordningen. Jeg vil i denne delen først belyse de to særreaksjonsordningene, sikring og forvaring. Deretter vil jeg foreta en del sammenligninger på flere områder når det gjelder de to ordningene. Jeg ser på tall og omfang, formålet med særreaksjonen, domsgrunnlaget, tilregnelighet, straffen, og soningsforholdene. Deretter drøfter jeg om forvaring er en bedre ordning enn sikring. Ulike

syn vil bli presentert. Et viktig tema i dette kapittelet er hvorvidt rettspsykiaterens rolle bidrar til sperre folk inne. Rettspsykiaterens rolle i et samfunnsmessig perspektiv vil bli belyst her.

7.1.1 Forvaring kontra sikring

Sikringsbestemmelsene ble innført i den norske straffeloven av 1902, i 1929. Dvs. at Straffeloven av 1902 ble revidert i 1929 (Eitinger & Retterstøl, 1990:73). Sikring var en særreaksjonsform som kunne dømmes i tillegg til straff. Loven av 17. januar 1997 avløste sikringsordningen med forvaringsordningen. Forvaring som særreaksjon trådte i kraft 1. januar 2002. Slettan & Øie (1997:260) påpeker at forvaring ble innført for å erstatte sikring i tilfeller hvor den tiltalte var tilregnelig. Det betydde ikke at sikring ble opprettholdt for utilregnelige saker. Sikringsordningen ble opphevet i sin helhet.

Norge har tidligere benyttet seg av både forvaring og sikring samtidig. I Straffeloven av 1902 (revidert utgave i 1929) skilte man mellom sikringstiltak mellom utilregnelige lovbrystere, og etterforvaring av tilregnelige forbrytere. Psykiaterne skulle ikke spille noen rolle ved de tilregnelige forbryterne, hevder Schaanning (2002a:153). Man gikk etter hvert bort fra forvaring, og benyttet seg kun av sikring. I dag er sikring opphevet, og forvaring tatt i bruk igjen. Som sagt var det med Straffeloven av 1902 at sikring som særreaksjon ble innført i den reviderte utgaven i 1929. Med det kom muligheten for å idømme straff + sikring. Denne ordningen har blitt kalt for det dobbeltsporede system, da man blir idømt to dommer.

Utarbeidelsen av forvaringsordningen har vært en usedvanlig langvarig og grundig lovgivningsprosess. Straffelovrådet fikk allerede i 1957 beskjed om å utrede hvorvidt sikringsordningen skulle endres. Utredningen kom først i 1974 (i følge Slettan & Øie (1997: 312) kom utredningen i 1973). Derimot gikk det ytterligere to tiår før de første reglene om forvaring ble vedtatt. Reglene var da vedtatt av Straffelovskommisjonen to ganger, og av Særreaksjonsutvalget (underutvalg av Straffelovskommisjonen). Forvaringsordningen som benyttes i dag bygger i hovedsak på forslag fra Særreaksjonsutvalget. Særreaksjonsutvalget fikk støtte fra alle kommisjonens medlemmer med unntak av en (Hauge) (Ot.prop. nr. 90 (2003-2004), 2004). Utredningen var sammensatt av jurister og medisinere. Under høringen som ble holdt samme år, forelå det sterk kritikk fra psykiatrisk hold. Det er en av grunnene til at det ikke ble fremlagt noen lovforslag på bakgrunn av utredningen, sier Slettan & Øie (1997:312).

Syn og holdninger

Da sikringsbestemmelsene ble innført i 1929 ble den positivt ansett, hevder Eitinger & Retterstøl (1990:73). Professor Ragnar Vogt uttalte bl.a. ”en omfattende, praktisk anvendelig, human sikringsrett” (i Eitinger & Retterstøl, 1990:73). Det har i ettertid vært mye kritikk mot hvordan loven ble anvendt; samt selve lovbestemmelsene. Hovedsakelig går kritikken ut på at det er svært vanskelig å si med stor sikkerhet hvem som kan komme til å begå nye straffbare handlinger. En konsekvens av det er at man kan risikere å sikre mennesker som muligens ikke vil begå nye straffbare handlinger. Det er dette Christie kalte for ”falske positive” (jf. kap. 5.3.3). En annen kritikk er at sikring ikke skal være straff i lovens forstand, slik den blir opplevd av mange pga. det dobbeltsporede system. Med det dobbeltsporede system hentydes det til sikringssystemet som dømmer lovbrøttere til straff med sikring i tillegg. Ikke alle er i mot sikringssystemet. Forkjempere for systemet hevder at sikringssystemet er et fleksibelt system. De mener at det er gode muligheter for å ta hensyn til både samfunnets og lovforbryteres interesser, sier Eitinger & Retterstøl (1990:73).

En av informantene til Faber (1998:112) sier dette om sikringsordningen:

”Man skulle innføre dette sikringsinstituttet som en human affære fordi man da skulle la være å idømme straff, og i stedet skulle gi dem sikring, og sikringen skulle da være behandlingstilbud. Da tenkte man på forskjellige former for psykiatrisk institusjonsbehandling osv. men det ble jo ikke sånn. Det ble i stedet bare et dobbeltsporet system med sikring på toppen av fengselsstraffen og en overdreven bruk av denne paragrafen, eller bokstaven F. Slik at vi fikk altså denne fengselslignende fortsettelsen av straffen. Du kan si at de som satt på Ila og gikk over fra fengsel til sikring, de merket ikke store forskjellen” (Faber, 1998:112-113).

Det kan se ut til at samfunnet ble sikret, mens den innsatte ikke fikk noe behandling. Sikringsinstituttet levde ikke opp til sine intensjoner. Det må derimot påpekes at sikringens formål var hovedsakelig å sikre samfunnets krav på beskyttelse. Behandlingsformålet kom i annen rekke (NOU 1974:17). Ut fra dette er det rimelig å si at siden retten trengte rettspsykiatere for å idømme en sikringsdom, innebærer det at rettspsykiateren er med på å beskytte samfunnet. Her ser vi rettspsykiaterens rolle i det samfunnsmessige perspektivet.

Endringen

12. desember 1996 ble det vedtatt at forvaring skulle erstatte sikringsordningen (Faber, 1998:122). Den 1. januar 2002 trådte 3 nye særreaksjoner i kraft. Disse skulle erstatte den tidligere særreaksjonen sikring. De tre nye særreaksjonene er forvaring, tvungen psykisk helsevern, og tvungen omsorg. Selv om forvaring kalles en særreaksjon er det en straff.

Hvorfor ble forvaring innført når rettssystemet i alle år har benyttet seg av sikring? Storvik (2003) sier at forvaring ble innført som en reaksjon på den tidligere rettsordningen som ble brukt. Forvaring ble innført fordi det ble besluttet at sikring var en særreaksjon som rettssystemet ønsket å oppheve. Sikring har gjennom lang tid vært under sterk kritikk. Sikringsreaksjonen ble opphevet ved lov av 1997 nr. 11, men trådte først i kraft 1. januar 2002. Personer som var idømt sikring, da den nye reaksjonsformen ble tatt i bruk, må sone ferdig sikringsdommen. De sikringsdømte kan søke om å få omgjort sikringsdommen til en forvaringsstraff, påpeker Storvik (2003). Innholdet i soningen skal være forskjellig ved de to ordningene. Siden sikring ble opphevet 1. januar 2002, oppstod det en gruppe sikringssonede uten en ordning. I lys av overgangsordningen kan de sikringsinnsatte bli overført til å sone en forvaringsdom i stedet. Soningen foregår stort sett på samme sted, så det blir i praksis små forskjeller.

Tall og tid

Christie (1978a:137) har dokumentert at det fra 1929 til 1932 var idømt 182 forvaringsdommer, og omtrent 90 sikringsdommer. Deretter sank det betraktelig; bl.a. p.g.a. opptøyer og brann på Akershus forvaringsanstalt i 1932. I 1933 var det 7 forvaringsdømte. Antall forvaringsdømte fortsatte å synke helt frem til 1963. Da den siste forvaringsdommen ble ilagt. 1. januar 1960 var det 6 forvaringsinnsatte (Christie, 1978a:137). Når det gjelder sikring var situasjonen annerledes. Antallet sikringsdømte steg hele tiden. En forklaring kan være den nye synsvinkelen på lovbrysterne. De som tidligere ble ansett som normale, og da ilagt forvaring, ble nå ansett som unormale og derfor idømt sikring. Det er rimelig å anta at det er den samme type lovbrysterne som på 30-tallet ble ilagt forvaring, som senere ble dømt til sikring, hevder Schaanning (2002a:159). Sikring ble ikke idømt ofte. Tidlig på 80-tallet antok man at det ble ilagt rundt 20-30 sikringsdommer årlig. Av disse var 10-12 sikring i tillegg til fengselsstraff, bemerker Ellingsen (1987:36). I 1983 var det 5000 som ble dømt til fengselssoning. Av disse fikk 31 personer sikring i tillegg til fengselsstraffen. 13 personer ble, ifølge Kongshavn (1987:14), idømt kun sikring. Etter mye kritikk i årenes løp, forekom det en redusert bruk av særreaksjonen. I 1994 fikk 25 lovbrystere kun sikring som dom, mens 32 lovbrystere fikk ubetinget fengsel og sikring.

I 1980 var det 110 rettspsykiatriske erklæringer. Av disse konkluderte 19 erklæringer med normale individer. 7 stk ble ansett å ha ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”, men ble frifunnet eller saken henlagt. 3 stk hadde begått ubetydelige lovbrudd. Det innebærer at man satt igjen med 81 lovbrystere som var potensielle sikringskandidater. Av

disse fikk 39 dommen sikring. For å bli idømt sikring må aktor legge ned påstand om sikring, sier Ellingsen (1987:39).

I 1985 fikk 145 personer diagnosen ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”. Kun 41 av disse fikk sikring. Det tilsvarer 28 %. Til sammenligning ble det i 1990 gitt en sjelsevne-diagnose til 176 personer. Av disse ble 33 idømt sikring. Det tilsvarer 19 %. I 1995 var 181 personer som fikk sjelsevne-diagnosen, hvorav 18 personer fikk sikring. Det tilsvarer 9,5 %. Dette tyder på en sterk nedgang i bruken av sikring ovenfor personer med ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”, hevder Høyer & Dalgard (2002:277).

Er dette mange? Er det flere eller færre som vil bli idømt forvaring? Forvaring har kun vært i bruk i snart fire år. Det er for tidlig å si konkret om det er færre eller flere som blir idømt forvaring. Det skyldes bl.a. overgangsordningen mellom sikring og forvaring, samt at forvaring er en ny ordning for alle. Det tar tid å komme seg inn i ordningen for alle som benytter den.

Formål

Sikring ble benyttet ut ifra samfunnsmessige hensyn. Hensikten ved å idømme sikring var å beskytte samfunnet fra forbryteren, hevder Kongshavn (1987:9). Sikring var en særreaksjon som skulle ” tjene samfunnets behov for beskyttelse mot lovbrudd”. I hele perioden sikring var i bruk var det en målsetting at behandling av lovbryteren skulle være sentralt. Kongshavn (1987:233) sier videre at mange følte at sikring var urimelig og oppfattet det som et onde.

I 1922 ble det bl.a. uttrykt at sikring ble tatt i bruk for å beskytte samfunnet. Sikringens formål var å verne samfunnet, hevder Ellingsen (1987:78).

Med sikringsparagrafen håpet man på å innføre mer terapeutiske muligheter. Ønsket var at det ikke skulle gis en kort straff, men en mer langvarig behandling i spesielle institusjoner. Dette har man aldri klart å opprette, mener Eitinger & Retterstøl (1990:74).

Formålet med forvaring er ”fastsatt ved kronprinsregentens resolusjon av 5. mars 2004 med hjemmel i lov av 22.mai 1902 nr.10 Alminnelig borgerlig Straffelov § 39, bokstav h og lov av 18.mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff § 5”. Her lyder § 2 som følger:

”Gjennomføring av forvaring skal ivareta samfunnets behov for sikkerhet mot ny alvorlig kriminalitet fra den forvaringsdømtes side. Innenfor sikkerhetsmessig forsvarlige rammer skal den forvaringsdømte gis mulighet for å endre sin adferd og tilpasse seg et liv i frihet” (Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring, 2004).

Det ble hevdet bl.a. i NOU 1983:57, ifølge Ellingsen (1987:38), at sikring kun ble ilagt for å forebygge gjentakelse av alvorlig kriminalitet. Ellingsen (1987:38) stiller spørsmål ved om det finnes noen klar grense ved hva som er alvorlig kriminalitet. Denne grensen er svært alvorlig når det gjelder forvaring. Den nye ordningen legger også vekt på skillet alvorlig kriminalitet. For å bli idømt forvaring er kriteriet at det har blitt begått en alvorlig kriminalitet (Ellingsen, 1987:38). Når retten føler seg avhengig av rettspsykiateren for idømme særreaksjoner som har til hensikt å forebygge gjentakende handlinger, er det rimelig å si at rettspsykiateren blir et hjelpemiddel for å sperre folk inne. Dette bryter som nevnt med forholdsmessighetsprinsippet. Rettspsykiateren kan da sies å jobbe ut ifra et samfunnsmessig perspektiv.

Hensikten er ikke å pine lovbrøyten, sier Schaanning (2002b:180). Forvaring skal ikke gjøre vondt, men det sier seg selv at det er en psykisk påkjenning å sitte i fengsel samt sone en straff som er tidsubestemt. Forvaring er en straff, og tidligere strafferettstenkning har vært at straff skal oppleves som en pine. Schaanning sier allikevel her at hensikten med forvaring ikke er å pine. Men han bemerker at straffen skal gjøre vondt (Schaanning, 2002a:170).

Christie (1974:143) hevder at hensikten med særreaksjoner er å beskytte samfunnet ved å avverge nye misgjerninger der det foreligger en reell fare for at slike handlinger kommer til å bli begått.

Formålet med sikring var å beskytte samfunnet mot fremtidig lovbrudd. Formålet med forvaring er å reagere på en forbrytelse som allerede er begått, og i tillegg forhindre nye fremtidige lovbrudd. De forvaringsdømte straffes fordi de er "onde" og forvares fordi de er "farlige", mener Schaanning (2002b:8).

I diskusjonen som foreligger her kommer det frem at det er en stor enighet om at rettspsykiateren er et bidrag til det samfunnsmessige perspektivet. Det sies at formålet med særreaksjonene er å beskytte samfunnet. Som tidligere nevnt benyttes rettspsykiateren for å kunne begrunne bruken av slike dommer. Rettspsykiaterens rolle blir på det viset benyttet for å sperre folk inne i samfunnets beste interesse.

Domsgrunnlag

For å dømme sikring ble det krevd at gjerningsmannen måtte ha "mangelfullt utviklet og/eller varig svekkede sjelsevner" (Christie, 1978a:137).

Ikke alle som fikk diagnosen "mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner" ble idømt sikring. Frem mot avviklingen av sikringsordningen ble det mer

alvorlige lovbrudd som medførte sikring. En sikringsdom som følge av en sjelsevnediagnose er en dom basert på vedkommendes personlighet og ikke en handling. Det anses som svært krenkende, og er et av kritikkpunktene for nedleggelsen av sikringsordningen. Har denne bruken vært misbrukt? Systemet har blitt kritisert for å ha blitt misbrukt i den forstand at sikring blir ilagt til mennesker som anses som plagsomme isteden for farlige, sier Faber (1998:113-114). Ut i fra disse utsagnene kan det sies at rettssystemet benytter seg av det samfunnsmessige perspektivet i litt stor grad. Er dette misbruk av rettspsykiaterens rolle?

Schaanning (2002a:170) sier at forvaring idømmes når det anses at tidsbestemt straff ikke er tilstrekkelig. Straffen skal anses som tilstrekkelig til å verne samfunnet. I tillegg må det foreligge en "nærliggende fare" for at forbryteren vil begå en slik forbrytelse på nytt. Ikke alle lovbreakere kan idømmes forvaring. Hvem som kan dømmes til forvaring bestemmes av forbrytelsen som er begått (Schaanning, 2002a:170). Lovbreakere som

"har begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse, eller annen alvorlig forbrytelse som har krenket andres liv, helse eller frihet eller utsatt disse rettsgodene for fare. Drap, voldtekt, ran og legemsbeskadigelse er eksempler på lovbrudd som faller inn under disse lovkategoriene, mens narkotikaforbrytelser og tyveri faller utenfor" (Storvik, 2003:268).

For at en forbryter skal bli dømt til forvaring kreves det dessuten at vedkommende har begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt ovenfor. Ved innføring av forvaring ble bedømmelsen av gjentakelsesfare isteden omtalt som bedømmelse av farlighet. Fokuset flyttes da, ifølge Johnsen (2003:4), fra spesielle og situasjonsbestemte omstendigheter til det generelle og personlige ved forbryteren. "Farlig" er en betegnelse som anses som mer stigmatiserende enn farevurderingen. Det både har vært og er fortsatt etisk og faglig usikkerhet rundt bruken av farlighetsbedømmelse, sier Johnsen videre. I tillegg hevder Johnsen (2003:4) at det fortsatt er grunn til å stille spørsmålstegn ved selve begrepsbruken og praksisen av farlighetsbedømmelse.

Høyer & Dalgard (2002:277-278) sier at det ikke foreligger noen krav om psykiatrisk diagnose ved idømmelse av forvaring. Dagens ordning ved idømmelse av forvaring innebærer en mer begrenset bruk av forvaring. Videre sier de at riksadvokaten i et skriv har søkt om å forbeholde forvaringsordningen for personer med personlighetsforstyrrelser eller utviklingshemming.

Sikring kunne idømmes til alle typer forbrytere. Det var ikke satt noen "krav" for hvilke typer lovbrudd som kunne medføre sikring, sier Slettan & Øie (1997:319). Sikring ble stort sett brukt mot lovbreakere som hadde begått alvorlige volds- og sedelighetsforbrytelser.

Forvaring blir kun idømt til bestemte typer lovbrøyttere. Dvs. lovbrøyttere som har begått bestemte typer straffbare handlinger kan bli idømt forvaring. Disse straffbare handlingene er: vold, frihetsberøvelse, ildspåsettelse, seksualforbrytelse, eller annen forbrytelse som krenker andres liv, helse, eller frihet. Når det gjelder gjentakelsesfare var det for sikring et krav om at det måtte være fare for at en gjentakelse av lovbruddet skulle forekomme. For idømmelse av forvaring må det ved alvorlige forbrytelser være en nærliggende fare for gjentakelse, mens det ved mindre alvorlige forbrytelser må være en særlig nærliggende fare for gjentakelse. Ved idømmelse av sikring ble det ikke satt noen krav om at forbryteren hadde begått noen straffbare handlinger tidligere. Ved forvaring er det blitt satt et krav om at vedkommende tidligere har begått noen av de nevnte forbrytelsene som kvalifiserer for forvaring (nevnt ovenfor). Men dette er kun et krav hvis vedkommende er tatt for en mindre alvorlig forbrytelse. Ved alvorlige forbrytelser vurderes det slik som det ble gjort ved sikring. Altså, det er ikke et krav om at vedkommende har begått en forbrytelse tidligere. Forvaring ser derimot kun på de bestemte straffbare handlingene; som er nevnt ovenfor.

Ut i fra dette kan det se ut til at forvaring har et snevrere domsgrunnlag enn sikring. Anvendelsesområdet for forvaring er mindre.

Det er helt og holdent opp til dommeren om han vil dømme lovbrøytteren til forvaring. Retten bruker sitt skjønn til å vurdere behovet for forvaring, selv om lovbrøytteren oppfyller kravene for å bli idømt forvaring. Slik var det ikke med sikring. Hvis lovovertrederen oppfylte kravene for en sikringsdom var dommeren i visse tilfeller forpliktet til å dømme vedkommende til en slik særreaksjon, sier Slettan & Øie (1997:266). Med det forstår jeg det slik at samfunnsperspektivet har blitt tatt hensyn til ved utforming av forvaringsordningen. Hvis dommeren følte seg forpliktet til å idømme sikring når en rettspsykiateren vurderte vedkommende til å oppfylle kravene, medførte det på en måte at det var rettspsykiateren som dømte vedkommende til sikring. Rettspsykiateren sitter på en måte med makt over den tiltaltes fremtid. Som nevnt tidlig i avhandlingen bidrar rettspsykiateren med å sperre folk inne. Det er et samfunnsperspektiv som bryter med forholdsmessighetsprinsippet. Etter hva jeg forstår av diskusjoner som er lagt frem skal rettspsykiateren ikke ha makt til å påvirke de tiltaltes dom eller fremtid. Dommeren er ansvarlig for det. Rettspsykiaterens vurderinger kan innebære at den tiltalte oppfyller kriteriene for forvaring, men dommeren er allikevel ikke forpliktet til å idømme forvaring. Dermed kan man si at rettspsykiateren har blitt fratatt en del makt. Rettspsykiateren bidrar ikke på samme måte med å sperre folk inne i dag med den nye forvaringsordningen.

For å bli idømt forvaring er det ikke lenger nødvendig med en sjelsevnediagnose. Det er allikevel rimelig å anta at de fleste som blir idømt denne særreaksjonsbestemmelsen lider av en dyssosial personlighetsforstyrrelse, hevder Rosenqvist & Rasmussen (2001:64).

Tilregnelighet

Kun tilregnelige forbrytere kan dømmes til forvaring, da forvaring er en straff. Det er etter norsk lov ikke lov til å dømme utilregnelige forbrytere til straff; jf. straffeloven § 44³¹. For utilregnelige forbrytere kan det brukes andre særreaksjoner; som nevnt, tvunget psykisk helsevern, sier Storvik (2003:267).

Tilregnelige forbrytere idømmes forvaring. Utilregnelige forbrytere som er psykotiske eller bevisstløse i gjerningsøyeblikket kan idømmes tvungent psykisk helsevern. Tvungen omsorg idømmes forbrytere som er utilregnelige fordi de er psykisk utviklingshemmede. Dette er nedtegnet i Straffeloven § 39 (Johnsen, 2003:11).

”Forvaring er en særreaksjon som bare kan idømmes personer som er strafferettslig tilregnelige når det er antatt at det foreligger en nærliggende fare for gjentakelse av alvorlig kriminalitet. I tillegg må det dreie seg om et alvorlig lovbrudd (”alvorlige voldsforbrytelser, seksualforbrytelser, ildspåsettelse eller annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet eller utsatte disse rettsgodene for fare”), eller mindre alvorlige lovbrudd av samme art som nevnt over” (Høyer & Dalgard, 2002:242).

Sikring var en særreaksjon som kunne idømmes både tilregnelige og utilregnelige lovbyrtere. Det var andre krav (tilleggskrav) som ble stilt for at en tilregnelig lovovertreder skulle dømmes til sikring. Vedkommende måtte ha vært bevisstløs som følge av selvforskyldt rus eller under en forbigående nedsettelse av bevisstheten, da handlingen ble begått. Eller vedkommende måtte ha et ”mangelfullt utviklet og/eller varig svekkede sjelsevner”. Det innebærer at det bare var psykisk avvikende lovbyrtere som kunne idømmes sikring. De fleste tilregnelige sikringsdømte falt under kategorien ”mangelfullt utviklede og/ eller varig svekkede sjelsevner”, hevder Slettan & Øie (1997:308).

Forvaring er som sagt en straff. Og som nevnt ble det bestemt at forvaring kun skal idømmes til tilregnelige lovbyrtere. Sikring stilte krav om psykiske avvik. Vedkommende måtte være enten utilregnelig (psykotisk/bevisstløs), eller ha psykisk avvik i form av ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”. Forvaring stiller ingen krav om psykiske avvik. Forvaring er en straff. Av den grunn kan ikke en forbryter bli idømt både

---

³¹ Se vedlegg

fengsel og forvaring. Det er etter norsk lov ikke lov å idømme en forbryter to straffer for samme lovbrudd. Ved sikring var dette annerledes. Det skyldes bl.a. at sikring ikke ble lovfestet som straff, men som en særreaksjon. Av den grunn kunne en forbryter bli idømt både fengselsstraff og sikring. Dette gjaldt kun for tilregnelige forbrytere. Utilregnelige forbrytere ble ikke idømt fengselsstraff. Det skyldtes at en person som er utilregnelig ikke kan straffes, men dømmes til behandling i stedet.

Høyer & Dalgard (2002:225) sier at grunnlaget for å idømme forvaring hos tilregnelige forbrytere er at det foreligger en fare for gjentakelse av kriminelle handlinger, og at vedkommende anses som farlig.

Utilregnelige skal ikke ilegges straff, men under sikringsreformen kunne de idømmes sikring. Dette gjaldt kun når det forelå fare for gjentakende handlinger. Dessuten ble sikring ovenfor utilregnelige kun benyttet ved alvorlige kriminelle handlinger, hevder Slettan & Øie (1997:166).

Straffen

Både sikring og forvaring er tidsubestemt. I tillegg er begge reaksjoner som kun benyttes ovenfor det som anses for farlige forbrytere. Forskjellen mellom sikring og forvaring er at sikring kunne idømmes i tillegg til fengselsstraff. Forvaring er en straff som idømmes kun alene. Den tiltalte kan ikke idømmes vanlig fengselsstraff i tillegg. Sikring var derfor ingen straff, men en tilleggsreaksjon; en såkalt særreaksjon. Forvaring betegnes også som en særreaksjon, da den ikke er en vanlig fengselsstraff (Slettan & Øie, 1997:261).

Sikring var en soning som var tidsubestemt. Det innebar at den innsatte kunne bli løslatt på dagen eller sitte i fengsel i årevis, hevder Kongshavn (1987:5). Sikring ble vanligvis idømt for 5 år av gangen. Men tidsrammen kunne gjerne settes til 3 år, 5 år eller 10 år av gangen. Når sikringstiden var utløpt skulle retten på nytt vurdere den tiltalte. Man undersøkte da om det forelå et behov for ytterligere sikring. Kongshavn (1987:15) påpeker at det var ytterst sjelden at en sikringsdom ble forlenget. I en undersøkelse utført av Kongshavn (1987:16) fant han at sikring sjelden idømmes alene. Det dobbelsporede system ble ofte tatt i bruk med straff + sikring.

Forvaring er en tidsubestemt straff. Storvik (2003:268-269) sier at retten allikevel fastsetter en tidsramme når en forbryter blir idømt forvaring. Det bør settes en minstetid, og det skal settes en lengstetid. Minstetiden kan ikke overstige 10 år. Lengstetiden bør ikke overstige 15 år, og kan ikke overstige 21 år. Minstetiden avgjør når den dømte kan søke om prøveløslatelse. Når forvaringstiden er ferdig sonet, kan den dømte bli vurdert på nytt for

videre forvaring. Domstolen kan forlenge forvaringen med inntil 5 år om gangen, dersom retten finner grunnlag for å tro at det foreligger gjentakelsesfare. Det finnes ingen grenser for hvor mange ganger forvaringen kan forlenges. Via dette systemet eksisterer det dermed livsvarig fengsel i Norge, hevder Storvik (2003:268-269). Hvis lengstetiden utløper og det ikke er blitt gitt en forlengelse blir vedkommende løslatt. Den dømte kan også bli løslatt før lengstetiden utløper, men da i form av prøveløslatelse. Slettan & Øie (1997:349) sier at reglene om prøveløslatelse er til for å sikre at forvaringen ikke varer lengre enn nødvendig.

Kongshavn (1987:15) hevder at ved sikring, som ved dagens forvaring kan retten ta stilling til hvorvidt forlengelse av særreaksjonen er nødvendig. Det foreligger ingen foreløpig informasjon om forvaring vanligvis forlenges; dette på grunn av den korte virketiden. Ved sikring var det sjelden at sikringstiden ble forlenget, sier han videre.

Ved forvaring er det strenge krav om at de forvaringsdømte får en individuell oppfølging. De sikringsdømte kunne i enkelte tilfeller sone utenfor sikringsanstalten; dvs. frisikring. Det er ikke tilfelle for forvaringsdømte. Storvik (2003:278-279) sier at en prøveløslatelse kan tilsvare en form for frisikring. Enkelte innsatte på Ila har uttalt at de mente det ikke kom til å bli noen forskjell på sikringssoning og vanlig fengselssoning, hevder Kongshavn (1987:3).

Storvik (2003:279) påpeker at de som var idømt sikring, da lovendringen trådte i kraft, kan søke om å få omgjort sikringsdommen til en av tre særreaksjoner: forvaring, tvungent psykisk helsevern, eller tvungen omsorg.

Forvaringsdømte som er idømt en tidligere fengselsstraff slipper å sone den vanlige fengselsdommen. Grunnen er at det anses som lite å oppnå med å fullbyrde en fengselsstraff når den domfelte blir idømt en inngripende tidsubestemt straff som forvaring, sier Slettan & Øie (1997:267).

Soning og fengsel

Slettan & Øie (1997:260-261) sier at en annen forskjell mellom sikring og forvaring er innholdet i reaksjonene. Forvaring sones kun i en fengselsanstalt. Sikring kunne sones i frihet eller anstalter som er underlagt fengselsvesenet. Forvaring er en frihetsstraff, slik som fengselsstraff er. Forvaringen skal ha et annerledes innhold en vanlig fengselsstraff. Forvaringen skal tilpasses den domfeltes behov.

Ved soning av sikring, sier Kongshavn (1987:15) at man kunne ha ”fri sikring” eller ”lukket sikring”. Fri sikring innebar flere mulige tiltak: a) å anvise eller forby ham et oppholdssted, b) stille ham under oppsikt av politiet eller dertil særlig oppnevnt tilsynsmann

og pålegge ham å melde seg for politiet eller tilsynsmannen til visse tider, c) forby ham å nyte alkoholholdige varer, d) anbringe ham i betryggende privat forpleining. Lukket sikring innebar: e) å anbringe ham i psykiatrisk sykehus, kursted, pleieanstalt eller sikringsanstalt, f) holde ham i fengslig forvaring. Kongshavn (1987:15) sier at det er retten som bestemte rammene for sikringen. Deretter var det påtalemyndigheten som avgjorde hvilket sikringsmiddel som skulle anvendes først. Justisdepartementet/fengselsstyre kunne så avgjøre om et sikringsmiddel skulle byttes ut med ett annet eller om sikringen skulle innstilles eller gjenopptas.

Soning av forvaring skal skje i en avdeling som ivaretar de forvaringsdømtes behov. De fleste mannlige forvaringsdømte soner på Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt. De kvinnelige forvaringsdømte soner på Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt. Forvaringsdømte kan ikke sone straffen utenfor fengsel, med mindre det er ett ledd i progresjonen mot prøveløslatelse. Storvik (2003:269) sier at med soning utenfor fengsel menes overgangsbolig, institusjon, eller mindre restriktive fengsler.

Soning av sikring ble av mange ikke oppfattet som annerledes enn vanlig fengselsstraff. Hvordan dette er for de forvaringsdømte er for tidlig å si. Det antas at det er en utfordring for det nye systemet å få i gang tiltak som virker mer forebyggende. Forvaring skal være tilpasset de enkeltes behov, og det bør foreligge et samarbeid mellom flere fagområder. Det foreligger ikke noe konkret om hva forvaringsordningen skal inneholde, sier Høyer & Dalgard (2002:278).

”Ved lovendringen 17.januar 1997 nr. 11 ble det vedtatt egne regler om prøveløslatelse av forvaringsdømte (punkt 3.3). Utover det ble det ikke gitt noen særregler om innholdet i forvaringen. Men i forarbeidene er det forutsatt at forvaring bør ha et annet innhold enn fengselsstraff i tradisjonell forstand. Reaksjonen bør tilpasses de dømtes særlige behov, og det bør være et mål å påvirke den enkeltes personlighetsutvikling. Ekspertise fra flere fagområder bør derfor trekkes inn, i første rekke fra klinisk psykologi, psykiatri, sosialpedagogikk og sosial- og fengselsfag” (Slettan & Øie, 1997:348).

De forvaringsdømte får status som domsinnsatt, slik som andre fengselsinnsatte. Dette kan virke noe rart, da forvaringsdømte ikke er dømt til fengselsstraff; men forvaringsstraff; mener Johnsen (2003:4).

Det er et krav om større bemanning for de som sitter på forvaringssoning; og at de ansatte har et høyere nivå av tverrfaglig kompetanse. Dette skyldes at innholdet i forvaringsstraffen ikke er lik andre straffer. De forvaringsdømte skal få en grundigere individuell behandling hvor det fokuseres på egenvekst og endring. Atferdstrening, arbeidstrening, undervisning, fritidsaktiviteter, og lovbruddrelatert programvirksomhet er

viktige elementer i soningen, sier Storvik (2003:270-271). Forvaringsinnsatte deler fellesskap med andre innsatte, men de forvaringsdømte kan bli utelukket fra dette fellesskapet.

Forarbeidet for forvaringsordningen ble skrevet for mange år siden. I den tiden det tok før forvaringsordningen trådte i kraft har innholdet i den vanlige fengselsstraffen endret seg. Vanlig fengselsstraff blir i dag (i noe større grad) tilpasset den innsatte. I tillegg jobbes det med å utvikle særskilte soningsplaner for den enkelte innsatt. Det innebærer at det ikke foreligger store forskjeller på vanlig fengselsstraff og forvaringsstraff. En vesentlig forskjell foreligger fortsatt. Forvaring er tidsubestemt. Det gjør forvaringen til en mer byrdefyll straff, mener Slettan & Øie (1997:348).

Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt har innført en egen ansvarsgruppe rundt hver forvaringsdømte. Denne gruppen består av en førstebetjent, en kontaktbetjent, en sosialkonsulent, en arbeids- eller skolekontakt, og en avdelingssykepleier. Storvik (2003:270-271) sier det legges inn mye arbeid i de forvaringsdømte. De observeres i tre til seks uker før de blir overført til soningsanstalten. I tillegg kartlegges personopplysninger, behandlingsbehov, tilpasningsevne, og atferd. Denne informasjonen brukes internt som et hjelpemiddel for de ansatte. Opplysningene kan bli presentert i retten hvis fengslet skal være representert ved en eventuell prøveløslatelse (Storvik, 2003:270-271).

Ut i fra diskusjonene i kapittelet er det kommet frem at forvaring ble innført for å få en bedre ordning for de tilregnelige. I den tidligere forvaringsordningen, som eksisterte i første halvdel av 1900-tallet, skulle ikke rettspsykiateren spille noen stor rolle, men så kom sikringsordningen som la frem et behov for rettspsykiateren. Sikringsordningen ble først positiv ansett, men ble i etterkant utsatt for mye kritikk. Forkjempere for sikringsordningen mente at den ivaretok både samfunnets og individets behov. Motstandere mente at den ivaretok kun samfunnets. Mange som har uttalt seg i diskusjonen her er enige i at også forvaringsordningen ivaretar kun samfunnets interesser. Forvaring blir brukt når vanlig straff ikke anses som tilstrekkelig. Men under forvaringsordningen er ikke dommeren avhengig av rettspsykiateren for å idømme særreaksjonen, slik som han var under sikringsordningen. En forskjell ved de to ordningene er at forvaring kun skal idømmes for tilregnelige forbrytere. Sikring ble tatt i bruk for både tilregnelige og utilregnelige. Slettan & Øie sier at forvaring skal tilpasses den domfelte. Så det kan se ut til at noen av individets interesser ivaretas allikevel. Men det er få som uttaler seg om dette, så man kan ikke si at det foreligger en enighet om den oppfattelsen.

7.1.2 Forvaring – et bedre valg enn sikring?

I Ot.prop. nr.87 ble det vedtatt at forvaringsordningen skulle gjennomgå en grundig etterkontroll, av reglene om utilregnelighet og særreaksjoner, fem år etter ikrafttredelse. Både justiskomiteen og Straffelovkommisjonen mener at det foreligger for sterke begrensninger i § 39 vedrørende hvilke lovbyggere som kan idømmes forvaring. Straffelovkommisjonen har vedtatt at den gjeldende ordningen skal virke en tid før endringer blir foretatt (Ot.prop. nr. 90 (2003-2004), 2004).

Dagens forvaringsordning har tatt over som strafform for mange mennesker som ville blitt ilagt sikring. Av de tidligere sikringsdømte, ble omtrent 10 % vurdert som utilregnelige. Av de resterende 90 % ble de fleste sett på som psykopater. Dette er mennesker som i dag vil bli idømt forvaring, mener Schaanning (2002a:164).

Forvaring kan gies til lovbyggere under 18 år (15-18 år), men det foreligger ingen kjennskap til at den er gitt til så unge mennesker. Et flertall i Straffelovkommisjonen (Hauge, Sulland, og Coward) mener at forvaring ikke bør gis til lovbyggere under 18 år. Mindretallet (Høgetveit og Fossgard) mente at det er lite sannsynlig mennesker under 18 år oppfyller kravene for forvaring. I tillegg mente de at i de tilfellene unge mennesker oppfyller forvaringskravene, bør de bli ilagt forvaring tiltross for deres unge alder. Mindretallet mente at faren for andres liv, helse eller frihet bør være utslagsgivende (Ot.prop. nr.90 (2003-2004), 2004).

Det var forventet at Ila fengsel– og forvaringsanstalt måtte øke sin bemanning med 52 årsverk grunnet innføring av forvaringsordningen (Ot.prop. nr. 46, 2004).

Hva oppnåes med å bruke særreaksjoner? Det kan vanskelig tenkes at det har noen effekt for den innsatte. For samfunnsbefolkningen vil det medføre en følelse av sikkerhet, mener Christie (1974:134).

Et mindretall i Straffelovkommisjonen, Coward og Hauge, er imot forvaringsordningen og ønsker den opphevet. I noen få høringsinstanser har de fått støtte. Forvaringsordningen ble allikevel vedtatt, da et flertall i kommisjonens og et stort flertall av høringsinstansene gikk inn for ordningen (Ot.prop. nr. 90 (2003-2004), 2004).

Ved innføring av forvaring ble den gamle sikringsordningen delt i to for å imøtekomme noe av kritikken den hadde blitt utsatt for. Utilregnelige skal nå bli dømt til tvungen psykisk helsevern, mens tilregnelige kan få forvaring ved alvorlig kriminalitet, hevder Schaanning (2002b:181).

Schaanning (2002a:131) sier at forvaring og sikring er begge blitt benyttet for å bekjempe lovbrudd. Var det riktig å oppheve sikringsordningen, og innføre forvaring? Ved innføring av forvaring ønsket man å fjerne noen av vilkårene for idømmelse som ble brukt ved sikring. Dette gjaldt bl.a. kravet om psykisk avvik. Forvaring har ikke innført et slikt krav. Allikevel blir det benyttet psykiatriske sakkyndige i nesten like stor grad ved forvaring som det ble ved sikring, hevder Storvik (2003). Kongshavn (1987:270) har sagt seg enig i avskaffelse av sikringsordningen. Derimot mener han at den ikke burde erstattes av en ny tidsubestemt ordning. Videre sier han at rettspsykiatrien ikke har noen god funksjon ovenfor de tilregnelige forbryterne, og at den ordningen burde nedlegges. Kongshavn mener derimot at rettspsykiatrien fortsatt må opprettholdes ved de utilregnelige forbryterne.

Christie mente at forvaringsordningen kom til å bli noe bedre enn sikringsordningen. Det dobbeltsporede system ville bli opphevet. Den har allikevel sin ulempe. Christie bemerker det slik:

”Det et blandingssystem mellom rett og helse, lovbrudd og personlighet. Det gir adgang til omfattende maktbruk mot lovovertrедere som følge av personlighetsdefekter påvist av psykiatere” (Christie, 1974:143).

Fjerne særreaksjoner?

Christie (1974:126) mener at vi kan klare oss uten særreaksjoner. Han hevder at de ikke gir samfunnsborgerne noen reell beskyttelse, og at de medfører unødvendige omkostninger. Det store spørsmålet blir om landet vil bli et tryggere land med slike særreaksjoner. Vil forekomsten av farlige reduseres? Det er en spesifikk gruppe mennesker som kan idømmes særreaksjoner. Blant disse er det mennesker som har drept en bekjent, kjæreste, familiemedlem eller lignende. Disse menneskene plasseres i en voldsgruppe, men er lite sannsynlige til å ha tilbakefall. De har som regel aldri begått noen lovbrudd tidligere; og i tilfeller hvor det har skjedd er det få som har begått voldslovbrudd. Her er det ikke stort å oppnå med særreaksjon, sier Christie (1974:127).

Kritikk

Som nevnt tidligere i kapittelet er mye av kritikken som er rettet mot sikring om den store belastningen de domfelte følte med at reaksjonen var tidsubestemt. Forvaring er også tidsubestemt. Forvaring kan dessuten forlenges. Det innebærer at denne belastningen på de domfelte ikke er fjernet. På den måten er forvaring verken bedre eller dårligere enn sikring.

”En måte å unngå tidsubestemtheten på kunne være å bruke de vide strafferammene for fengselsstraffen i større utstrekning enn i dag, og eventuelt

å åpne for å skjerpe straffen når visse vilkår er oppfylt. Samtidig kunne spørsmålet om prøveløslatelse avgjøres etter en løpende farlighetsvurdering.

Men en slik løsning er etter lovgiverens mening ikke god nok. Er det stor fare for at den domfelte begår nye alvorlige lovbrudd, vil det ved tidsbegrensede straffer være vanskelig å beskytte samfunnet. Og når straffetiden er ute, vil man ikke ha noen muligheter for å gripe inn hvis det fortsatt er fare for gjentakelse. Reaksjonen bør med andre ord være så lenge det er nødvendig, men ikke lenger. Derfor må den etter lovgiverens syn fremdeles være tidsubestemt” (Slettan & Øie, 1997:262).

Reglene ved sikring ble ansett som at de ikke var betryggende nok. Slettan & Øie (1997:262) påpeker at det var administrative organer, og ikke dommeren, som avgjorde hvilke sikringsmidler som skulle brukes, samt hvor lang sikringstiden skulle være.

Sikring benyttet seg av svært stigmatiserende karakteristikk på lovovertrедere som ble idømt særreaksjonen. Begrepene ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner” er i dag avskaffet ved innføringen av forvaring. Forvaring anses derfor som en bedre løsning enn sikring. Forvaringsordningen har ikke innført noen nye begreper.

Ellingsen (1987:132) hevdet lenge før forvaringsordningen trådte i kraft at han tvilte på om den ville løse det problemet den var tiltenkt å løse. Ellingsen hevdet at begrepsavklaringene og rasjonelle begrunnelser for tiltaket var mangelfulle. Derimot innrømmer han at forvaringsordningen vil gi svar på en rekke andre pressende problemer. Han gir ikke noen konkret informasjon om hva han mener om dette.

I 1990 kom særreaksjonskommisjonen med et forslag til ny straffelov. Den ble kritisert for at sikringsordningens dårlige sider ble videreført til den nye ordningen. Ved å opprettholde ordningen med tidsubestemt reaksjon vil det oppleves som en tilleggsstraff. Kommisjonen ble dessuten kritisert av Thomas Mathiesen for å ikke ha gjort gode nok undersøkelser når det gjaldt farlighetsvurdering. Mathiesen mener kommisjonen ikke har tatt hensyn til en rekke undersøkelser som forelå, og som viste at farlighetsbedømmelse er vanskelig. Mathiesens oppfatning er at særreaksjoner trer i kraft kun fordi man ønsker å ha det, og ikke fordi det er grundig undersøkt. Mathisen sier det slik: ”den politiske vind er slik at særreaksjoner – det vil man ha” (Mathiesen, 1990:29).

Under sikringsordningen var mange idømt straff + sikring, det såkalte dobbeltsporede system. Lovbryteren sonet først sin straff, så sikringen. Det fungerte nok i teori, men praksis var det lite som skilte de to soningene. Når en innsatt soner både straff og sikring på samme sted, og ofte samme celle, fortsetter pinepåføringen; hevder Schaanning (2002b:182). Det er kun straffen som er ment å være pine, men selv om sikring ikke skulle være pine er det mye som talte for at det allikevel var det.

Det mest betenkelige med sikringsordningen var tidsubestemtheten og spørsmålet om farlighet. Allikevel forligger de ved den nye ordningen – forvaring. Schaanning (2002b:188) stiller seg noe kritisk til den nye forvaringsordningen. Han mener at forvaringsordningen er basert på rettferdighetsprinsippet. Derimot havner den opp i et dilemma som sikringsordningen også hadde. Hvis det er nødvendig å idømme en særreaksjon er det et tegn på at vedkommende ikke bør idømmes straff. ”jo sikrere man er på at den dømte er ”farlig” (og derfor må sikres), desto sikrere kan man også være på at han ikke kunne noe for sin ugjerning (og dermed ikke fortjener straff)”. Ut i fra rettferdighetsbetrakningen blir straff tvilsomt. Schaanning mener at å kalle forvaring for straff ikke løser problemet, men bare feier det under teppet.

En ny epoke?

Er problemene fjernet ved innføring av forvaringsordningen? Høyer & Syse (1991) uttalte før ordningen trådte i kraft at de regnet med at problemene kun ble forskyvet. De mente at en skjønnsmessig vurdering av straffefrihet ikke var å anbefale, og reagerer på at forvaring også er en tidsubestemt særreaksjon. Videre spør de seg om Norge nå går mot en større bruk av innesperring.

Er forvaring en bedre ordning enn sikring? Schaanning (2002b:197) uttaler at forvaring ikke bare skal være behandling, men den skal gjøre vondt. ””Behandlingen” av de forvaringsdømte skal svi og gjøre vondt, og de må pines (med frihetsberøvelse) i minst like lang tid som vanlige fanger (sannsynligvis mer)”. Det dobbeltsporede system er avskaffet, men det kan allikevel virke som om lovgiverne har tenkt dobbeltsporet ved utformingen av forvaringsordningen.

Synspunkter

Rosenqvist er svært skuffet over den nye forvaringsordningen. Hun sier at

”den kriminalpolitiske vinden nå blåser i retning av strengere straffer. (...) Hvis politikerne mener at noen skal ha livstidsdom, så bør de si dette rett ut. Det er vanskelig å forutsi graden av farlighet over lang tid. Og hvordan skal den forvaringsdømte dokumentere sin endring? Det er greit med en livsvarig straff for noe man har gjort – ikke for noe man kan komme til å gjøre. Skjønt, jeg liker ikke livsvarige dommer” (Rosenqvist, 2004b).

I en artikkel ”Forvaring - vern mot forbrytere” (Rognmo, 2002) kommer det frem at norske forsvarere er generelt skeptiske til forvaringsordningen. Advokat Marte Svarstad Brodtkorb sier:

”Forvaring dreier seg om å spå i framtida, og det er umulig. Problemet med forvaring er at det ikke er en tidsbestemt straff, vi mener det er en form for dobbeltstraff. Man kan aldri sikre samfunnet mot drap, og vi vet at strengere straffer ikke har noen preventiv virkning. Det samme vil gjelde med forvaring. De fleste drap blir begått i affekt, og de fleste dreper bare en gang. Skal man sikre samfunnet mot at det vil skje igjen, må man sperre alle drapsmenn inne på evig tid og kaste nøkkelen” (Rognmo, 2002).

I diskusjonene som kommer frem i kapittelet ser det ut til å være en enighet om at forvaring ikke er noen god ordning. Det betyr ikke at samtlige ønsker sikringsordningen i stedet. Slik jeg forstår det er forvaring en noe bedre ordning enn sikring, men mange av kritikkmomentene ved sikring eksisterer også ved forvaring; slik som tidsubestemt straff.

Sosiologiske perspektiver

Goffman uttaler ingenting konkret om straff eller straffesystem.

Aubert uttalte i 1954 i ”Om straffens sosiale funksjon” at straffen hadde mange symbolske funksjoner. Bl.a. skulle den gi et inntrykk til befolkningen om at viktige sosiale problemer var løst. Hvis vi overfører denne tolkningen til dagens samfunn og straffessystem vil det bety at forvaring gir et inntrykk til befolkningen om at det er løsningen på et alvorlig problem med lovbreakere som begår alvorlig kriminalitet. Selv om forvaring ikke taes i bruk så ofte får folket et inntrykk om at noe blir gjort pga. medias dekning av saker.

Foucault uttaler ingenting konkret om kan benyttes i drøftingen av dette tema.

7.2 Rettspsykiaterens rolle

Schaanning (2002a:31-32) sier at rettspsykiaterne spiller to roller i straffesaker. De vurderer forbrytternes fortid (sinnsyk i gjerningsøyeblikket?), og fremtid (fare for gjentakelse?). Rettspsykiaterne skal altså diagnostisere forbryterens handlinger, samt forutsi fremtidige handlinger. Slik jeg ser det innebærer det en dobbeltrolle for rettspsykiateren. Rettspsykiateren skal bruke sin legevitenskap til å analysere lovbreakeren, for så å beskytte samfunnet mot fremtidige kriminelle handlinger.

I denne delen av kapittelet skal jeg først se på noen syn og holdninger, og sosiologiske perspektiver angående rettspsykiaterens rolle. Deretter belyses rettspsykiaterens rolle under sikringsordningen, og rettspsykiaterens rolle under forvaringsordningen. Det er ikke min hensikt å fortelle leseren hvordan det faktisk er, men hvordan ulike stemmer/syn mener at det

er. Her er jeg ute etter å belyse hvilke forventninger som har blitt stilt til rettspsykiateren under de to ordningene. I tillegg ønsker jeg å se hvordan rettspsykiaterens rolle i de to ordningene stiller seg i forhold til samfunnsperspektivet.

7.2.1 Er det en forskjell i rettspsykiaterens rolle i dagens forvaringsordning kontra den tidligere sikringsordningen?

Schaanning (2002a:33) sier at vurderingen av gjentakelsesfare har gjort systemet avhengig av psykiatere. Tidligere ble sikringstiltak tatt i bruk uansett om forbryteren var utilregnelig (sinnssyk, bevisstløs) eller tilregnelig med ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkende sjelsevner”. Det var nok at forbryteren viste en abnormtilstand. Den nye ordningen har skapt særskilte regler i paragrafen, for utilregnelige og tilregnelige. Sikringsordningen krevde at de som idømmes sikring måtte gjennomgå en rettspsykiatrisk undersøkelse. Denne undersøkelsen valgte særreaksjonsutvalget å avskaffe i 1990, sier Schaanning (2002a:33). Videre hevder han at de mente at en personundersøkelse utført av kriminalomsorgen var mer enn nok i tilfeller hvor det ikke forelå noen tvil om tiltalte var tilregnelig. Fire år senere hevdet en rekke psykiatriske instanser at psykiatere var de best egnede til å foreta slike personundersøkelser. Departementet valgte å gi psykiaterne adgang til å foreta rettspsykiatriske undersøkelser der det anses hensiktsmessig (Schaanning, 2002a:33).

Ellingsen (1987:151-152) mener at befolkningen kan få inntrykk av at rettsapparatet faktisk gjør noe med farlighetsspørsmålet. Psykiaterne er med på å rydde opp i den farlige kriminaliteten. Ved hjelp av dem får befolkningen et inntrykk av at løsningen er legitim og troverdig, da rettspsykiaterne er ekspertene.

Syn og holdninger

Vet rettspsykiateren egentlig hva hans rolle er? Hva skal han gjøre hvis han er i tvil?

”Man pekte også på rettens ansvar for å unngå at de sakkyndige gir spontane vurderinger i retten, og at urutinerte sakkyndige og personer med stort markeringsbehov vil kunne gå utover sine mandater” (NOU 2001:12, kap.4, 4/5-2005).

Her kommer det frem at det er retten som er ansvarlig for den jobben rettspsykiateren gjør. Skal dommeren irettesette psykiateren hvis han ikke har utført oppgaven godt nok?

Høyer & Dalgard (2002:225) sier at det er retten som avgjør om vilkårene, for å idømme særreaksjonen forvaring er tilstede. Rettspsykiaterens rolle er kun å vurdere den

mentale tilstanden lovbryster sannsynligvis hadde på gjerningstidspunktet. Rettspsykiateren tar da stilling til om de psykiatriske vilkårene for en særreaksjon er tilstedet, hevder Høyer & Dalgard (2002:225).

Holum & Grøndahl (1995:28) påpeker at enkelte rettspsykiatere har ytret ønske om forandringer av rollen deres. De syntes at det hadde vært bedre om snevrere og tydeligere mandat, og en bedre standard på uttalelsene. I tillegg ønsker de muligheten til å uttale seg om prognose og foreslå behandling. De ønsker også et bedre fagmiljø hevdes det.

Rosenqvist mener at rettspsykiateren kan ha en viktig rolle under rettsforhandlingene. Hun sier at:

”Av og til er det vanskelig å kartlegge en persons atferd, da det vil være ulike beskrivelser. I en del straffesaker står påstand mot påstand. I slike saker kan den rettspsykiatriske konklusjon være avhengig av rettens avgjørelse om hva personer faktisk har foretatt seg” (Rosenqvist, 2004a).

Rosenqvist sier at rettspsykiateren kan spille en viktig rolle i rettssystemet, men hun mener at rettspsykiaterens oppgave i stafferetten er begrenset. Selv om rettspsykiaterens oppgave er begrenset er det viktig at utredningen holder faglig mål, påpeker Rosenqvist (2004a).

”Det har vært for mange rettspsykiatriske observasjoner. Hovedsaken må være å få kartlagt hvem som er utilregnelige og hvem som kan få nedsatt straffereaksjon. Men mange observeres kun for sikkerhets skyld.

En av oppgavene til sakkyndige rettspsykiatere er å avgi risiko- og farlighetsvurderinger. Det er bred enighet blant fagfolkene om at dette er vanskelig” (Rosenqvist, 2004b).

Det ser ut til å foreligge en enighet om at man trenger rettspsykiatere i forvaringsordningen. Under sikringsordningen var rettspsykiaterens rolle bl.a. å vurdere sinnstilstanden hos den tiltalte. Sjelsevnebegrepet ble da tatt i bruk. I dagens forvaringsordning er ikke retten bundet av rettspsykiateren, men loven gjør seg delvis avhengig av rettspsykiateren til å skille mellom de tilregnelige og de utilregnelige. En annen forskjell er at loven tillatter at andre enn rettspsykiateren kan gjøre denne vurderingen. Judisiell observasjon er ikke lenger en nødvendighet. Man har innført personlighetsvurderinger som et alternativ. Det ser ut til å foreligge en noenlunde enighet om at man bør bruke rettspsykiatere under dagens forvaringsordning.

Sosiologiske perspektiver

Goffman snakker ikke konkret om rettspsykiaterens rolle i rettssystemet. Derimot snakker han om roller. Som vi har sett benytter rettspsykiateren seg av to roller etter Goffmans termer, "mellommannen" og "informanten". Av det kan vi tolke Goffman dit hen at rettspsykiaterens rolle er å være objektiv part som ikke tilhører noen av gruppene. Men rettspsykiateren skal i tillegg komme med informasjon om den tiltalte. Rettspsykiaterens rolle er å opplyse retten om den informasjonen han har kommet frem til og sin vurdering av den tiltalte på bakgrunn av denne informasjonen. For å opprettholde rollen som mellommann må rettspsykiateren fremlegge sin konklusjon på en måte som er opplysende og ikke ledende. Rettspsykiateren skal ikke ta stilling til skyld eller straff, og skal ikke føre dommeren i en retning, men kun informere.

"En rolle blir fra dette synspunktet avgrenset ved summen av de normer som knytter seg til en bestemt oppgave eller stilling. Rollen ligger som en ring av forventninger omkring aktøren. Forventningene kan ha fått seg uttrykk lover, reglementer, forskrifter, administrasjonsplaner o.l. Men rollen kan også være uformell og bestå av det sosiale trykk som andre personers forventninger skaper" (Aubert 1954:18).

Aubert (1979) sier videre at en rolle antyder mye om en persons stilling. Det medfører at man kan trekke slutninger, samt ha forventninger til vedkommende. Aubert skiller mellom stilling, rolle og rolleatferd. En stilling er det ytre forholdet; selve yrket som f. eks lege, dommer, bussjåfør osv. En rolle er avgrenset av forventninger som stillingen skaper. Som eks. at en bussjåfør gir deg en billett når du betaler. Rolleatferd sier noe om hvordan vedkommende opptrer. Det er ikke alltid vedkommende følger normen for riktig atferd, man bryter da med forventningene som er rettet mot en.

Foucault uttaler at rettspsykiateren har oppnådd sin rolle i retten, da det utviklet seg et ønske om å få forklart hvorfor mennesker begikk så grusomme handlinger. Rettspsykiaterens rolle går ut på å forklare om det ligger psykiske årsaker bak den kriminelle handlingen. Men i dagens norske rettssystem foreligger det ingen krav om at den psykiske lidelsen skal være en direkte årsak til den kriminelle handlingen. Foucault er svært opptatt av makt og relasjoner. I rettssystemet foreligger det store maktforskjeller mellom aktørene. Dommeren sitter med den største makten. Men rettspsykiateren har en stor avgjørende rolle i dommerens vurdering. Det antas at de fleste dommere legger mye vekt på rettspsykiaterens utsagn. På den måten oppnår rettspsykiateren også stor makt. Foucault uttaler ikke dette konkret, men sier at makten kan flyttes mellom aktørene; og at makt er noe som utøves.

RETTPSYKIATERENS ROLLE UNDER SIKRINGSORDNINGEN

Sikringsordningen var avhengig av bruken av rettspsykiatere. Loven var formulert slik at vilkårene for å idømme sikring grunnla et behov for psykiatrisk sakkyndighet. Som tidligere nevnt var det bare psykisk avvikende lovovertreder som ble idømt sikring (Slettan & Øie, 1997:261, 309).

Tilregnelighet

Ved sikring forelå det krav om at tilregnelige lovovertredere skulle ha psykiske avvik for å kunne bli idømt sikringsdommen. Et slikt avvik kunne være definert med sjelsevnebegrepene ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”. For å kunne dokumentere det var retten avhengig av rettspsykiatere til å stille en diagnose. Dette ble gjort via judisielle observasjoner. Et slikt ”lovkrav” om psykisk avvik gjorde retten avhengig av den rettspsykiatriske ekspertisen. Kun en rettspsykiater kan vurdere lovovertrederens sinnstilstand.

Farlighetsvurdering

Rettspsykiateren var nødt til å vurdere farligheten hos lovovertredere som skulle idømmes sikring. Det er svært vanskelig å foreta en farlighetsvurdering. Som nevnt kunne også tilregnelige lovovertredere idømmes sikring. For rettspsykiateren innebar det at han måtte farlighetsvurdere de tilregnelige også. Slettan & Øie (1997:262) anser det som svært vanskelig for rettspsykiateren, da farlighetsbedømmelsen ikke kan knyttes til sykdomsforløpet; slik det kan gjøres hos utilregnelige. I praksis har ikke rettspsykiateren vært pålagt å uttale seg om farlighetsvurderingen. De sakkyndige har selv fått velge om de vil uttale seg om farlighet. Slettan & Øie (1997:310) påpeker at det er mange rettspsykiatere som har vegret seg for å uttale seg om farlighet.

Omfang

Fra 1996 til 1999 foretok den rettsmedisinske kommisjonen en vurdering av 1178 rettspsykiatriske erklæringer (Rosenqvist & Rasmussen, 2001:58). Det er et årlig gjennomsnitt på 392 erklæringer. Dette tyder på at rettspsykiateren ofte har blitt brukt under sikringsordningen.

Rettsdeltakelse

Som vi har sett under kapittel 4.2, deltok minst en rettspsykiater under rettsforhandlingen i sikringsordningen. Rettspsykiateren ble innkalt som vitne og måtte fremlegge sin rettspsykiatriske erklæring muntlig. Ønsket om rettspsykiaterens deltakelse under rettsforhandlingene ble begrunnet med at rettspsykiateren må være tilstede i tilfelle det forelå ytterligere forklaringer eller oppklaring av eventuelle misforståelser i den rettspsykiatriske erklæringen. Rettspsykiateren kunne i tillegg bli bedt om ytterligere utdypninger ved at aktor, forsvarer eller dommer stilte spørsmål.

Kompetanse

Under sikringsordningen skulle rettspsykiateren vurdere sinnstilstanden til lovovertridere. For å idømme sikring måtte det foreligge en psykisk avvikstilstand samt en fare for gjentakende handling. Hvilken kompetanse har rettspsykiateren? Vi har tidligere i oppgaven sett at rettspsykiateren har blitt kritisert for dårlig kompetanse til å vurdere farlighet. Rettspsykiatere har psykiatrisk kunnskap til å diagnostisere sinnstilstanden hos lovovertridere. De psykiske avvikstilstandene rettspsykiateren skulle se etter under sikringsordningen innebar en diagnose som ikke var medisinsk, men juridisk. Den blir i korte trekk omtalt som sjelsevnebegrepene. Har rettspsykiateren kompetanse til å gi en slik diagnose? Begrepene er ikke definert, og til tross for at rettspsykiateren kan stadfeste en psykisk avvikstilstand antas det at han ikke kunne med sikkerhet gi en slik diagnose. Hva en slik diagnose innebærer kan variere fra rettspsykiater til rettspsykiater. Det stilles derfor spørsmålstegn ved rettspsykiaterens kompetanse under sikringsordningen.

Kritikk

Rettspsykiaterens rolle strider mot den vanlige legerollen, ved at den skal veilede og hjelpe retten i stedet for å hjelpe og behandle den tiltalte. Rettspsykiateren får en tvetydig rolle. Rettspsykiaterens rolle under sikringsordningen ble ansett som at rettspsykiateren var ansvarlig for sikringen, mens retten var ansvarlig for straffen, hevder Faber (1998:114). Som vi har sett tidligere i avhandlingen var ikke rettspsykiateren ansvarlig for hvilken dom den tiltalte fikk. Det er derimot ikke til å se bort i fra at rettspsykiaterens uttalelser var avgjørende for om sikring ble ilagt eller ikke. Hvor mye vekt dommeren la på rettspsykiaterens erklæring var opp til dommeren selv, men en rettspsykiater er en ekspert, og det er derfor sannsynlig at dommeren lett lar seg påvirke og styre av rettspsykiaterens vurdering. Rettspsykiateren har derfor hatt en del makt og en sentral rolle under sikringsordningen. Hvis rettspsykiateren har

hatt en slik innvirkning på dommeren, er det rimelig å si at rettspsykiateren var med på å sperre folk inne. Rettspsykiaterens rolle blir tvetydig og dobbel, da han jobber ut i fra et samfunnsmessig perspektiv.

RETTSPSYKIATERENS ROLLE UNDER FORVARINGSORDNINGEN

Når det gjelder forvaring var rettspsykiateren tiltenkt en mindre rolle. Den tiltenkte rollen for rettspsykiateren endret seg noe våren 2001, da det ble foretatt noen endringer i reglene om forvaring. Lovbryterens personlighet ble innlemmet i lovteksten. Dette har vært et argument for rettspsykiateren til å spille en større rolle i saker som innebærer forvaring. Både departementet (Ot.prp. nr. 87 (1993-94)) og justiskomiteen har ønsket en større rolle for rettspsykiateren når det gjelder tilregnelige lovbyggere og forvaring. Riksadvokaten ønsker at rettspsykiateren ikke skal ha en så betydelig rolle, hevder Høyre & Dalgard (2002:280). I et rundskriv 4/2001 skrev riksadvokaten:

”Påtalemyndigheten bør ikke ta initiativ til oppnevning av rettspsykiatrisk sakkyndig dersom det synes klart at farlighetsbedømmelsen i det alt vesentlige avhenger av bedømmelse av slike forhold som tidligere atferd og kriminalitet, sosial situasjon, rusmisbruk, omgangskrets, støttetiltak og lignende” (Riksadvokaten i Høyre & Dalgard, 2002:280).

Tilregnelighet

Hvis en lovovertreder anses for å være tilregnelig, sier Slettan & Øie (1997:266), så spiller rettspsykiateren en vesentlig mindre rolle enn under sikringsordningen. Ved sikring kunne en tilregnelig lovbyggere kun idømmes sikring hvis man kunne påvise et psykisk avvik hos vedkommende. Et avvik hos tilregnelige som var godkjent for idømmelse av sikring var som tidligere nevnt, ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”. Etter lovendringen og innføringen av forvaring endret dette seg. Det foreligger i dag ingen slike mentale krav for å idømme forvaring. Det vil allikevel i praksis ofte dreie seg om lovbyggere som har mentale karakteravvik. Den stigmatiserende betegnelsen er fjernet fra loven, noe som har fjernet noe av behovet for rettspsykiateren, hevder Slettan & Øie (1997:266).

Da forvaringsordningen ble nedtegnet ble rettspsykiaterens rolle i rettssystemet nedtonet. Straffeprosesslovens § 163³² uttalte at personer utpekt av kriminalomsorg i frihet eller en person retten oppnevner kan utføre personundersøkelser av den siktede. Det innebar

---

³² Se vedlegg.

at retten ikke var avhengig av en rettspsykiater til å utføre disse oppgavene. Allikevel er det mest vanlig at en rettspsykiater gjør det, da han anses som den mest egnede.

Som tidligere nevnt, begynte arbeidet med den nye forvaringsloven allerede i 1965. Allerede den gang var psykiateren påtenkt en sentral rolle. Ved å innføre en psykiatrisk diagnose i lovteksten er det rimelig å si at de gjorde seg avhengig av å benytte den profesjonen som er eksperter på den slags psykiatriske diagnoser – nemlig psykiaterne. Dette kommer dessuten klart frem av Straffelovsrådets bemerkninger fra 1974:

”Hvem som skal fritas for straffeansvar etter en medisinsk strafferegel, blir først og fremst den psykiatriske vitenskap som skal avgjøre (...), og det blir dermed av vesentlig betydning at de abnormtilstander som skal danne grunnlag for straffrihet, beskrives i en terminologi som er anerkjent i den psykiatriske vitenskap” (Schaanning, 2002a:32).

Ved sikring så man på om gjerningsmannen var sinnssyk eller bare hadde varig svekkede sjelsevner. For å idømme noen etter § 39 var det nok med en abnormtilstand. Ved innføring av forvaring ønsket man å gå bort fra dette. § 39 ble delt i to. Det foreligger nå særskilte regler for utilregnelige og for tilregnelige (Schaanning, 2002a:32-33). På bakgrunn av dette er nå rettssystemet enda mer avhengig av rettspsykiaterne for å vurdere de tiltaltes tilregnelighet.

Personer som skal dømmes til forvaring må underlegges en personundersøkelse eller en judisiell observasjon. En personundersøkelse kan anses som en sosial rapport, sier Faber (1998:126).

”En personundersøkelse er ment å være en relativt kortfattet og konkret vurdering av den tiltaltes livsløp og livssituasjon” (Høyen & Dalgard, 2002:243).

I personundersøkelsen skal det vektlegges observandens atferd og sosiale og personlige funksjonsevner. Når det gjelder forvaring så har farlighetsvurderingen blitt mer viktig. Det gjør at behovet for rettspsykiateren har økt. Allikevel foreligger det en usikkerhet om rettspsykiaterens kompetanse til å bedømme farlighet hos tilregnelige lovbrøyttere, hevder Høyen & Dalgard (2002:244).

Farlighetsvurdering

Farlighetsvurderinger av tilregnelige forbryttere ble antatt at kunne besvares på grunnlag av objektive forhold. Denne antagelsen ble gjort etter en utredning i 1990 (NOU 1990:5), sier Høyen & Dalgard (2002:279). I utredningen står det bl.a.:

”Dette skjer ut fra en erkjennelse av at den alminnelige tilbakefallsforbryter til

voldskriminalitet vil være en karakteravvikler, og at hans farlighet i første rekke må bedømmes på grunnlag av objektive omstendigheter som tidligere atferd og kriminalitet, aktuell kriminalitet, sosial situasjon mv. Følgelig vil ikke psykiaterne ha bedre forutsetninger enn påtalemyndigheten og domstoler for å bedømme tilbakefallsfare” (Høyer & Dalgard, 2002:279).

Behovet for rettspsykiaterens bidrag når det gjelder vurdering av tilbakefallsfare har vært mye omdiskutert, sier Høyer & Dalgard (2002:222). Slettan & Øie (1997:265) mener at dette behovet for rettspsykiateren endret seg med den nye forvaringsordningen. Slettan & Øie forklarer hvordan rettspsykiaterens nye rolle, pga. forandringene i § 39, utspiller seg:

”Momenter av betydning ved farevurderingen etter ny § 39 vil blant annet være lovbrüterens atferd og sosiale og personlige utvikling i de senere årene, hans miljøtilhørighet og hans forhold til alkohol, narkotika og seksualitet. Opplysninger om dette vil først og fremst bli skaffet gjennom personundersøkelse, jf ny § 39d første ledd, som sier at personundersøkelse av den siktede normalt skal foretas før det blir avsagt dom på forvaring. Derimot vil det vanligvis ikke være behov for å bruke rettspsykiatrisk sakkyndige. Men er det ønskelig, kan det i stedet for eller i tillegg til personundersøkelsen foretas en rettspsykiatrisk undersøkelse (ny § 39d andre ledd, jf straffeprosessloven § 165³³).

Vilkåret om gjentakelsesfare er strengere enn det tilsvarende kravet i både sikringsreglene og i reglene om særreaksjoner for utilregnelige (kapittel 26 punkt 2.1.3 og punkt 4.1.4). Begrunnelsen er at det i saker hvor den domfelte er tilregnelig, kan være særlig vanskelig å si noe om gjentakelsesfaren. Forvaring skal derfor som hovedregel bare kunne idømmes i gjentakelsestilfeller hvor man har sikre holdepunkter for at det også i fremtiden er fare for gjentakelse” (Slettan & Øie, 1997:265-266).

Ut i fra dette er det rimelig å si at den nye § 39 innebærer at retten ikke er avhengig av rettspsykiateren for å idømme en særreaksjon ovenfor tilregnelige lovovertredere. Lovbestemmelsen innebærer en farevurdering, men den er ikke avhengig av en rettspsykiater.

Omfang

Hvor ofte rettspsykiateren blir benyttet under forvaringsordningen er litt tidlig å si noe konkret om. De tall som foreligger tyder på at rettspsykiateren blir brukt nesten like hyppig som under sikringsordningen.

”Johnsen har gjennomgått alle rettskraftige forvaringsdommer før 28. februar 2003, og hun finner at de rettspsykiatrisk sakkyndige benyttes i nesten like stor grad som under sikringsinstituttet” (Fredwall, 2005).

---

³³ Se vedlegg.

Rettsdeltakelse

Rosenqvist & Rasmussen (2001:74) sier at det ikke er lovpålagt at rettspsykiaterne deltar i retten under hovedforhandlingene; det er svært vanlig at de allikevel gjør det.

”det er retten som skal ta stilling til om tidsbegrenset straff skal anses som tilstrekkelig for å verne samfunnet, og om det er nærliggende fare for nye alvorlige lovbrudd. De sakkyndige kan gi en analyse av typer risiko, men ikke konkludere om særreaksjon bør idømmes. Disse vurderingene er svært vanskelige, også i forhold til bevisvurderinger. De sakkyndige vil alltid få et problem dersom observanden fremstiller seg som en snill og misforstått type som har kommet ut for vanskelige damer, og fornærmende beskriver en truende aggressiv mann” (Rosenqvist & Rasmussen, 2001:86).

I 1974 kom straffelovrådet med et forslag i sin utredning kalt ”Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner (NOU 1974:17). I denne utredningen foreslo de at rettspsykiaterens rolle burde forandres. Rettspsykiatriske observasjoner mente de at ikke ville bli begjært like ofte, da lovforslaget var endret. Etter det nye lovforslaget ”ville lovbrysterens sinnstilstand ikke være et lovbestemt vilkår” (Faber, 1998:117). Straffelovrådet mente dessuten at de sakkyndige ikke trengte å uttale seg om farlighet.³⁴ Straffelovrådet har i senere tid møtt stor motstand for en del av sine forslag. Psykiaterne kritiserte dem for å innskrenke asylsuvereniteten. Asylsuverenitet vil si at asyllet kan avvise pasienter de ikke ønsker inn i institusjonen. Psykiaterne mener at andre må vike for plassen, og at det ikke finnes riktig behandlingstilbud for ”de nye” på asyllet.

Schaanning (2002b:190) sier at rettspsykiateren har fått en mindre rolle i dagens rettssystem ifølge loven. Allikevel blir de benyttet av rettsvesenet der de mener de har behov for en psykiatrisk uttalelse. Hadde man avskaffet bruken av rettspsykiatere er det mulig at flere tiltalte ville sluppet straff. Norges rettssystem er basert på en ordning som sier at hvis det foreligger noen tvil om tiltaltes skyld skal han settes fri. Tvilen skal komme tiltalte til gode. Dette gjelder også subjektiv skyld, dvs. hvis tiltalte var sinnssyk. Rettspsykiaterens oppgave blir da å undersøke tvilstilfellene. Hvem er ond og hvem er syk. Får da rettspsykiateren en kontrollørrolle?

Kompetanse

Rettspsykiaterens rolle under forvaringsordningen er forandret fra tidligere:

”De nye bestemmelsene om strafferettslige særreaksjoner i straffeloven § 39 krever en annen klinisk kompetanse enn de gamle reglene, som bare forutsatte

---

³⁴ Dette forslaget kom i 1974. I 1978 ble rettspsykiaterne fritatt for å vurdere fare for gjentakende handlinger.

at de sakkyndige måtte diagnostisere de tilstander som etter rettspsykiatrisk praksis ble definert som mangelfullt utviklede eller varig svekkede sjelsevner. De nye reglene krever en utredning av lovbrysterens prognose, noe som krever klinisk kompetanse med hensyn til dagens behandlingsformer og forventet resultat. Det er her spesielt viktig også å være kjent med hva vi *ikke* har dekning for å ta stilling til” (Rosenqvist, 2002).

Det stilles nå andre krav til rettspsykiateren. Han må ha en annen klinisk kompetanse. Rettspsykiateren skal nå gi en utredning av lovbrysterens fremtid. Hva kan man forvente av lovbrysteren? Vi ser av dette at rettspsykiateren nå må foreta spådomsvurderinger av de tiltalte. Man kaller det nå prognose, men det er allikevel en fremtidsvurdering av atferd.

Kritikk

”(...) de subjektive vilkårene man ville bort fra ved innføringen av forvaringsordningen, fremdeles legges til grunn for vurderingen av gjentakelsesfaren og idømmelsen av en tidsubestemt reaksjon, mener hun:

- I ti tilfeller har de sakkyndige vurdert prognosene for behandling av den forvaringsdømte til å være dårlig. Kriminalomsorgens oppgave overfor de forvaringsdømte er å tilby et innhold som man mener skal gjøre det mulig for dem å endre seg, men det blir et paradoks når kriminalomsorgen skal drive endringsarbeid med personer som antas å ha liten mulighet for endring. Når man tar i betraktning at forutsetningen for løslatelse er at den forvaringsdømte må bli vurdert til å ha endret seg slik at han eller hun ikke lenger utgjør en fare for samfunnet, blir paradokset større. En negativ behandlingsprognose fra sakkyndige vil hefte ved den forvaringsdømte og innebære en fare for stigmatisering. Dette kan medføre at forvaringsdømte i en sak om prøveløslatelse eller forlengelse, lettere vil bli vurdert til å utgjøre en fare for samfunnet, særlig hvis de medisinske kriteriene legges til grunn, sier Berit Johnsen” (Fredwall, 2005).

Høyer & Dalgard (2002:281) mener at bruken av en rettspsykiater i forvaringssaker vil få den samme rollen som den hadde i sikringssaker. Etter deres mening er det ”å imøtekomme påtalemyndighetens behov for en legitimering av uforholdsmessig lang frihetsberøvelse, men på sviktende vitenskapelig grunnlag”.

7.3 Avslutning

I dette kapittelet har det kommet frem at kritikken mot sikring medførte en endring av loven – forvaringsordningen. Sikring har blitt kritisert hovedsakelig for fire punkter. 1) Stigmatisering - sjelsevnebegrepene er negativt ladet, og medfører en diagnostisering og

kategorisering som stempler den kriminelle. Har man først fått en slik diagnose kan den følge deg hele livet. Begrepene ble fjernet med forvaringsordningen, men det er sannsynlig at forvaring etter lengre tid vil bli knyttet til en negativ stigmatiserende ordlyd. 2) Farlighetsvurdering – sikring baserte seg på en farlighetsvurdering av den siktede, men ingenting tydet på at rettspsykiaterne var dyktige til å forutsi farlighet. Forvaring stiller også krav om at vedkommende må anses som farlig for å bli idømt forvaring. Derimot krever ikke retten at det nødvendigvis må være en rettspsykiater som skal gjøre vurderingen. Rettspsykiateren er allikevel den mest kompetente til å lese atferd hos den tiltalte. Heller ikke dette kritikkmomentet er endret mye. 3) Det dobbeltsporede system skulle bort. Ordningen sikring med straff + sikring ble nå samlet til en ordning som var tidsubestemt straff - forvaring. Er det i dag et skjult dobbeltsporet system? Med dagens forvaringsordning blir man dømt til en straff som er tidsubestemt. Er ikke dette kun en omformulering av sikringsordningens straffsoning og en tidsubestemt sikringssoning? 4) Tidsubestemt soning. En slik soning anses som svært belastende på den domfelte. Allikevel ser vi at forvaringsordningen har opprettholdt ordningen med tidsubestemt straff.

Hva er egentlig endret ved innføring av forvaring? Det kan virke som om det meste av sikringsordningen har blitt omformulert, og omgjort slik at man går rundt grøten for å opprettholde det samme systemet, men under et annet dekkenavn. Er forvaring en skjult sikringsordning? De stigmatiserende sjelsevnebegrepene er borte, og rettspsykiaterens rolle skal være nedtonet. Det gjenstår å se om forvaringsordningen innebærer en endring i praksis, og ikke kun i teori. Forvaringsordning er relativt ny. Det antas at det tar tid før systemet har innrettet seg ordentlig med den nye ordningen, og forandringene. I tillegg foreligger det lite forskning og datamaterialet omkring forvaringsordningen grunnet dens lave alder.

Det er litt uenighet omkring rettspsykiaterens rolle er forandret ved innføring av forvaringsordningen. Av diskusjonen i kapittelet kommer det frem syn på at rettspsykiateren har den samme rollen, syn på at det nå kreves en annen klinisk kompetanse av rettspsykiateren, og syn på at rettspsykiateren har en mindre rolle som er mer behovsstyrt fra retten sin side. Ikke mange undersøkelser foreligger på området, og Johnsen som foretok en undersøkelse i 2003 kom frem til at rettspsykiateren benyttes i like stor grad som før.

8. RETTSPSYKIATEREN – UNDER LUPEN

Jeg vil i dette kapitlet ta for meg en del tanker og spørsmål rundt rettspsykiaterens rolle. Først vil jeg drøfte mye av det som har kommet frem i oppgaven omkring rollen rettspsykiateren har, samt komme med nye utsagn og kommentarer til dette. Deretter retter jeg søkelyset mot hvordan rettspsykiateren utøver sin rolle. Jeg stiller spørsmål ved deres dyktighet. Fokuset skifter så over til et kritisk blikk på rettspsykiateren. Til slutt stiller jeg spørsmål om vi trenger rettspsykiatere. Foreligger det et behov for rettspsykiateren? I dette kapitlet vil det bli belyst, i forhold til kapitlets temaer, ulike forventninger til rettspsykiateren, og hvordan rettspsykiaterens rolle står i forhold til det samfunnsmessige perspektivet. Det er ulike stemmer/synspunkter som kommer frem. På den måten foreligger det ingen faktiske konklusjoner om hvordan situasjonen er, men en rekke syn på hvordan det er. Helt til slutt kommer en avslutning som oppsummerer de viktigste momentene i dette kapitlet.

8.1 Rolleblanding – rettspsykiaterens to roller

Rettspsykiateren spiller to roller. En som sakkyndig og en som psykiater. Som rettspsykiater skal rettspsykiateren ved hjelp av psykiatri finne ut om observandens sinnstilstand og rapportere til retten hva han finner. Som psykiater bruker han den samme metoden, men hensikten er da å hjelpe den som observeres. Det innebærer at rettspsykiateren har en dobbeltrolle. Det er et tynt skille mellom disse rollene. Rettspsykiateren har delvis den samme oppgaven, men hensikten er ikke den samme. Disse to rollene skiller seg også ved at man som rettspsykiater ikke har taushetsplikt, det har man som psykiater. Glir disse to rollene over i hverandre? Det kan være vanskelig for observanden og se skillet. En av rettspsykiaterne som Faber (1998:194) har intervjuet gav klart uttrykk for det. Han forklarte at noen observander ber om resepter etter samtale med han som sakkyndig.

Et perspektiv som både Aubert (1958) og Christie (i Ellingsen, 1987)³⁵ er opptatt av er rolleblanding eller rolleforvirringsperspektivet. Dette perspektivet belyser de problemene som oppstår for rettspsykiaterens rolleutøvelse. Utgangspunktet for perspektivet er at det er viktige

---

³⁵ Ellingsen har hentet informasjon fra Nils Christie (1971): "Law and medicine. The Case Against Role Blurring" I: *Law and Society Review*. Vol 5.No3. Tidsskriftet lar seg ikke oppdrive.

forskjeller i strafferettssystemet og helsevesenet. Siden psykiatere - rettspsykiatere - er hentet fra helsevesenets system kan det oppstå en rolleblanding eller rolleforvirring når disse to systemene sammenblandes. Christie (i Ellingsen, 1987:136)³⁶ belyser følgende forskjeller i systemene:

STRAFFERETTSSYSTEMET	HELSESYSTEMET
Bakoverskuende	Fremtidsorientert
Pine som formål	Lindring
Handlinger er utslagsgivende for bestemmer straffen	Tilstanden eller sykdommen bestemmer behandlingen
Kunnskapen er universell og deles av alle jurister	Kunnskapen er spesialisert
Skyld/ikke-skyld: Ved tvil skal man komme til negativt resultat	Ved tvil kan det være riktig prøve seg fram til riktig behandling
Effekten er likegyldig i realiteten	Som erfaringsvitenskap er medisin effektorientert

Av det vi kan se av tabellen er det rimelig å si at det er noen forskjeller som kan skape en rolleblanding for en psykiater som skal operere innen rettsvesenet. Rettspsykiateren er i en rolle som møter krav og forventninger fra begge systemene. Det er sannsynlig å tro at en slik situasjon vil skape en rolleforvirring for rettspsykiateren, når han skal følge den medisinske modellen under en rolleutøvelse som har strafferettslige følger, hevder Ellingsen (1987:136). Er rettspsykiateren systemblind? Eller har det aldri blitt klarlagt hvordan rettspsykiateren skal opptre? Ellingsen (1987:143) uttaler at han finner det vanskelig å se på rettspsykiateren som systemblind, da mange av dem har jobbet som rettspsykiater lenge. Jeg vil anta at det allikevel kan oppstå en blanding av roller og forvirring for rettspsykiateren, da det ikke forligger klare retningslinjer for hvordan rettspsykiateren skal utøve sin rolle. Rettspsykiateren glir da inn i en tvetydig dobbeltrolle.

Sosiologiske perspektiver

Goffman er opptatt av hvordan mennesker spiller ulike roller i ulike settinger. Som vi har sett hos Goffman, spiller rettspsykiateren to ulike roller, "mellommannen" og

---

³⁶ Ellingsen har hentet informasjon fra en forelesning Nils Christie holdt i 1984 på "Rättspsykitrisk fortbildningskonferens" i Stocholm, Sverige.

”informanten”. Det er meget sannsynlig at en skifting mellom disse to rollene vil skape en rolleforvirring hos de tiltalte. Goffman sier at hvis det byr på problemer med å forene de rollene man har, så oppstår det en rollekonflikt.

Aubert er opptatt av rolleforvirringsperspektivet. Han mener at en rettspsykiater fint kan mestre de ulike rollene, men at det kan oppstå en rolleforvirring for de tiltalte. Det kan være misvisende at de spiller flere roller. Videre sier Aubert at det er problematisk at rettspsykiateren spiller flere roller. Rettspsykiateren må svikte sine egne normer i sin egen profesjon, og tre inn i den legale rollen. Det bryter med den tidligere rollen til rettspsykiateren.

Foucault uttaler seg ikke konkret om dette temaet.

8.2 Rettspsykiaternes dyktighet

Det er vanskelig å vurdere hvor godt rettspsykiaterne gjør jobben sin. Det foreligger intet konkret skriv om hva deres rolle og oppgave er. Som vi har sett er det mange lovovertrедere som er misfornøyd med den rollen rettspsykiateren har. Det kan se ut til at rettspsykiateren ikke informerer lovovertrедeren godt nok om hvordan situasjonen er. Det er rimelig å anta at en som sitter i varetekt eller lignende ikke alltid kan oppfatte rettspsykiateren i hans nye rolle. De er vant til at psykiateren er en lege som skal hjelpe dem. Nå som de er i en svært vanskelig situasjon er behovet for hjelp stort. Det kan være lett å misoppfatte rettspsykiateren, spesielt når rettspsykiateren kan være vag om hva hans rolle er. Som vi har sett er rettspsykiateren redd for å ikke få frem den informasjonen han trenger. Det kan tenkes at det går på bekostning av de tiltaltes tillitt. Blir de lurt?

Hvorvidt rettspsykiaterens erklæringer er valide beror delvis på om rettspsykiateren stiller de riktige og relevante spørsmålene. Det finnes ingen fasit på hvordan det skal gjøres, men en dansk undersøkelse har vist at det foreligger forskjeller blant rettspsykiatere (Poulsen, Gottlieb, & Adserballe, 2000:77). Rettssikkerhet foreligger ikke hvis det er tilfeldigheter hvilken diagnose man får. Et viss samsvar må man kunne kreve innen rettspsykiatrien.

Olsen (i Kongshavn, 1987:183) påpeker at det er liten sannsynlighet for at det foreligger en lik vurdering av de tiltalte blant rettspsykiaterne. Olsen har kommet frem til at det forekommer ca. 60 % enighet i tilfeller av alvorlig sinnslidende. Det har forekommet rettssaker hvor de sakkyndiges vurdering har vært under tvil. Hensynet til den tiltalte ble i saken som refereres her, ikke tatt spesielt i betraktning.

”Under hovedforhandlingen påpekte de to sakkyndige at de selv ikke var i tvil om sine konklusjoner, men de ville heller ikke utelukke at andre rettspsykiatere kunne komme til at tiltalte var sinnssyk i gjerningsøyeblikket. Denne uttalelsen foranlediget en lengre debatt mellom forsvareren og de to sakkyndige. – Vi er langt på vei ute i rettsløsheten hvis et tilfeldig valg av sakkyndige skal avgjøre om en tiltalt er sinnssyk eller ikke, sa (forsvareren). Han fant det sterkt kritikkverdig at de sakkyndige i saken i ”sin faglige fortrefelighet” overhodet ikke ga rom for tvil – når de samtidig fastslo at andre psykiatere kunne ha ment noe annet. Forsvarerens antydning om at han ville ha begjært ytterligere sakkyndige oppnevnt hvis han på forhånd hadde hatt kjennskap til den faglige uenigheten blant psykiatere, førte til at lagmannen ba om en pause for å vurdere situasjonen. Forsvareren begjærte etter konferanse med tiltalte saken utsatt. Retten trakk seg tilbake, men avsa kjennelse for at saken likevel skulle fortsette med de to oppnevnte sakkyndige” (Aftenposten, 14/12-1984 i Kongshavn, 1987:182-183)³⁷.

Ellingsen (1987:6) påpeker også problemet med lik behandling av rettspsykiatere, men kommer ikke med noen konkrete tall. Det han sier er at det er langt fra 100 % enighet mellom rettspsykiatere når det gjelder samme person.

I 1990 uttalte særreaksjonsutvalget at det ikke foreligger noen vitenskapelig metode som har en høy grad av reliabilitet (pålitelighet) for å kunne forutsi farlighet (NOU 1990:5).

Rettspsykiatere bør være eksperter på området når de skal operere som sakkyndige. Psykiatere er utdannet til å vurdere å diagnostisere psykoser hos mennesker, men å vurdere farlighet er mye mer vanskelig og krever mer spesifikk kompetanse, hevder Rosenqvist & Rasmussen (2001:23). Å farlighetsbedømme mennesker er vanskelig, da mennesker kan forandre seg over tid. Mennesket som blir vurdert trenger ikke å ha de samme meningene og holdningene senere i livet. Tiltross for at psykiaterne kan ha rett i sine vurderinger, kan det vanskelig la seg bevise. Mennesker som har fått en farlighetsprognose blir automatisk sperret inne. De har ikke fått muligheten til å ”prøve seg”. Selv ikke psykiatere kan med sikkerhet si at det ikke er en sammenheng mellom lovbrudd og et psykisk avvik. Schaanning (2002a:129) sier at rettspsykiaterne kan vurdere lovbrøyteren som mentalt syk, men kan ikke med sikkerhet si om den sykdommen var årsak til det begåtte lovbruddet.

”Når de nye særreaksjonsbestemmelsene trer i kraft, vil det være behov for vurderinger av fremtidig farlighet hos tilregnelige og utilregnelige lovbrøytere. Dette vil være en kompetanse man ikke uten videre kan anta at alle psykiatere innehar” (NOU 2001:12, kap. 9.3.8.1).

Om farlighetsvurderinger utført av rettspsykiatere mener Christie (1974:128) at rettspsykiaterne har rett i 1 av 9 tilfeller. Det innebærer at for hver person rettspsykiateren har

---

³⁷ Har ikke klart å spore opp artikkelen selv.

rett om at vedkommende kommer til å begå nye kriminelle handlinger, så tar rettspsykiateren feil om 8 andre lovbrøttere. Det er en ganske stor feilmargin.

Ellingsen (1987:75, 89) hevder at psykiatrien har et deterministisk menneskesyn. Et deterministisk menneskesyn innebærer at et menneskets atferd er lett forutsigbar. Det er flere faktorer som er med på å skape et menneskets atferd; sosiale, biologiske, og psykiske faktorer. Hvis man kjenner til disse faktorene kan man forstå den menneskelige atferden, og dermed forutsi menneskets handling, sier Ellingsen videre. Hvis den menneskelige atferden er deterministisk, innebærer det at rettspsykiateren kan klare å forutsi farlighet.

Som vi har sett foreligger det ingen konkret utdanning av rettspsykiatere. Det er da rimelig å anta at det er mange psykiatere og leger i landet som ikke helt vet hva det vil si å være rettspsykiater. Av den grunn kan det være enklere for rettssystemet å benytte de samme personene ofte.

”Ved behov for sakkyndige, er det i dag vanskelig å skaffe seg oversikt over alle som kan være aktuelle. Dette har ført til at enkelte sakkyndige har vært brukt i et stort antall saker. At et fåtall sakkyndige utfører de fleste sakkyndigoppdragene har både positive og negative sider. På den ene siden får disse sakkyndige mye erfaring i rettsmedisinsk sakkyndigarbeid, noe som gir retten og partene bedre tjenester. På den annen side vil det kunne føre til forsinkelse i straffesaksbehandlingen dersom få sakkyndige skal være involvert i et stort antall straffesaker parallelt. Det vil også kunne føre til et uakseptabelt arbeidspress på de mest brukte sakkyndige. Av hensyn til rekrutteringen til faget er det også svært viktig at flere får anledning til å arbeide som rettsmedisinsk sakkyndige. For å gjøre det lettere for retten og partene å finne frem til de sakkyndige de ønsker, foreslår utvalget at det utarbeides en oversikt over kvalifiserte sakkyndige til rettsmedisinske oppdrag. Oversikten bør ha informasjon om de ulike spesialistenes fagkompetanse og hvem som har gjennomgått de foreslåtte kursene i sakkyndighet” (NOU 2001:12, kap.11.1).

Det kommer frem i diskusjonen at det både er fordeler og ulemper ved å kun benytte seg av et fåtall sakkyndige. Mangelen på kvalifiserte sakkyndige blir svært problematisk.

”Utvalget anser dagens situasjon som bekymringsfull, særlig for rekrutteringen av kvalifiserte sakkyndige. Utvalget peker også på at man som en konsekvens av de nevnte forhold har sett eksempler på utilfredsstillende faglig kvalitet på sakkyndige uttalelser. Blant annet har DRK, psykiatrisk gruppe bemerkninger til mellom 20 % og 40 % av de tilsendte erklæringene” (NOU 2001:12, kap. 14).

Ellingsen (1987:121-123) påpeker at det ofte ikke er mye rettspsykiateren har å gå på. Det innebærer at han danner et bilde på sjelsevner ut fra spinkle atferdsavvik. Dette kan sammenlignes med Beckers stempelingsteori, sier Ellingsen. Becker sier at ut fra en enkelt kriminell handling kan en person bli stemplet som kriminell. For å konkludere om

observandens sinnstilstand, skal rettspsykiateren se på personens personlighet og karakter; altså selve individet. Faktorer som miljø, situasjon, eller omgivelser er ikke relevante i fastsettelsen av selve sinnstilstanden, hevder Ellingsen.

Holum & Grøndahl (1995:15) fant i sin undersøkelse at de sakkyndige ikke bruker noen fast arbeidsmetode eller noen form for objektiv testing i den judisielle observasjonen. Noen har noen egne faste rutiner for fremgangsmetode, men flere gir uttrykk for at deres lange erfaring er kan anses som en standard. Ellers sier de at de benytter klinisk skjønn for å komme frem til en konklusjon.

Ellingsen (1987:152-153) har uttalt at han mener rettspsykiatrien er best tjent med å ha en tilskuerrolle hvor de er objektive og diagnostiserende. Videre sier han at retten er best tjent med å benytte flere profesjoner for å se på flere aspekter ved individet. Men at det er retten som selv alene må ta stilling til viktige spørsmål som verdi, moral og kontroll.

Ut i fra diskusjonen kan det se ut til at rettspsykiaterne ikke er så dyktige som man hadde håpet på. De er riktignok eksperter på sinnet. Kan man akseptere at det er ulikheter blant rettspsykiaterne? Et menneskets liv står på spill, og det kreves rettferdig og lik behandling. Problemet ligger antakelig ved at det ikke forligger noen fasitsvar på sinnet eller prognosevurdering. Man kan ikke vite ting sikkert, selv ikke ekspertene kan med sikkerhet uttale seg om lovovertrederens sinn. Allikevel bør man kunne kreve en viss lik vurdering blant rettspsykiatere, hevdes det i kapittelet. Det er forståelig at mye baseres på skjønn, oppfatninger og tolkninger. Men det er rimelig å forvente at alle rettspsykiaterne kommer inn på de viktigste momentene i en vurdering av en lovbrøyer. Det bør også foreligge en viss enighet i hvordan man tolker disse funnene.

Syn på kompetanse

Diagnostisering av de rettspsykiatriske tilstandene psykose, bevisstløshet og psykisk utviklingshemning forutsetter god klinisk kompetanse og en juridisk forståelse av begrepene. Selv om straffeloven benytter en medisinsk terminologi, er det ikke uten videre gitt at en kliniker forstår hvilke tilstander som inngår i de juridiske begrepene uten å kjenne til lovens mange forarbeider og den rettspraksis som har vært og som kommer til å bli utviklet de nærmeste årene.

Randi Rosenqvist har uttalt seg om rettspsykiateres dyktighet. Hun er ikke konkret i uttalelsen om deres kompetanse, men uttaler seg om dårlig enighet mellom sakkyndige.

”Jeg har sett at ulike sakkyndige i samme sak har lagt ulike dokumenter til grunn for sin vurdering, og i resultat skulle man ikke tro det var samme sak de

vurderte. Dersom det foreligger relevant informasjon i saken den sakkyndige burde ha tatt med, er det advokatens jobb å be om en tilleggsuttalelse basert på det” (Rosenqvist, 2004c).

Rettspsykiater Berthold Grünfeld (Rognmo, 2002) påpeker at det er viktig at rettspsykiatere er bevisst på sitt eget ståsted. Han mener at alle farges av egne følelser, verdier og normer, selv om man er dyktig til å skjule det bak en såkalt objektivitet.

Ut i fra diskusjonen i dette kapittelet er det tydelig at det foreligger en enighet om at rettspsykiatere er lite enige seg i mellom, når det gjelder rettspsykiatriske vurderinger av lovovertredere. Det kan se ut til at rettspsykiatere faktisk tar feil i sine vurderinger av bl.a. farlighet. Nå er ikke rettspsykiateren pålagt å vurdere farlighet lengre; men så lenge det gjøres, og det hevdes at det foreligger stor usikkerhet rundt en slik vurdering, er det rimelig å si at det bør gjøres med stor forsiktighet. Det kan se ut til at rettspsykiateren stoler blindt på sin egen dømmekraft og kompetanse.

Sosiologiske perspektiver

Goffman uttaler seg ikke om rettspsykiaterens dyktighet.

Aubert uttaler at rettspsykiateren mestrer sine roller godt, men er ikke konkret i sin uttalelse. Videre sier han at en rolle består av de normer som knytter seg til en bestemt oppgave eller stilling. Til rettspsykiaterens rolle oppstår det forventninger omkring han som aktør. Disse forventningene kan uttrykke seg gjennom lover, forskrifter, reglementer, osv. Aubert er ikke konkret i sitt syn på hvordan rettspsykiateren mestrer disse forventningene, men sier at rettspsykiaterens rolle i retten bryter med de forventningene og normene man vanligvis stiller til han. Lover, forskrifter, reglementer osv. stiller andre krav til rettspsykiateren enn det vi er vant til. Hvordan rettspsykiateren mestrer det er usikkert.

Foucault uttaler seg ikke om rettspsykiaterens dyktighet.

8.3 Et kritisk blikk på rettspsykiatrien

Rettspsykiatere ble benyttet mer og mer opp igjennom årene i forrige århundre. Som Schaanning (2002a:160) sier, må man gå ut ifra at ”en diagnose av en lovbryters abnormtilstand også er en diagnose av hans handlinger”.

Jus og medisin

Høyer & Dalgard mener at å benytte rettspsykiatere i straffesaker bryter med grunnleggende verdier. Om det uttaler de:

”Roller som rettspsykiatrisk sakkyndig i straffesaker bryter med de grunnleggende verdier som er utgangspunktet for all klinisk medisinsk og psykologisk virksomhet. Mens vanlig klinisk virksomhet er basert på hjelp til enkeltindivider der individets beste er det eneste målet, innebærer sakkyndigvirksomhet at eksperter gir vurderinger til retten uten hensyn til hva som er til observandens beste, og uten ansvar for oppfølging og behandling av de psykiske lidelsene de måtte avdekke. De sakkyndiges bidrag kan i strid med utgangspunktet for all klinisk medisinsk og psykologisk virksomhet bidra negativt for observanden. I USA blir denne problemstillingen satt på spissen når psykiatere bidrar med vurderinger av om dødsdømte er skikket til å bli henrettet, eller farlighetsvurderinger i forbindelse med eksekvering av dødsstraff” (Høyer & Dalgard, 2002:282).

Med dette forstås det at Høyer & Dalgard mener at det er uansvarlig av en profesjon som psykiatere å benytte sin ekspertise i retten for å avdekke eventuelle psykiske lidelser hos et menneske, når psykiaterne ikke tar hensyn til hva de kommer frem til. De konstaterer psykiske lidelser, men gjør ingenting med det. De sakkyndige har ikke ansvar for den de observerer. De har ingen mulighet til å påvirke hva slags behandling observanden skal få etter at en psykisk lidelse er avdekket. De som er faglig ansvarlig kan rådføre seg med sakkyndig for å drøfte en hensiktsmessig behandling, hevder Høyer & Dalgard (2002:283).

Legerollen

Man kan undre seg om ikke den rettspsykiatriske rollen strider med den tradisjonelle legerollen. Rettspsykiateren søker ikke å hjelpe lidende mennesker, men fungerer som kontrollør for rettsvesenet, hevder Schaanning (2002a:163). Rettspsykiaterens diagnose er ikke en diagnose som medfører behandling, men er en diagnose som fører til kontroll av ”pasienten”. Hensynet til den observerte blir ikke ivarettatt. Derimot rettes det mer oppmerksomhet mot hensynet til de rundt den observerte, sier Christie (1974:135).

”Grunnlaget for all legevirkosomhet er legens plikt til å hjelpe syke og skadede. Under utøvelsen av denne gjerningen må det tilligge legen å vurdere om han skal foreta et inngrep eller ikke...

Det tillitsforhold som alltid må være tilstede mellom pasienten og legen hviler nettopp i stor utstrekning på pasientens sikre forvissning om at legen kompromissløst handler etter dette grunnsyn.

En lovgivning som forlater disse etiske prinsipper... og samtidig pålegger legen blindt å medvirke sogar mot pasientens vilje, vil lett etter hvert kunne fjerne seg fra de grunnleggende prinsipper som legevirkosomheten i de demokratiske land er bygget opp på” (Ot.prop nr. 77/1958:21 i Warberg,

1978:22).³⁸

Psykiatrien har lenge blitt kritisert. Både for deres epistemologiske status, og for å prøve å helbrede menneskers sinn ved å helbrede kroppen. Historien taler om mange overgrep mot sinnslidende mennesker; lobotomi, sjokkterapi, og piller, sier Hermundstad (1999:23).

”Fra eksistensialistisk hold har psykiaterne blitt hudflettet for å ha et ensidig positivistisk vitenskapsideal og for å innta en overbærende taushet i forhold til pasientene” (Hermundstad, 1999:23).

Den strafferettslige behandlingen mentale avvikende lovovertrедere får har møtt mye kritikk. Kritikken gjelder mest av alt rettspsykiaterens rolle. Mange er av den oppfatning at rettspsykiaterens rolle avviker svært fra legerollen. Rettspsykiaterens rolle går ut på å observere, undersøke, diagnostisere, og meddele retten. Legens rolle er å lindre, hjelpe, og behandle.

I tillegg har det vært rettet kritikk mot at siktede kan føle seg ført bak lyset, eller at vedkommende deltar i observasjonen uten å forstå den gjeldende situasjon. Med det menes at rettspsykiateren egentlig er en lege, og at den siktede kan misforstå hensikten med den judisielle observasjonen. Rettspsykiateren har selvsagt plikt å informere den siktede om hva den judisielle observasjonen går ut, men det foreligger også kritikk av at rettspsykiatere er forsiktig med å komme inn på det området. Eitinger & Retterstøl mener (1990:82-83) det skyldes at det kan resultere i at den siktede ikke er like pratsom.

Schaanning (2002a:208-209) påpeker at mange tiltalte blir svært skuffet etter møte med rettspsykiatrien. Det tar to rettspsykiatere 20 minutter å fastslå den tiltaltes tilregnelighet. Det er alt som skal til for å få stempelen sinnssyk. Et slikt stempel er det ikke lett å bli kvitt, og en tiltalt har uttalt til Schaanning at han heller ville sonet vanlig straff. Straffens lengde blir allikevel like lang. Han mente at det da hadde vært bedre å være foruten sinnssykstempelen.

”Rettspsykiatriens etiske innslag legitimerer en nedlatende og kjølig holdning til klientellet. Dette bidrar til å muliggjøre rettspsykiatri som en form for ”avstandsforskning”. Uttrykket ”avstandsforskning” tar sikte på å betegne den kløft som ofte finnes mellom legen og studieobjektet, en kløft som er med på å bidra til at vitenskapen lett får et instrumentelt og kjølig preg” (Warberg, 1978:3).

Rettspsykiateren spiller en annerledes rolle enn psykiateren. For de tiltalte som skal undersøkes kan dette være forvirrende, hevder Terje (1987:14). De fleste ser på de sakkyndige som psykiatere, og ser ikke den vesentlige forskjellen mellom en psykiater og en

---

³⁸ Har ikke klart å spore opp originalkilden.

rettspsykiater. Rettspsykiateren har ikke taushetsplikt, og er ikke ute etter å hjelpe eller behandle den tiltalte. En rettspsykiater er en psykiater, men avviker brutalt fra rollen som psykiater. Det kan virke svært skuffende på den tiltalte i ettertid. Veldig mange kan føle seg sviktet og lurt. Rettspsykiateren er den eneste de tiltalte møter som ikke opptrer i overensstemmelse med en normale forventede rollen, mener Terje (1987:14). Rettspsykiateren spiller da en dobbeltrolle.

Dommerrollen

Tidligere i avhandlingen har vi sett at mange hevder at det kan virke som om rettspsykiateren har en dommerrolle. Med det menes det at rettspsykiateren kan påvirke domsresultatet. På denne måten får rettspsykiateren alt for stor makt; noe samfunnsperspektivet er inne på.

Kritikken som forelå mot sikringsinstituttet var bl.a. rettet mot rettspsykiaterens rolle under rettsforhandlingene. Kritikken gjaldt bl.a. deres ”dommerrolle” under sakens gang. Det ble hevdet at rettspsykiateren hadde en viss innflytelse på domsresultatet. Rettspsykiateren legger opp til at sikring skal ilegges når han konkluderer med at tiltalte har ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner”, og at det foreligger fare for gjentakende handlinger. Tiltross for at retten skal ta avgjørelsen alene er det rimelig å anta at det ikke er lett for retten å se utover de sakkyndiges konklusjoner, mener Faber (1998:109).

Den judisielle observasjonen

Når det gjelder den judisielle observasjonen og hvordan rettspsykiateren utfører den har det ikke kommet mye kritikk. Det har det vært påpekt at den judisielle observasjonen blir foretatt mens observanden sitter i varetekt. En slik situasjon kan være svært ugunstig for den observerte, da de sakkyndige rettspsykiaterne kan feiltolke observasjonene.

En annen kritikk av rettspsykiateren går på at de innhenter opplysninger om observanden via andre instanser enn retten. Mange rettspsykiatere bruker disse opplysningene som grunnlag i sin vurdering, hevder Eitinger & Retterstøl (1990:82). Slike instanser kan være familie, venner, kollegaer, psykiatriske institusjoner, leger osv.

Videre har det blitt kritisert at rettspsykiatere gjennomfører judisielle observasjoner av personer som senere viser seg å være uskyldig i lovovertrедelsen. Det kan medføre at vedkommende føler seg nedverdiget, og urettferdig behandlet. Å bli betegnet med begrepene ”mangelfullt utviklet og/eller varig svekkede sjelsevner” kan føles ganske krenkende. På den annen side er det ikke rettspsykiaterne som bestemmer når eller av hvem en judisiell

observasjon skal foretas. Eitinger & Retterstøl (1990:83) mener at i tilfeller hvor det foreligger sterk tvil om den tiltalte er skyldig, bør den judisielle observasjonen avvente til skyldspørsmålet er avklart.

Den rettspsykiatriske erklæringen

I utformingen av en rettspsykiatrisk erklæring samarbeider de to oppnevnte sakkyndige. Dette kan være noe ufordelaktig. De to sakkyndige kan være av ulik oppfatning, eller innvirke på hverandres bedømming. Av den grunn mener jeg at det kanskje bør vurderes at de sakkyndige utformer hver sin erklæring. Ved at de sakkyndige samarbeider om den rettspsykiatriske erklæringen kan muligens noe av hensikten med å oppnevne to sakkyndige faller bort. De to sakkyndige vil lett kunne påvirke hverandre i utforming av en erklæring. Av den grunn bør det vurderes om ikke regelverket skal endres slik at den siktede vil få to uavhengige rettspsykiatriske vurderinger. På den annen side kan det være som Eitinger & Retterstøl (1990:63) sier at to rettspsykiatriske erklæringer vil virke uheldig for retten; med tanke på hensikten med en slik vurdering. Rettspsykiaterne skal veilede og hjelpe retten. Hvis retten mottar to rettspsykiatriske erklæringer som inneholder selv små forskjeller, kan det forvirre domstolen.

Det bør bemerkes at de to sakkyndige er oppnevnt av retten, og ikke av aktor eller forsvarer. En oppnevning fra retten innebærer at de sakkyndige taler ingens sak, men er objektivt stilt.

Ellingsen (1987:57) har påpekt at mange rettspsykiatere ser seg som et samarbeidende team. Dette tiltross for at de ikke skal samarbeide. Hensikten med bruken av to sakkyndige er å gi den tiltalte rettsikkerhet. Man ønsker å se om de to sakkyndige kommer til samme konklusjon. Det er noe vanskelig å vurdere de sakkyndiges "samarbeid", da det kun blir utformet en rettspsykiatrisk erklæring. Ellingsen (1987:66) kommer med en undersøkelse foretatt av B.C.R. Olsen som ble foretatt i 1982. Hun hevder at det er liten sannsynlighet for at psykiatriske eksperter kommer frem til det samme resultatet.

Et annet problem Ellingsen (1987:49) påpeker er bruken av faste par som sakkyndige. Ellingsen undrer seg om ikke disse har blitt såpass kjent med hverandre at de kjenner hverandres refleksjoner og tankebaner, og derfor ikke gir den reliabiliteten og validiteten som kreves. Ellingsen (1987:51) er også kritisk til bruken av politileger som sakkyndige. Han mener at en politilege lett kan identifisere seg med påtalemyndighetens side, og ikke vil være objektiv. Ellingsen hevder med dette utsagnet at politileger ikke vil gi observanden en riktig vurdering. Det kan være med på å svekke rettsikkerheten for den tiltalte. Man må huske at

rettspsykiateren/sakkyndige skal være rettens veileder og rådgiver. De skal kun hjelpe retten med å gi en objektiv vurdering av den tiltalte. De skal verken anklage eller forsvare den tiltalte.

De rettspsykiatriske erklæringene kan sies å ofte ha et moraliserende og fordømmende preg, sier Warberg (1978:2). Går rettspsykiatrien utenfor sine grenser? Hos Ellingsen (1987:149) finner vi et utsagn av juristen Sundby som hevder at mye av psykiatrien fungerer som et sosialmorsk fordømmelsesapparat under dekke av medisinsk autoritet.

Kompetanse

Ellingsen (1987:46) har påpekt at det sjeldent blir opplyst i de rettspsykiatriske erklæringene hvilken utdannelse de sakkyndige har. Hans undersøkelser har vist at svært mange er uten noen form for spesialistutdannelse. Han fant at i 1980 hvor det ble benyttet 81 sakkyndige var 19 av dem uten noen form for spesialistutdannelse. Av de 110 rettspsykiatriske erklæringen som ble foretatt det året er det en observand som faktisk møter to sakkyndige hvor ingen av dem har noen utdannelse innen psykiatri. Er ikke dette et brudd på rettssikkerheten? Er disse sakkyndige kapable til å uttale seg om observandens sinnstilstand? Hva gjør disse mer egnet enn f.eks. en dommer? Er hensikten med den rettspsykiatriske observasjonen borte når det ikke er eksperter som utfører dem?

Rettspsykiatrien har blitt kritisert for å være vilkårlig (Faber, 1998:114). Å bedømme farlighet er vanskelig. Det har blitt ansett som vilkårlig om noen anses som farlig eller ikke. Det er ingenting som tyder på at rettspsykiatere er bedre enn dommere til å forutsi farlighet. Det de ser på er den kriminelles tidligere sosiale tilpasning. Ellingsen (1987:117) mener at det er meget sannsynlig at dommere er like dyktige til det som rettspsykiatere.

Sjelsevnebegrepene: Mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner

Gabriel Langfeldt var den første som kritisk så på sjelsevnebegrepene. I 1945 understreket han at diagnosene ikke kan gies til personer som kun psykisk kvalifiserer seg for betegnelsen. Det må i tillegg foreligge en sammenheng med en kriminell atferd (i Ellingsen, 1987:94-95).

”Tenk deg at du er jurymedlem i lagretten. Foran deg står det en (som regel) mann som er funnet skyldig i en alvorlig og kanskje gruvekkende forbrytelse. To eksperter på menneskers syke har fortalt deg at mannen har mangelfullt utviklede sjelsevner. Bare ordlyden av denne diagnosen kan vel være nok til at du prompte svarer ja når du blir spurt om det bør iverksettes sikringstiltak ovenfor denne mannen” (Ellingsen, 1987:130).

Forslaget om å endre begrepene til ”dyptgående abnormtilstand” mener Ellingsen (1987:139) ikke lyder bedre. Det er meget sannsynlig at uansett hvilken ordform man benytter, så vil det få en stigmatiserende effekt. Det skyldes at bruken omfatter psykiatrisk tilstand og fare for gjentakende kriminelle handlinger. Dette er stigmatiserende områder, og ordlyder som betegner personer slike situasjoner vil få en negativ effekt.

Når det gjaldt kritikken av sjelevnebegrepene ble sagt at det ikke var i overensstemmelse med medisinsk virksomhet å diagnostisere noen med de begrepene. Videre ble det hevdet at begrepene ikke var en psykiatrisk diagnose, men en juridisk og at dens hensikt var å identifisere personer som kunne kvalifiseres til sikring. Ellingsen (1987:134) er svært opptatt av det grunnleggende i sjelevnediagnosene. Bl.a. sier han at sjelevnediagnosene ikke har noen teoretisk definisjon. De har heller ingen bakgrunn i vanlig psykiatrisk tenkning. Grunnlaget for diagnosene er tradisjon og praksis. Rettspsykiatrien er en ordning som hele tiden fokuserer bakover i tid. Hvordan forfedrene løste problemene blir brukt som mal. Dette tiltross for at man ikke har noe grunnlag for å si at forfedrenes løsning var riktig. Man har på denne måten kommet frem til sjelevnediagnosenes innhold uten å være opptatt av om de er reliable og valide. Dette trekker frem et annet problem med sjelevnediagnosene. Man kan ikke måle om de er valide. Hvordan skal man måle validiteten av noe som ikke har en bestemt definisjon? ”Man kan ikke måle om forskere måler det de skal måle når man ikke vet hva de skal måle” (Ellingsen, 1987:135).

Bruken av begrepene har muligens blitt tatt for ”god fisk”. Begrepene er ikke definert eller begrunnet, men dannet ut fra praksis og tradisjon. Men det har aldri foreligget noen kritisk drøfting av hva denne tradisjonen bygger på. Rettsystemet avviker fra sin vanskelige praksis når det gjelder sjelevnebegrepene og rettspsykiatrien. Vanligvis vektlegges det tilfredsstillende saksbehandling, forutsigbarhet i avgjørelser og avklaring av begrepene. Av den grunn kan man spørre seg om sjelevnebegrepene egentlig er rettssikre, sier Ellingsen (1987:147-148).

Begrepene er i dag tatt ut av lovteksten. Før dagens forvaringsordning trådte i kraft, ble begrepene diskutert gjentatte ganger. Det har lenge vært en stor enighet om at sjelevnebegrepene er belastende og ikke-psykiatriske begreper. Forslag har bl.a. vært å erstatte det med begrepene ”sterk bevissthetsforstyrrelse” og ”dyptgående abnormtilstand”. Disse begrepene er heller ikke hentet fra psykiatrien. Det antas det at også disse begrepene med tiden vil få en stigmatiserende effekt, hevder Christie (1974:140). Christie (1974:140) uttalte i 1974 at å benytte ord som ”abnorme” og ”særlig farlig”, er ord som vil være hentet

fra lovteksten. Å bytte ut sjelsevnebegrepene med disse er derimot ikke nødvendigvis et fremskritt. Det finnes per i dag ingen slike eller lignende begreper i dagens lovtekst.

Ved å bruke vide begreper som sjelsevnebegrepene og ”fare for gjentakelse” får retten et stort maktpotensial til å kontrollere mennesker som ellers ikke ville havnet under deres kontroll. Ellingsen (1987:149) hevder at psykiatrien hjelper til og forsyner retten med slike begreper.

Syn og holdning

Selv blant rettspsykiatere er ikke alle tilhengere av sin egen profesjon. I 1899 uttalte Dr. med. Lindboe:

”Der er blant os psykiatikere en usikkerhed, som gjør, at jeg beder Gud bevare mig for at komme under psykiatrisk bedømmelse” (Schaanning, 2002a:126).

Psykiatere har hatt en kritisk holdning til sikringssystemet. Psykiatere har hevdet at de blir tvunget inn i en rolle hvor de må ta standpunkt til tilbakefallsfaren hos lovovertrедere. Psykiaternes hovedinnvending mot dette skyldes at deres kompetanse går ut på å diagnostisere, behandle, samt gi en prognose over de psykiske lidelsene; og ikke lovovertrедelser.

Rosenqvist & Rasmussen (2001:35-36) forsvarer bruken av rettspsykiatere under den gamle ordningen. De mener at personer som er siktet for straffbare handlinger har krav på å bli vurdert rettspsykiatrisk dersom det er forhold som tilsier det. Videre sier de at det er viktig at retten får psykiatrisk kunnskap, samt at psykiatrien får kunnskap om lovbrutere.

Er kritikken av rettspsykiaterne rettmessig? Rettspsykiaterne har i en årrekke blitt kritisert for deres arbeid og arbeidsmetoder. Som vi har sett ligger ikke forholdene til rette for rettspsykiaterne til å kunne gjøre en god jobb. Rettspsykiatri er ikke en egen utdanning eller eget yrke. Det er en arbeidsoppgave de får innimellom sin egen jobb. Er det riktig å kritisere rettspsykiaterne for arbeidet de gjør i stedet for å fokusere på de premisser og rammebetingelser de jobber under? Det riktige er kanskje å gjøre noe med systemet isteden for å klage på dens utøvere. Det er ved å forandre systemet man kan forandre utøverne.

”I et lukket system ligger det alltid en risiko for å utvikle en uheldig praksis. Den viktigste garantien mot dette er at systemet tilføres tilstrekkelig tverrfaglig ressurser og underlegges et regelverk som sikrer innsyn og rettssikkerhet. Samtidig er det viktig at det åpnes for egenkontroll i form av intern faglig kritikk” (Hermundstad, 1999:160).

Mye av denne kritikken var med på å endre ordningen som førte frem til forvaring. Dagens ordning ivaretar den psykiatriske diagnostiseringen bedre, hevder Rosenqvist & Rasmussen (2001:35).

I dette kapittelet har det kommet frem en noenlunde enighet om at rettspsykiaterens rolle strider med den tradisjonelle legerollen, og grunnleggende verdier. Det har også blitt hevdet at rettspsykiateren spiller flere roller, noe som kan være forvirrende for andre parter. Det er da rimelig å si at rettspsykiateren ikke spiller rollen som forventet. At rettspsykiateren påvirker domsresultatet er det flere som er enige i. Dette innebærer som tidligere nevnt at rettspsykiateren hjelper til med å sperre folk inne. Det er ikke rettspsykiaterens oppgave. Rettspsykiateren skal ikke jobbe ut i fra et samfunnsmessig perspektiv. Rettspsykiatere forsvarer seg med at de blir kastet inn i rollen. De har ikke kompetanse for oppgaven, har det blitt hevdet.

Sosiologiske perspektiv

Goffman uttaler seg ikke konkret om rettspsykiateren, så det foreligger ingen konkret kritikk på dette området.

Aubert er svært kritisk til bruken av rettspsykiatere. Han mener at rettspsykiateren bryter med de forventninger og normer som følger med hans rolle. Aubert sier at det oppstår en rolleforvirring, og at det legges et legalt ansvar på rettspsykiaterens skuldre. Det mener han er galt. Rettspsykiateren skal ikke ha den slags makt eller oppgave. Videre sier Aubert at rettsystemet hadde vært best tjent med kun en profesjon, og at en slik blanding av profesjoner kun skaper problemer.

Foucault kommer ikke med noen konkret kritikk til rettspsykiatrien. Det han sier er at det forekommer en monolog isteden for en dialog mellom rettspsykiateren og den observerte. Rettspsykiateren bruker sin makt til å stemple den tiltalte som psykisk syk og farlig. På den måten avmektiggjør rettspsykiateren den tiltalte. Det er med på å hemme en dialog mellom rettspsykiateren og den tiltalte, mener Foucault.

8.4 Er det et behov for rettspsykiatere innen rettsvesenet?

”Behovet for foreløpige rettspsykiatriske erklæringer vil i fremtiden trolig være stabilt eller øke noe. Antagelsen bygger blant annet på at

voldskriminaliteten øker, at det er en økende bevissthet om rettssikkerhetsspørsmål (...). Kvaliteten må imidlertid trolig høynes, da straffelovens bestemmelser om særreaksjonene blir mer detaljert og påtalemyndigheten derfor trenger mer nyanserte råd.” (NOU 2001:12).

”I 1985 konkluderte 30 rettspsykiatriske undersøkelser med sinnssyk i gjerningsøyeblikket, i 1990 var det 52 og i 1995 var det 55. De bevisstløse har utgjort ca. 1 - 3 personer årlig. Et ukjent antall straffbare forhold sinnssyke begår (f.eks. trusler, slag, spark mv.) anmeldes i dag ikke. I tillegg henlegges mange forhold etter en foreløpig erklæring eller etter initiativ fra politiet. Dersom flere forhold blir anmeldt, eller færre henlegges, vil behovet for erklæringer om forholdet til strl. § 44 øke.

Det ble i 1995 utført en registrering av antall sakkyndige som hadde avgitt rettspsykiatrisk sakkyndigerklæring, og hvor mange saker den enkelte sakkyndige hadde påtatt seg. Da det stort sett dreier seg om to sakkyndige pr. undersøkelse, var det i alt 88 sakkyndige som hadde avgitt til sammen 394 uttalelser. Én sakkyndig hadde vært involvert i 41 saker, fem hadde gjennomsnittlig behandlet 20,2 saker, ti hadde gjennomsnittlig 12,4 saker, 35 hadde gjennomsnittlig 4,4 saker og 35 hadde en sak hver. Det sier seg selv at de som har en eller to saker i året, og dertil gjør dette uten spesiell forankring i et rettspsykiatrisk miljø, opparbeider seg liten rutine. På den annen side vil 41 saker være svært mye, selv om vedkommende sakkyndig gjør dette på full tid, spesielt når man husker på at de sakkyndige også møter under hovedforhandlingene og er tilstedet mesteparten av tiden der. Det blir stadig beklaget fra påtalemyndighet og retten at det er vanskelig å finne psykiatere som er villige til å påta seg slike oppdrag” (NOU 2001:12, kap.8).

Det er rimelig å stille spørsmål ved hensikten med rettspsykiatri. I mange tilfeller kan man anta at en tiltalt som er informert om og har forstått bruken av rettspsykiatere ikke vil komme med de opplysningene rettspsykiaterne er ute etter. Det er sannsynlig å anta at et fullt og helt bilde av den tiltalte ikke vil komme frem. Det kan innebære at det riktige bilde av den tiltalte ikke kommer frem. Man kan anta at den tiltalte ikke vil være like åpen i en rettspsykiatrisk observasjon, som i en samtale med en psykiater som kun er der for å hjelpe ham.

Christie (1978a:134) mener at rettspsykiateren kun skal ta seg av de tiltalte som pasienter. Videre sier han at rettspsykiateren ikke skal ta hensyn til dommeren, statsadvokaten eller samfunnet. Rettspersonellet bør ta seg av de rettslige avgjørelsene, da legene ikke har noen utdannelse til det. Christie mener at vi trenger rettspsykiateren som en doktor.

”Når noen av legens målsetninger unntakelsesvis blir de samme som strafferettsjuristens, oppstår lett den situasjon at den profesjonelle får lite å by på som lege, og intet som jurist” (Christie, 1978a:134).

Warberg sier det på denne måten: ”Rettspsykiatrien lett kan rives med i dette ”samfunnsdramaet” bl.a. ved at den på en særdeles effektiv måte er i stand til å kanalisere ut

samfunnets forbitrelse overfor avvikerer" (Warberg, 1978:1). Rettspsykiateren blir da med på å opprettholde det samfunsmessigeperspektiv.

"De rettslige tilnærmingene til andre profesjoners løsning skjedde ikke bare av lyst, men også av plikt. Av alle samfunnets generelle kontrollinstitusjoner er rettsinstitusjonen den vanskeligst stillende ved at den ikke kan avvise noen klientgrupper. Som Aubert (1958) er inne på har rettsinstitusjonen i prinsipp en "løsning" på alle problemer, og den må ha det. Hvor problemene blir utålelige tvinges rettspersonellet til å aksjonere. Dommeren kan ikke som legen avvise en person med den begrunnelse at han intet kan gjøre for ham. Tvungen til handling også i de tilfelle hvor den klassiske rettslige løsning føltes inadekvat må ha representert i et press i retning av uortodokse løsninger – som f. eks lån fra andre profesjoner" (Christie, 1960:83-84).

Christie sier her at man er nødt til å benytte andre profesjoner slik som psykiatri. Av den grunn har vi rettspsykiatere. Christie sier altså at det er et behov for rettspsykiatere innen rettsvesenet. Det oppstår dermed et maktbruk som retten ikke kunne ha benyttet uten hjelp av rettspsykiaterne. Rettspsykiaterne blir på en måte rettens unnskyldning for å kunne benytte straff ovenfor disse menneskene som eller ikke kunne havnet under rettens klør, hevder Ellingsen (1987:148). Eitinger & Retterstøl (1990:14) sier at psykiateren fungerer som et redskap for autoritære og undertrykkende makter i samfunnet.

Synspunkter

Rosenqvist (2004a) mener at det foreligger et behov for rettspsykiateren. Hun sier i tillegg at det kan være et situasjonsbetinget behov. Retten kan gjøre enkelte vurderinger selv, men i spesielle tilfeller med bisarr kriminell atferd foreligger det et behov for rettspsykiatrisk ekspertise.

"Jeg tror at rettspsykiatere i noen grad kan gi retten viktig informasjon om enkelte lovbrøyttere. I mange tilfeller mener jeg at retten like godt kunne basere seg bare på tidligere voldsatferd. Men i noen tilfeller kan rettspsykiateren, nettopp ved bruk av moderne diagnostisk metodikk, si noe viktig om lovbrøytteren som retten kanskje ikke ville sett selv. Spesielt viktig er nok dette i saker der lovbrøytteren har begått handlinger som oppfattes som spesielt bisarre eller skremmende, men hvor andre faktorer sier at det er situasjonsbetinget med liten sjanse for gjentakelse" (Rosenqvist, 2004a).

Tingrettsdommer Tor Langbach har uttalt seg om bruken av rettspsykiatere. Han mener at det foreligger et behov for rettspsykiatere, men kun til en viss grad. Med det mener han at rettspsykiateren blir en nødvendig hjelper for retten i saker som er av medisinsk karakter, men at rettspsykiatere vanligvis ikke bidrar fullt ut med deres rolle.

"(...) rettens behov for sakkyndighet må bli dekket på en betryggende måte. I saker med kompliserte og omtvistete medisinske årsaksforhold, sier det seg

nærmest selv at det må oppnevnes medisinsk sakkyndige. Vi er for øvrig her på et område hvor forsvarlighet og grundighet også ofte vil tilsi at retten fraviker lovens utgangspunkt om én sakkyndig, jf tvistemålsloven § 239³⁹ første ledd, og oppnevner to sakkyndige. Sakkyndige vitner vil nok i noen grad kunne avhjelpe rettens behov for sakkyndige råd og veiledning, men oftest ikke fullt ut. Rettsoppnevnte sakkyndige vil gjerne med en større grundighet utrede de mer generelle og spesielle medisinske spørsmål saken reiser. Det er også vesentlig at rettsoppnevnte sakkyndige vil være uten bindinger til partene, noe som ofte ikke vil være situasjonen for sakkyndige vitner” (Langbach, 2003).

Om dommerens forhold til den rettspsykiatriske vurderingen uttaler tingrettsdommer Langbach at dommere som oftest ikke skjønner innholdet i erklæringene, og derfor godtar den uten å spørre for mye.

”Domstolenes dilemma er vi kjenner lite til slike mer usaklige konkrete forhold. Vi er også dårlig i stand til selv å evaluere den faglige gehalten i hva den sakkyndige sier eller skriver, og det er ofte lettere å forstå konklusjonen enn premissene. Vi har ingen form for spesialisering i forhold til slike spørsmål, slik at det er helt tilfeldig om saken velsignes med en dommer som forstår noe videre av de ikke-juridiske sidene. Det er også veldig lett for en dommer å lene seg til den oppnevnte sakkyndige, og unnlate å foreta egne vurderinger. Kanskje er det fornuftig å erkjenne sine faglige begrensninger, men det kan på en måte også dra teppet vekk under beina på oss ved at vi ikke fullt ut tar det ansvaret vi har til å vurdere saken selvstendig” (Langbach 2003).

Dommer Langbach sier med dette at retten føler et behov for rettspsykiateres hjelp, da retten ikke er kompetent til å ta rettspsykiaterens oppgaver selv.

Ut i fra diskusjonen som foreligger i kapittelet ser det ut til å være en enighet om at det er et behov for rettspsykiateren i strafferettssystemet. Det er allikevel rimelig å si at tiltross for at de er enige om behovet for rettspsykiateren, så innebærer ikke det at de er fornøyd med rettspsykiaterens rolle. Hvordan rettspsykiateren møter de forventninger som stilles han, og hans rolle i det samfunnsmessige perspektivet er punkter som kritiseres.

Sosiologiske perspektiver

Goffman uttaler seg ikke konkret om dette temaet.

Aubert mener at rettssystemet er best tjent med at rettspsykiateren og dens profesjon ikke deltar i retten. Han mener at det oppstår problemer med en slik sammenblanding av

---

³⁹ Se vedlegg.

profesjoner. Aubert mener at rettspsykiateren har en viktig rolle, men at det ikke foreligger et behov for en slik praksis. Videre sier Aubert at det beste hadde vært om retten kunne mestret slike oppgaver gjennom sine egne utøvere.

Foucault uttaler seg ikke om det foreligger et behov for rettspsykiateren.

Noen siste ord - Jus og medisin

Rosenqvist (Stalsberg, 2002b) mener at jurister må være i stand til å stille spørsmål ved de sakkyndiges vurderinger. Hun sier at jurister og psykiatere må lære seg å kommunisere så begge parter forstår hverandre. Hun påpeker at psykiaterne får en stadig større rolle innenfor rettsvesenet, så dette behovet blir stadig mer påtrengende. Videre sier hun at psykiatere må forstå og akseptere den juridiske tankegangen hvis de skal opptre som sakkyndige, og gjøre så godt de kan for å formidle den medisinske tankegangen. Rettspsykiaterne må si fra når de opplever noe som vanskelig, som når advokater krever et ja- eller nei-svar på noe som ikke kan besvares på den måten. Hun mener for øvrig at dersom noen viser antisosial atferd og er domfelt 18 ganger, trenger ikke rettsvesenet en psykiater for å fortelle dem at personen sannsynligvis vil bli domfelt for 19. gang i framtiden. Hun sier at advokater blir stadig mer oppmerksomme på psykiaterne, og hun synes det er galt at rettspsykiatere skal brukes på alle og enhver. "Når det handler om selvfølgeligheter, tror jeg en del psykiatere ofte opplever det som bortkastet tid å sitte mange dager i retten", sier Rosenqvist (Stalsberg, 2002b). Videre sier Rosenqvist:

"Jussen vil stadig oftere at psykiatere skal klassifisere folk, fortelle hvem som er psykopater og hvem som ikke er det. Men dette handler om styrkegrader og ikke kategorier.

Statistikk viser at bare 15-20 prosent av dem psykiaterne sa hadde mangelfullt utviklete sjelsevner, faktisk fikk sikring Dette tyder på at domstolene foretar en siling uavhengig av psykiatrisk utredning" (Rosenqvist i Stalsberg, 2002b).

Rettssosiolog Thomas Mathiesen har uttalt seg om bruken av rettspsykiatere:

"rettspsykiaterne har tradisjonelt stilt seg i skjæringspunktet i forholdet mellom forbrytelse og sykdom. Jeg er redd for at ved å bruke rettspsykiatere, fraskriver domstolene seg ansvar. Rettspsykiaterne legitimerer dommen. Retten skal handle om fortiden, men ved bruk av psykiatere melder det seg spørsmål om framtiden. Bruken av rettspsykiatere som sakkyndige pulveriserer ansvaret i retten" (Stalsberg, 2002a).

Med dette mener Mathiesen at det forekommer en ansvarsfraskrivelse i retten. "Domstolene alltid har pekt på rettspsykiaterne og sagt at "vi må høre på dem", mens rettspsykiaterne har pekt på domstolene og sagt "det er de som bestemmer"" (Stalsberg,

2002a). Mathiesen påpeker også presset, om klare svar, som rettspsykiatere kan utsettes for under rettsforhandlinger. De presses inn i en ja- eller nei-rolle fra rettsvesenets side, sier han (Stalsberg, 2002a).

Psykolog og forfatter Gunvald Hermundstad (1998) er opptatt av at rettspsykiatere ikke skal la seg påvirke av politiske hensyn. Han påpeker at det er utelukkende de kliniske funn rettspsykiateren skal konsentrere seg om. Dr. Langfeldt, som foretok den judisielle observasjonen av Knut Hamsun i 1946, har blitt beskyldt for å la seg lede av utenforliggende motiv; noe han senere har bekreftet. Han skrev i *Vinduet* nr. 2/1952 rett ut at hensynet til Norge veide tungt når han gav sin vurdering:

”(...) for Knut Hamsuns ettermæle og for Norge ville det beste være om det kunne bli helt klart at Knut Hamsun virkelig led av svekkede sjelsevner i alle fall fra okkupasjonens begynnelse og lengre tid etter dens opphør” (Hermundstad, 1998).

8.5 Avslutning

I dette kapittelet har det blitt drøftet om rettspsykiaterens flere roller, rettspsykiaterens dyktighet, kritikken som foreligger mot rettspsykiatrien, og om det foreligger et behov for rettspsykiateren.

Rettspsykiateren er ikke bare en rettspsykiater, men spiller ulike roller i ulike settinger. Christie mener at det kan oppstå en rolleforvirring når rettspsykiateren spiller flere roller. Rettspsykiateren er hentet inn fra helsesystemet og skal delta i strafferettssystemet. Men det foreligger viktige forskjeller i disse to systemene. Christie mener at det kan oppstå en rolleblanding eller rolleforvirring når disse to systemene sammenblandes.

Hvor dyktig rettspsykiateren er i jobben sin er noe som vanskelig lar seg måle. Lovovertredere har uttalt at de er svært misfornøyde med rettspsykiaterne. Hvor gode er de rettspsykiatriske erklæringene? Man bør kunne kreve et visst samsvar blant rettspsykiaterne, men studier tyder på at det er langt fra enighet mellom dem. I tillegg viser det seg at rettspsykiaterne ikke er så dyktige til å forutsi farlighet. Christie mente at rettspsykiaterne har rett i 1 av 9 tilfeller. Her foreligger det en stor enighet om rettspsykiaterens manglende kompetanse.

Kritikken mot rettspsykiaterne går bl.a. ut på at rettspsykiaterne konstaterer psykiske lidelser hos tiltalte, men gjør ikke noe med det. I tillegg har de blitt kritisert for at deres rettspsykiatriske rolle avviker svært mye fra legerollen. De tiltalte blir på en måte ført bak

lyset. Rettspsykiaterne blir kritisert for å ha en innvirkning på domsresultatet. De kan lett påvirke dommeren med sine utsagn, og sitter derfor med en del makt. I årenes løp har rettspsykiaterne mottatt mye kritikk for bruken av sjelsevnebegrepene. De ble ansett som negative, og stigmatiserende. Begrepene er i dag avskaffet.

Hvorvidt vi trenger rettspsykiatere er vanskelig å svare på. Ingen har helt vært forøyd med ordningen, men som Christie sier så trenger retten å ta avgjørelser i alle saker, og er da i enkelte tilfeller nødt til å ty til hjelp fra andre profesjoner. Rettspsykiateren er et hjelpemiddel, men resultatet blir ofte at de yter en viss maktautoritet allikevel. Når retten ikke er kompetent til å ta seg av slike vurderinger selv, oppstår det et behov for rettspsykiateren. Aubert mener at retten bør ta seg av sakene selv, og sier at det ikke foreligger et behov for rettspsykiateren.

9. AVSLUTNING

Rettspsykiaterens rolle starter ved at retten oppnevner rettspsykiateren som sakkyndig. Rettspsykiateren får i oppgave å foreta en judisiell observasjon. Resultatet av den skal formuleres i en rettspsykiatrisk erklæring, hvor rettspsykiateren tar stilling til og konkluderer om lovbrüterens sinnstilstand, og eventuelt vurderer om det foreligger en fare for gjentakelse av straffbare handlinger. Rettspsykiateren må så fremlegge erklæringen for retten ved hovedforhandlingene. Som regel er rettspsykiateren innkalt som vitne i saken, og plikter å være tilstede ved hele rettsforhandlingen.

Rettspsykiateren opptrer under rettsforhandlingene med å gi en muntlig fremstilling av den rettspsykiatriske erklæringen. Rettspsykiateren er pålagt å stille i retten selv om det ikke skulle være stort behov for han der. Når det gjelder skyldspørsmålet skal ikke rettspsykiateren uttale seg om det, men i mange tilfeller kan det virke som om rettspsykiateren har en direkte innflytelse på dommeren når han skal vurdere den tiltalte. Rettspsykiateren blir av den grunn beskyldt for å hjelpe til med å sperre folk inne. Denne kritikken innebærer at rettspsykiateren ivaretar samfunnets behov. Rettspsykiateren sitter med en del makt ved at han er en ekspert, men han har ikke blitt tildelt denne makten. Rettspsykiateren skal være en objektiv part under rettsforhandlingene. Han er et ekspertvitne som skal rapportere sin vurdering av den tiltalte. Det er opp til retten hvordan de ønsker å benytte seg av den informasjonen de får. Rettspsykiateren har intet ansvar for hvordan resultatet blir for den tiltalte. Allikevel spiller rettspsykiateren en sentral og viktig rolle under rettsforhandlingene.

Rettspsykiaterens rolle under rettsforhandlingene har påvirket de tiltaltes oppfatning av rettspsykiateren. Mange har oppfattet rettspsykiateren som en forræder. Dette tyder på at det ikke kommer klart frem hva som er rettspsykiaterens rolle, da han ikke imøtekommer de forventningene som stilles til han. Rettspsykiateren har også blitt beskyldt for å ha en dobbeltrolle eller tvetydig rolle. En rettspsykiater spiller ikke bare sin rolle i retten. Han har flere oppgaver. Han foretar en judisiell observasjon av de tiltalte, hvor han bl.a. ser på tilregnelighet og vurderer farlighet. På bakgrunn av dette, og annen foreliggende informasjon om den tiltalte, skriver rettspsykiateren en rettspsykiatrisk erklæring.

Rettspsykiaterens rolle forandret seg. 1. januar 2002, da forvaringsordningen trådte i kraft. På bakgrunn av denne ble det foretatt noen endringer i loven som har påvirket rettspsykiaterens rolle. Det er for tidlig å si noe konkret om hvordan den nye ordningen vil påvirke rettspsykiateren. Det foreligger lite forskning, og det er lite å forske på, da den kun har eksistert i snart 4 år. Det vi vet er at sjelsevnebegrepene ”mangelfullt utviklede og/eller varig svekkede sjelsevner” er fjernet fra lovteksten. Rettspsykiateren skal ikke lenger ta stilling til om de tiltalte lider av en slik sinnstilstand. I dag er retten mer opptatt av at rettspsykiateren eller en annen kompetent person skal foreta en personlighetsundersøkelse av de tiltalte. Det sies at rettspsykiateren ikke skal benyttes like ofte som tidligere, men lite tyder på at det har endret seg ennå. Loven har allikevel gjort seg mer avhengig av rettspsykiateren, da den skiller mellom tilregnelige og utilregnelige for idømmelse av særreaksjon. Rettspsykiateren er ikke tiltenkt en stor rolle under dagens forvaringsordning. Derimot har lovverket, som sagt, gjort seg avhengig av rettspsykiateren; da det i de tilfellene det er behov for rettspsykiateren så skal han stille en personlighetsvurdering og en prognose av den tiltalte. Spørsmålet om rettspsykiateren vil bestå i fremtiden beror bl.a. på deres dyktighet, og om det faktisk foreligger et behov for dem.

I denne avhandlingen har det blitt fokusert på tre fremtredende sosiologer; Erving Goffman, Vilhelm Aubert, og Michel Foucault. Ikke alle har uttalt seg direkte om rettspsykiateren og hans rolle. Goffman er mest opptatt av rollebegrepet, og hvordan man kan skille mellom ulike roller. Etter Goffmans teori spiller rettspsykiateren to ulike roller; rollen som ”informant” og rollen som ”mellommann”. Rettspsykiateren er en informant, da han innhenter opplysninger om den tiltalte, som oftest fra den tiltalte selv; og gir disse opplysningene videre sammen med en vurdering. I retten er rettspsykiateren en ”mellommann”. Han skal ikke stå på noen part sin side, men være objektiv. Rettspsykiateren oppfattes neppe som en mellommann av den tiltalte, da det viser seg at mange føler seg sveket av rettspsykiaterens vurdering og konklusjon. Mange føler at rettspsykiateren samarbeider

med retten. Aubert har bidratt til denne avhandlingen med sitt kritiske syn på jus og psykiatri. Aubert mener at retten bør klare seg uten rettspsykiateren, og at det ikke er noen god idé å blande profesjoner. Han bemerker at rettspsykiateren har en viktig rolle, men er kritisk til denne funksjonen, da det legges et legalt ansvar på rettspsykiateren samt at det oppstår forventninger til rettspsykiaterens rolle. Dette er forventninger som rettspsykiateren ikke klarer å tilfredsstille, da han via sin rolle som rettspsykiater bryter med de normer som vanligvis tillegges han. Foucault er mer opptatt av den makt som forekommer i relasjonen med rettspsykiateren. Han kaller det en mikromakt, og mener at den utspiller seg i alle situasjoner, men at den er bevegelig og kan flyttes fra aktør til aktør. Rettspsykiateren sitter med en viss makt. Han utøver en makt under rettsforhandlingene ved at han innvirker på dommeren. I tillegg sitter rettspsykiateren med makt ovenfor den tiltalte i observasjonssituasjonen. Foucault mener at denne makten medfører en monoton samtale mellom rettspsykiateren og den observerte, da den tiltalte blir avmektiggjort.

Fremtiden tyder på at rettspsykiateren skal få mer utdanning. Som et resultat av Rognumutvalget er det meget sannsynlig at det skal komme et kursopplegg for rettsmedisinske sakkyndige. Her vil det meget sannsynlig skoles i etikk, og de praktiske hensyn med hvordan en rettspsykiatrisk erklæring skal utformes. De vil få opplæring i bl.a. hvordan rettssystemet og en rettssak fungerer (jf. NOU 2001:12).

Hvorvidt vi kan få en rettspraksis som ivaretar alle hensyn virker utopisk. For å si det med Einar Kringlens ord:

”Vanskeligheten består i å finne fram til en rettspraksis som ivaretar både *humane, terapeutiske, rettferdighetsmessige* og *sikkerhetsmessige* hensyn. Behandlingsmessige tiltak vil gjerne bryte med elementære rettferdighetsprinsipper, mens ekstreme sikkerhetsmessige hensyn vanskelig kan aksepteres ut fra behandlingsmessige synspunkter” (Kringlen, 2001:524).

10. LITTERATURLISTE

Andenæs, Johs. (1989): "*Alminnelig strafferett*". Universitetsforlaget, Oslo.

Andersen, Heine & Kaspersen, Lars Bo (1998): "*Klassisk og moderne samfunnsteori*". Hans Reitzels Forlag A/S. Danmark.

Aubert, Vilhelm (1958): "Legal Justice and Mental Health". I: *Psychiatry: Interpersonal and biological processes*. Volum: 21. s 101-113. William Alanson White Psychiatric Association, Washington.

Aubert, Vilhelm (1954): "*Rettssosiologi*". Universitetsforlaget, Oslo.

Aubert, Vilhelm (1979): "*Sosiologi 1. Sosialt samspill*". Universitetsforlaget, Oslo.

Cappelen (2001): "*Cappelens leksikon*". J. W. Cappelens forlag AS, Oslo

Christie, Nils (1960): "*Tvangsarbeid og alkoholbruk*". Universitetsforlaget, Oslo, Norge.

Christie, Nils (1978a): "Noen kriminalpolitiske særforholdsreglers sosiologi" I: *Som folk flest*. Artikler. Universitetsforlaget, Oslo, Norge.

Christie, Nils (1978b): "Rettspsykiatrien i strid med legerollen". I: *Som folk flest*. Artikler. Universitetsforlaget, Oslo, Norge.

Christie, Nils (1974): "Særuttalelse". I: *NOU 1974:17 Strafferettslige utilregnelighet og Strafferettslige særreaksjoner*.

Collins, Randall (1994): "*Four Sociological Traditions*", Oxford University Press, New York, USA.

Dalgard, Odd Steffen (1966): "*Abnorme lovovertredere: diagnose og prognose*". Universitetsforlaget, Oslo.

- Dalgard, Odd Steffen (1970): "Rettspsykiaterens ansvar". I: *Dømt til sikring*. Pax, Oslo.
- Eitinger, Leo & Nils Retterstøl (1990): "*Rettspsykiatri*". Universitetsforlaget, Oslo, Norge.
- Ellingsen, Dag (1988): "Kan og bør vi forutsi farlige handlinger?". I: *Lov og rett*. Norsk Juridisk tidsskrift. Universitetsforlaget, Oslo.
- Ellingsen, Dag (1987): "*Kan vi stole på rettspsykiatrien?*" Universitetsforlaget, Oslo, Norge.
- Faber, Marianne (1998): "*Rettspsykiatrien – sett med sakkyndigøyne*". Hovedfagsoppgave i kriminologi, Universitetet i Oslo.
- Flertallets bemerkninger til Christies særuttalelse. I: *NOU 1974:17 Strafferettslige utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*.
- "Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring". URL: <http://odin.dep.no/jd/norsk/dok/regelverk/lover/012101-200017/dok-bn.html>
(Lesedato 3/10-04)
- Foucault, Michel (1961): "*Galskapens historie i opplysningens tidsalder*". Gyldendal, Oslo
(1. utgave på norsk i 1973)
- Foucault, Michel (1963): "*Klinikkens fødsel*". Hans Reitzels Forlag A/S. Danmark (dansk utgave 2000).
- Foucault, Michel (1980): "*Seksualitetens historia*". Gidwall. Stocholm, Sverige.
- Fredwall, Terje: "*Forvaring i tall og tekst*". URL: <http://www.krus.no/nyheter/05031.html>
(Lesedato 27/5-05)
- Goffman, Erving (1961): "Role Distance". I: *Encounters. Two Studies in the Sociology of Interaction*. Bobbs-Merrill Company, Inc.
- Goffman, Erving (1992): "*Vårt rollespill til daglig: en studie i hverdagslivets dramatikk*".

Pax, Oslo.

Hellevik, Ottar (2002): *"Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap"*.

Universitetsforlaget, Oslo.

Hermundstad, Gunvald (1998): *"Når psykiatri blir politisk misbrukt"*. URL:

<http://www.dagbladet.no/kultur/1998/09/10/130896.html> (Lesedato 21/9-05).

Hermundstad, Gunvald (1999): *"Psykiatriens historie"*. Ad Notam Gyldendal. Oslo.

Holum, Lene & Pål Grøndahl (1995): *"Rammebetingelser og kriterier som ligger til grunn for en rettspsykiatrisk erklæring"*. Hovedoppgave i psykologi. Universitetet i Oslo.

Høigård, Cecilie (1993): *"Ditt eget beste - psykiatriens systemfeil"*. I: Materialisten nr. 1 / 2, Oslo.

Høyen Georg & Odd Steffen Dalgard (2002): *"Lærebok i rettspsykiatri"*. Gyldendal akademiske. Oslo

Høyen, Georg & Aslak Syse (1991): *"Slem gal eller begge deler? Om noen konsekvenser av det fremlagte lovforslaget om nye strafferettslige særreaksjoner (NOU 1990:5) "*. I: *Lov og rett*. Universitetsforlaget, Oslo.

Johnsen, Berit (2003): *"Forvaring i tall og tekst. Forvaringsstatistikk 1. januar 2002 – 28. februar 2003"*. Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS, Oslo.

Kongshavn, Halvor (1987): *"Rettspsykiatrien – slik fanger ser den. Kritisk søkelys på rettspsykiatrien"*. Universitetsforlaget, Oslo.

Kringlen, Einar (2001): *"Psykiatri"*. Gyldendal Akademisk, Oslo.

Langbach, Tor (2003): *"Medisinsk sakkyndiges rolle i erstatningssaker – et dommerperspektiv"* URL: <http://www.jus.no/?id=31747> (Lesedato 2/10-05)

Løchen, Yngvar (1976): "Den diagnostiske kultur". I: *Idealer og realiteter i et psykiatrisk sykehus. En sosiologisk fortolkning*. Universitetsforlaget, Oslo.

Mjøset, Lars (2000): "Makt", kursnotat i sosiologi hovedfag teori V-00.

Myhre, Kjell-Ivar & Ulf André Andersen (2002): "Vi tok feil". URL:
<http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/09/30/350083.html> (Lesedato 21/9-05).

NOU 1974:17 (1974): "Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner".

NOU 1990:5 (1990): "Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner".

NOU 2001:12 (2001): "Rettsmedisinsk sakkyndighet i straffesaker". URL:
http://odin.dep.no/jd/norsk/dok/andre_dok/nou/012001-220012/inn-bn.html (Lesedato 4/5-05, 27/7-05)

Ot.prop. nr. 46: URL: "Om lov om endringer i straffeloven og i enkelte andre lover". URL:
<http://odin.dep.no/jd/norsk/dok/regpubl/otprp/012001-050025/dok-bn.html> (Lesedato 5/10-04)

Ot.prop. nr 87 (1993-1994): "Om lov om endringer i straffeloven m. v. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner".

Ot.prop. nr. 90 (2003-2004): "Forvaring". URL:
<http://odin.dep.no/jd/norsk/dok/regpubl/otprp/012001-050096/hov021-bn.html>
(Lesedato 5/10-04)

Poulsen, Henrik Day & Peter Gottlieb, Hans Adserballe (2000): "Ret og tvang i psykiatrien", Munksgard, Danmark.

Rognmo, Gro (2002): "Forvaring – vern mot forbrytere". URL:
<http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/10/02/350294.html> (Lesedato 21/9-05).

Rosenqvist, Randi & Kirsten Rasmussen (2001): "Rettspsykiatri i praksis"

Universitetsforlaget, Oslo.

Rosenqvist, Randi: (2002): "*Rettspsykiatri i fortid, nåtid og fremtid*". URL:
http://www.tidsskriftet.no/pls/lts/pa_lt.visSeksjon?vp_SEKS_ID=468570 (Lesedato 3/5-2005).

Rosenqvist, Randi (2004a): "*Forvaring og rettspsykiatri*". URL:
<http://www.dagbladet.no/kultur/2004/07/06/402412.html> (Lesedato 21/9-05).

Rosenqvist, Randi (2004b): "*Når jus møter medisin*" URL:
http://www.aktuell.no/dt_singlearticle.asp?gid=20&aid=&tgid=&amid=3759&g20=x&g4=x&g1=x (Lesedato 4/8-05)

Rosenqvist, Randi (2004c): "*Nr. 3: Alternativ sannhet*" URL:
<http://www.jus.no/?id=44068&PHPSESSID=8a19a8b76153df49145245e91ad601f3>
(Lesedato 2/10-05)

Schaanning, Espen (2002a): "*Kampen om den forbryterske sjel*". Unipub forlag, Oslo.

Schaanning, Espen (2002b): "Skal forvaring gjøre vondt?" I: *Straff i det norske samfunnet*. Humanist Forlag, Oslo.

Slettan, Svein & Torill Marie Øye (1997): "*Forbrytelse og straff: Lærebok si strafferett*". Tano Ascheoug, Oslo.

Stalsberg, Linn (2002a): "*Answaret pulveriseres*". URL:
http://www.apollon.uio.no/artikler/2002_2/tema/ansvar.shtml (Lesedato 21/9-05).

Stalsberg, Linn (2002b): "*Sterk økning i bruk av rettspsykiatere*". URL:
http://www.apollon.uio.no/artikler/2002_2/tema/rettspsykiatri.shtml (Lesedato 21/9-05).

Stenersen, Robin (2002): "*Flere tilfeller med gjentatte drapsmenn*". URL:
<http://www.vg.no/pub/vgart.hbs?artid=6924273> (Lesedato 21/9-05).

Storvik, Birgitte Langset (2003): *"Straffegjennomføring etter lov av 18. mai 2001 nr.21"*
Høyskoleforlaget AS, Norge.

Svendsen, Monika: (2005): *"Forvaringsfangene forteller: en kvalitativ studie av den nye Særreaksjonen"*. Masteroppgave i rettssosiologi. Institutt for kriminologi og rettssosiologi. Universitetet i Oslo.

"Sykdommen". URL: <http://www.pfizer.no/templates/Page 709.aspx> (Lesedato 21/9-05)

Terje (1987): *"Kontrollert oppbevaring – sikring i fengsel og frihet. Kritisk søkelys på rettspsykiatrien"*. Institutt for kriminologi og strafferetts skriftserie nr. 3/87.
Universitetsforlaget As, Oslo.

Warberg, Lasse A. (1978): *"Spesialfagsavhandling i kritisk rettspsykiatri"*. Instituttet for offentlig rett. Universitetet i Oslo.

Østerberg, Dag (1997): *"Sosiologiens nøkkelbegreper"*. Cappelen Akademiske Forlag AS, Oslo.

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt

ANTALL ORD I DENNE OPPGAVEN ER: 51238

VEDLEGG

Straffeprosessloven § 139

”Det oppnevnes én sakkyndig, med mindre retten finner at saken krever to eller flere sakkyndige. Retten kan oppnevne nye sakkyndige ved siden av den eller de først oppnevnte, når den finner det påkrevet”.

Straffeprosessloven § 163

”Personundersøkelse utføres av en skikket person som vedkommende lokale kontor for kriminalomsorg i frihet utpeker, om ikke retten oppnevner en bestemt person til å foreta undersøkelsen. Som personundersøker kan ingen gjøre tjeneste når han etter domstolsloven § 106 eller § 108 ville være ugild som dommer”.

Straffeprosessloven § 165

”Dersom retten finner det nødvendig for avgjørelsen av saken, kan den beslutte at siktede skal underkastes rettspsykiatrisk undersøkelse ved oppnevnte sakkyndige. Siktede skal alltid undergis rettspsykiatrisk undersøkelse når det er aktuelt å idømme

1. overføring til tvungent psykisk helsevern etter straffeloven § 39,
2. tvungen omsorg etter straffeloven 39 a,
3. opprettholdelse av reaksjon som nevnt i nr. 1 og 2 etter straffeloven § 39 b, eller
4. overføring til anstalt under kriminalomsorgen etter psykisk helsevernloven § 5-6.

Når det er begjært rettspsykiatrisk undersøkelse av en siktet som nekter å ha foretatt den handlingen saken gjelder, kan retten beslutte at det ikke tas stilling til begjæringen før det nevnte spørsmål er avgjort. Adgangen til å beslutte slik utsettelse gjelder likevel ikke i saker som skal behandles av lagmannsrett. Ellers bør slik beslutning som regel bare treffes såframt retten finner at en utsettelse av undersøkelsen er ønskelig av hensyn til siktede, og at den er ubetenkelig av hensyn til sakens opplysning. Beslutningen kan til enhver tid omgjøres.

Er det tvil om det er nødvendig med rettspsykiatrisk undersøkelse, kan påtalemyndigheten eller retten beslutte å innhente en foreløpig erklæring fra en sakkyndig til veiledning om dette”.

Straffeloven § 39

”Når det anses nødvendig for å verne samfunnet, kan en lovbrøyer som er straffri etter § 44 første ledd overføres til tvungent psykisk helsevern, jf. psykisk helsevernloven kapittel 5. Avgjørelsen i sak om overføring treffes ved dom, og overføring kan bare skje når vilkårene i nr 1 eller nr 2 er oppfylt:

1. Lovbryteren har begått eller forsøkt¹ å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet, eller kunne utsette disse rettsgodene for fare. I tillegg må det antas å være en nærliggende fare for at lovbryteren på nytt vil begå en alvorlig forbrytelse som krenker eller utsetter for fare andres liv, helse eller frihet. Ved farevurderingen skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen sammenholdt særlig med lovbryterens atferd, sykdomsutvikling og psykiske funksjonsevne.
2. Lovbryteren har begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr 1, og tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt der, og det må antas å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen. I tillegg må faren for tilbakefall til en ny alvorlig forbrytelse som krenker eller utsetter for fare andres liv, helse eller frihet, antas å være særlig nærliggende”

Ved innføring av forvaringsordningen endret loven seg noe. I dag lyder den slik:

”Når en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet, kan forvaring i anstalt under kriminalomsorgen idømmes i stedet for fengselsstraff når vilkårene i nr. 1 eller nr. 2 er oppfylt:

1. Lovbryteren finnes skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet, eller utsatte disse rettsgodene for fare. I tillegg må det antas å være en nærliggende fare for at lovbryteren på nytt vil begå en slik forbrytelse. Ved farevurdering skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen eller forsøket sammenholdt særlig med lovbryterens atferd og sosiale og personlige funksjonsevne. Det skal særlig legges vekt på om lovbryteren tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i første punktum.

2. Lovbryteren finnes nå skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr. 1, og har tidligere begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt der. I tillegg må det antas å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen, og faren for tilbakefall til en ny forbrytelse som nevnt i nr. 1 må antas å være særlig nærliggende”

Straffeloven § 44

”En handling er ikke straffbar, når gjerningsmannen ved dens foretagelse var sinnssyk eller bevisstløs”.

Ved innføring av forvaring endret de § 44 noe. I dag lyder den slik:

”Den som på handlingstiden var psykotisk eller bevisstløs straffes ikke. Det

samme gjelder den som på handlingstiden var psykisk utviklingshemmet i høy grad”

Straffelovens § 45

”Bevisstløshet som er en følge av selvforskyldt rus (fremkalt ved alkohol eller andre midler), utelukker ikke straff”.

Straffelovens § 46

”Ingen kan straffe for handling foretatt før det fylte 15 år”.

Tvistemålsloven § 239

” Det oppnevnes én sakkyndig, med mindre retten finner at saken krever to eller flere sakkyndige. Retten kan oppnevne nye sakkyndige ved siden av den eller de først oppnevnte, hvis den finner det påkrevet. Rettens beslutninger etter denne paragraf kan ikke påkjæres”.